

ЈОВАН П. ЈОВАНОВИЋ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

В. Н. Бр. 624

НАПОЛЕОН И ЈУГОСЛОВЕНИ

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА,
у Сенту

I.

УВОД

Француска револуција заталасала је мишљења људска не само у Француској већ у целој Европи и унела у њих нове идеје о братству, једнакости и слободи, нове погледе на живот и рушила досадањи друштвени поредак.

Поседници силе, власти и богатства, владари, моћно племство, застрепише од ове необичне појаве, опасне по њихову превласт и по досадање владавинске системе у Европи.

Суседне државе Француске, Шпанија, Енглеска и римско-немачка царевина најтеже су осећале последице Француске револуције, јер су и међу њиховим становницима избиле симпатије за револуционе идеје и заузимале све већег маха. А када 9. (20.) јуна 1792. револуционари одрубише главу самом краљу Лудвику XVI. владари свих европских држава осим Турске и Данске споразумеше се и склопише коалицију (савез) против нове Француске у намери, да сузбију револуционе идеје, да их сабију у међе Француске и тамо угуше.

Млада републиканска Француска, покрај силних унутрашњих трзавица и крвавих борби, стигла је да брани границе домовине. А када ђенерал Хош савладавши ројалистички устанак у Вандеји и Бретањи заврши домаћу војну, млада Француска с пролећа 1796. г. хваташе се у коштац са спољашним непријатељима, рачунајући на помоћ угњетених народа. Прихвативши Карнотову војну основу, по којој су њене војске имале да у два правца: преко немачких земаља и преко Италије, наступају Бечу, римско-немачка царевина, на челу које је стајао моћни бечки цар Фрања, прва је била на реду да се огледа у борби с Французима.

Притекоше јој у помоћ Русија, Пруска и Енглеска. Поприште ратних борба имало је бити дуж реке Рајне и у Италији. Савезне војске под главним заповедништвом надвојводе Карла. Французе је предводио на Рајни ђенерал Мор, а против Италије млади ђенерал Наполеон Бонапарте.

Наполеон Бонапарта као официр прочуо се у Француској ради своје способности и успеха у време револуције тако да је већ у двадесет петој години постао ђенерал. Одважан и пожртвован, бистрог и проницавог духа брзо је спознавао ситуацију и стварао замисао, за коју је умео да задобије и одушеви ратнике, да их води на најопаснија места и с њима да побеђује. И кад му је досуђена главна команда над војском, са задатком продирања у Италију, на необичан начин поздрави своје војнике:

„Војници! Ви сте гладни и жедни, ви сте голи и боси. И република вам не може ништа у томе помоћи, јер нема откуда. Ја ћу вас повести тамо, где има свачега изобилно.“

Као бујица навалише одушевљени војници за својим вођом преко кршевитог Пијемонта у равну Ломбардију.

Војска цара Фрање добро спремљена нагло уступку пред одушевљеним Французима. Наполеон, као топцијски официр, врло је много полагао на топништво, обраћајући пажњу на заузимање згодног положаја и у ратовање унео сасвим нов систем којим је побеђивао противника. Већ 1. (14.) маја уђе у главни град Милано, и продираше све даље и даље кроз питому Ломбардију, освајајући плодне крајеве, лепе вароши и приближавао се утврђеној Мантови, јакој обрани аустријске војске.

Бечка влада изненађена оваквим резултатом скупила је нову војску. У Угарској тражи од сабора новаца и војске. Из војничке крајине креће све што може пушку носити. 19. октобра (1. XI.) именован је за новог главног заповедника Јосиф Алвинчи а хрватске-српске регemente предводили су ђенерали Павле Давидовић и Павле Гвоздић.

2. (15.) новембра наши јунаци задржаше код села Арколе главну Француску војску. На мосту преко Алпоне хтели су Французи продрети, али су наишли на врло жесток отпор. Ђенерал Анжеро узе заставу и пође напред кроз мочвару, војници заосташе. Ђенерал Наполеон, извештен о догађају, дојаха и лично се стави пред колону, која за њим пође. Две сто корачаји пред мостом посред ватре испрси се пред Наполеона један официр и рече му: „Ђенерале! Бићете убијени и ми смо пропали, уклањајте се с овог места“. Загрли га и не даде му даље. Под жестоком ватром устукнули су Французи, и у метежу Наполеон паде у дубоку јаму пуну воде и у мало се не угњави. Лудвиг Бонапарте и ађутант Мармон извукоше га и спасише.

Стручњаци срањују битку код Битоља са овом код Арколе, у којима војници показаше нечувене издржљивости у борбама по мочварама у студеном месецу. Наполеон, заинтересован за јуначке браониоце овог прелаза преко моста, доби извештај, да су то били синови српског и хрватског народа. Ђенерал Наполеон добро их је запамтио и не слутећи, да ће му ови јунаци, који му за мало не дођоше главе, кад год постати чак његови поданици и спасавати га у најтежим часовима његова живота.

Тек трећи дан успели су Французи заобилазним путем продрети напред и после још неколико битака приступити опсади утврђене Мантуе, која им се предала 20. јануара (2./II). 1797. г. Французи су продирали у Тирол, Горицу и Корушку.

Надвојвода Карло повуче се с војском са Рајне, журећи се у помоћ да сузбије напредовање Француза. Бечка влада употребила је сва могућа средства, да распали Словенце и Хрвате против Француза „неверника и непријатеља хришћанске вере.“ Али је француска војничка управа обеснажила овај рад. Француска војска носила је собом демократска начела а управа њена пазила на идеале и жеље народа коме су долазили. Ђенерал Бернадот посла 16. (29.) марта из главног стана у *Лојчу* поклич Словенцима на *словенским језику*, извештавајући их, да им француска

војска доноси потпуну слободу. Словенци су морали столећима чекати долазак Француза, да им на словенском језику пошаљу поруку, док им њихова влада у ни једној прилици до сад није показивала такво респектовање народног језика.

Аустријска војска није могла одолети продирању Француза и повлачила се, а народ застрашен којекаким бајкама о страшним Французима остављао је своје огњиште и бежао. 19. марта (1. IV.) уђоше Французи у *Љубљану*, док се друге чете преко Тирола ближиле самој престоници Бечу. Наполеон пусти 20. марта (2. IV.) из Целовца нову прокламацију на народ, у којој зајамчава становништву заштиту имања, религије и обичаја, а за доказ француске демократије нареди, те се од домаћих угледних људи састави провизорна влада у *Љубљани*.

Француска војска на Рајним није напредовала и директориј извести Наполеона, да би тек за два месеца могла можда стићи под Беч, да се изведе Карнотов план.

Како је ратовање изнурило обе странке, Наполеон ухвати згодан моменат, те из *Љубна* (*Leobna*) понуди надвојводи Карлу примирје, које он прихвати. Настадоше преговори за мир. Французи су тражили на северу земље до реке Рајне, а у Италији *Ломбардију*. Цар Фрања I. тражио је за оштету ових земаља млетачке области *Истре*, *Далмацију* и *окупацију Дубровачке републике*.

За време овог ратовања млетачка република (Венеција) није очувала своју оглашену неутралност, шта више понела се непријатељски према француској војсци. Наполеон је то зарезао, и кад дође до преговора, лако му паде да с њоме поткусурава француске рачуне. Предложи директорију да за отштету земаља, које француска тражи од бечког цара, жртвује млетачке области *Истре* и *Далмацију*, али да се независност неутралне дубровачке републике има сачувати. У примирју склопљеном у *Leobenu* — *Љубну* 6. (19.) априла Аустрија доби *Истру* и *Далмацију* а Мљечи добише нову демократску владу по француском

систему. О осталим тачкама услова за коначни мир наставили се преговори.

15. (28.) априла 1797. г. Наполеон оде из Љубљане у Италију а за десет дана ђенерал Бернадот предаде је астријанцима са освојеним крајевима Крањске, Корушке и Горице. И ова кратка, привремена француска владавина оставила је пријатну успомену међу Словенцима и допринела код старих господара већу пажњу народним осећајима и жељама.

Далмација је потпала под Млетке — Венецију — половином петнаестог века, а већ свршетком истог продреше Турци у Далмацију око Книна и Сиња, а после до Сплита и Шибеника и тек карловачким миром 1699. г. изиђоше Турци и уредише се нове границе између Далмације и Турске.

За време народних држава није било овакве Далмације. Горња Далмација била је средиште краљевине Хрватске, а доња је припадала Дубровнику и српским областима. Тек су Млечани под појам Далмације ставили териториј јадранског приморја који је њима припао са острвима до дубровачке републике. Боку су рачунали под млетачку Арбанију.

Далмација је била подељена у окружја на копну и на острвима. Многи градови и острва су имали своју аутономну управу. Чак и поједине општине уживале су такође самоуправу и имали своје статуте, које су им даровали хрватски народни владари. Познати су самоуправни закони: винодолски, врбањски, кастелски, верпињачки, трсатски и пољички, писан глагољицом. Погранични окрузи према Босни и Херцеговини: обровачки, кнински, сињски, имотски, вргорачки и неретљански били су уређени по узору аустријске војничке крајине као брана млетачке државе против Османлија.

Далмација је била засебна провинција. Управу је водио генерални провидур у Задру. Морао је бити Мљечић а мењао се сваке три године. И ако је он био чиновник и пуномоћник млетачке републиканске владе, имао је владарску моћ, двор и телесну стражу. Био је последња инстанција за суд, управу и финансије.

Окружни управитељи и виши чиновници рекрутирани су само од Мљечана и били су чувени као глобације и митњаци..

По попису од 1781. године Далмација је бројала 263.400 становника Хрвата и Срба, а по градовима нешто Талијана и талијанаша. По вери било је 51.000 православних 200 Јевреја а остало римокатолици.

Далмација је у старо време под утицајем суседног културног Дубровника и Италије била отскочила културом својом од осталих крајева настањених Србима и Хрватима. Турско освојење Далмације бацило ју је у назадак а житељство, које је досељавало из Босне, потиштено и у примитивном стању, није ју могло просветно оживети.

Живот у Далмацији био је као на западу по средњевековним обичајима. Становништво се делило на три класе: на племство, грађане и ратаре.

Племићи, црквени достојанственици и манастири уживали су повластице и држали у рукама плодне поседе. Грађани су били трговци, занатлије, морнари и живели по вашарима, које су имале такође своје повластице и приходе, те им је положај био доста повољан. Ратари су били зависни од феудалне властеле и од државе. На властелинским земљиштима били су кметови. У крајевима, које су некад држали Турци и напустили били, држава је сва земљишта сматрала својном, те ју досељеницима делила и то на главу 2 хектара. Земља је прелазила с оца на сина. Уживалац није ју могао продати. Ако би уживаоци изумрли, земља је опет постала државном. За порез су наплаћивали десетину од прихода.

Млетачка није се обзирала на национализам већине становника него је безобзирно потпомагала талијански елеменат и њихов језик узела као званичан; народ српски и хрватски сматрала је грађанима другог реда.

Млетачка влада није ништа жртвовала за народно просвећивање и за културни напредак ста-

новништва у Далмацији. Приморски градови животарили су позајмљеним начином живота из Млетака, а унутрашњост земље остала је недирнута. Тамо се живело патријархално по народној традицији, по обичајима и навикама, у које Млечани не дираше.

Влада њихова кроз столећа није подигла ни једне школе у Далмацији; ако су појединци хтели учити што, ишли су у манастире или код свећеника на науку и плаћали за наставу. Млетачкој влади ишла је у рачун непресвећеност и примитивност народа знајући: што је народ ћоравији, то је поузданије оруђе силника. Она га је тако лакше могла употребљавати у борби против суседне турске за очување државних граница.

Хрватима и Србима римокатоличког исповедања било је донikle лакше, јер су у слободи исповедања вере бар били мирни. Њихово свештенство и манастири уживали су повластице и многа добра, а моћни бискупи као племићи имали су кнежевске привилегије. Римокатоличка црква, државна, имала је два надбискупа, десет бискупа са 2400 свештеника и 885 калуђера. Калуђери су им били високо изображавани у Италији, а свештеници глагољашки.

Православни житељи били су трпљени, у верским стварима управо бесправни, изложени прогонствима. Могли су становати само по селима, а у градовима не. У варошицама у којима су били настањени нису могли подићи цркве и свештеници нису им могли обавити обреде православне цркве. Свештеници су морали имати патенте од римског бискупа да смеју обављати службе. Без патента били су прогоњени полицајно и глобљени новчано. Римокатолички свештеници су себи присвојили право, да крсте, сахрањују и да воде матице православне. Било је доста случајева да су по варошицама у римокатоличким црквама подигли посебан олтар за православне, где им се служила служба по обреду источне цркве под надзором римокатоличких бискупа и свештеника. Црквене поглавице нису имали, јер су моћни бискупи истицали своју јурисдикцију над

православнима и пречили оснивање православне епархије. Ако је пећски патријарх изаслао кога епископа у Далмацију и млетачка му влада дозволила улаз у Далмацију, бискупи су сва средства употребили, да га компритирају код владе као велеиздајника и онемогуће. — Грцима су дозвољавали веће слободе, шта више у Млецима је седио грчки митрополит под насловом: „архиепископ филаделфијски, ексарх Мидије и примата далматинског“. За Далмацију је влада постављала једног архимандрита из манастира Крке за генералног викара, који је водио послове православне цркве.

Српско православно свештенство и народ нису признавали власт млетачког грчког митрополита, него су сматрали пећског патријарха поглавицом српске цркве, што је у самој ствари и био; титула му је била: „православниѣ архіепископѣ пекскіи и всѣмѣ Серблемѣ и Болгаромѣ, Поморію, Далматіи, Босни обонпол Дунава и цѣлаго Илирика патріархѣ“. Године 1736. дозволио је млетачки сенат оснивање православне епархије, али су моћни бискупи запречили да се иста попуни. Када је престала пећска патријаршија обраћали се Далматинци карловачком митрополиту, да се заузме код аустријског и руског цара, да им се тешки положај олакша.

Млетачком сенату напoкон су додијале тужбе православних, те 1790. године прогласи православне независнима од папе и бискупа дозволи свештенству и народу слободан избор владике. 30. јула 1796. обави се избор у книнско-пољској цркви. За владiku би изабран *Симеон Ивковић* архимандрит из Херцег Новог, а за генералног викара Герасим Зелић крупски архимандрит. Влада је Зелића одмах потврдила за викара, а потврду епископа оставила у недоглед. Нове државноправне промене у Далмацији затекоше православну цркву без епископа.

Млетачка влада није само запустила народну просвету него није обраћала пажњу ни *привреди* својих грађана у Далмацији.

Земља, великом дужином запљускивана морем била је без и промета без трговине. Влада није ништа учинила за подизање путева и спајања унутрашњости земље с морском обалом. Саобраћај се вршио по стазама пјешнице, мазгама и коњима, а и тај је био теготан, јер преко потока и речица, које су имале дубока корита, не беше ђуприја, те се на бродовима кубурило.

Сеоско становништво, напуштено, невешто првој пољопривреди, бавило се пастирством ситне стоке и хајдучијом по Босни, живело је патријархално и у сиротињи као и под Турцима. Али се осећало добро, јер је живело по својим обичајима и навикама, у које им Млечани не дираше.

Гола брда и планине, што стрше по Далмацији, најречитији су сведок млетачке владавине. Држава је немилосрдно секла шуме, односила и бацала их у лагуне млетачке, да на окамењеном дрвету направи темељ за палате, а јер их није занављала буре су снесле земљу с планина и оне остале оголићене као кршеви.

Млечани су водили бригу за напредак и процват Венеције; они су само тамо односили, за културни напредак својих грађана нису ништа доприносили.

Далматинци су се мирне душе могли бацити каменом на стару млетачку управу. Разумљиво је што су задахнути новим погледима симпатично примили гласове о новим променама. У први мах нису знали, да ли су припали Француској или Аустрији. Стизале су сваковрсне вести и правила само забуну. Грађани који су већином пристајали уз француске револуционе идеје радовали се, што ће млетачка република бити уређена по француском демократском управном систему, у нади, да ће се исти завести и у Далмацији. По селима су властелини, свештеници и аустријски агенти харангирали народ против Француза као безвераца, бунтовника, краљевских убица и против њихових далматинских присталица. Како и сама управна власт у Задру

није тачно знала, коме је припала Далмација, била је у двоумци, шта да ради; изгубила је сваки ауторитет и у земљи настаде метеж. Сељаци устадоше против грађана у Сплиту, Трогиру, Шибенику, док не изби и аграрно питање; кметови се дигоше против господара и прогласише се слободнима и власницима земаља, које су обрађивали.

Напокон се разбистри. Стигоше званичне вести да је Далмација припала бечком владару. Гласници донесоше прокламацију и развијаше се по народу да припремају добро расположење за аустријску окупацију Далмације. У народу се разви јак покрет, да Далмација политички потпане под угарску круну св. Стевана и да се сједини с краљевином Хрватском. Далмација кад је у 15 столећу потпала под Млетке отгнута је од Хрватске. По државоправном одношају између Хрватске и Угарске Далмација се истицала од увек, као саставни део Хрватске и Славоније. Бан носи титулу бана Далмације, Хрватске и Славоније, а сабор носи исти наслов.

За сједињење Далмације с Хрватском неуморно је радио Фра Андрија Доротић и агитирао по народу, одржавајући многе потајне састанке. 3. (16.) јуна 1797. одржали су Далматинци јавни збор у Сплету на који је дошло шест стотина учесника из целе земље. Овај збор је изразио једнодушну жељу за сједињење с Угарском, односно Хрватском. Герасим Зелић викар изјавио је у име њему поверених православних Срба сагласност за ово сједињење.

Спремљена је адреса краљу, у којој је изражена једнодушна жеља народа, да се Далмација сједини с Хрватском под угарском круном св. Стевана. Сав народ одушевљено је поздравио овај чин и с лепом надом гледао у будућност домовине.

Такво беше стање у нашем народу на јадранском мору када 1796. године Француска изведе нове промене.

Цар Фрања засебним манифестом похвалио је јунаштво и пожртвовање граничарских регименти у

прошлом рату и окупацију Далмације и Боке пове-
рио ђенералу барону Мати Рукавини.

Млетачка војска у Далмацији, која се састајала из Срба и Хрвата била је распуштена а аустријска, у којој беху опет главни део Хрвати и Срби спре-
мала се за улазак у Далмацију. Из Лике стигле су једне чете преко Книна а друге лађама у Задар. 9. (22.) јуна 1797. г. Рукавина прогласи власт римско-немачког цара Фрање над Далмацијом и прими заклетву верности од грађана. Одавде је војска за-
узимала остале крајеве. Војска је свуда мирно и добро примљена и барун Рукавина, извештавајући о свом успеху, саопштио је влади општу жељу житељства, да се Далмација сједини с Хрватском под кру-
ном св. Стевана.

Узбунила га једна римокатоличка депутација из Боке, која му је изашла на сусрет у Сплет и из-
вестила га о стању у Боци, „где све врије и где је опасно“. Уз то се пронеле вести, да Французи не мисле дозволити окупацију Боке, која је засебна провинција од Далмације. Не мање задавао му бриге прелаз до Боке преко дубровачког земљишта, да не повреди њену неутралност и осетљивост Француза. А инструкције су му гласиле, да мирним начином задобије Дубровчане за пропуст војске и да пре-
узме Боку.

Дубровачка република у бродарској и дипло-
матској свези са Француском, у суседству с Ита-
лијом и Венецијом није остала недирнута у ова вре-
мена. И ако је њена влада употребила сву опрезност, да своје грађанство држи необавештено о догађа-
јима у Француској, а за време ратовања да сачува неутралност, ипак су таласи револуције запљуснули дубровачке жале, а Аустрија хтела да је лиши њене независности.

Смештена уз море између Далмације и Боке которске, а од којих је била одељена уским тра-
ком босанско турског територија — дубровачка ре-
публика — изгледала је као приморје турске др-
жаве на Јадрану. Но она је одржавајући пријатељске

односе са Турском, чију је наклоност узвраћала новцем, умела да још од 656 година стечену слободу сачува и да се самостално са својим морем и неколико острва слободно управља и развија. Снага републике лежала је у многим бродовљу и у разгранатој трговини на мору и на Балкану.

Република је била раздељена на три капетаније: Цавтат, Јањина и Пељешац и на осам кнежевина: Конавље, Жупа, Стоп, Слано (нове земље) и отоци: Ластва, Мљет, Шипан и Лопуд. Престоница је био град Дубровник.

По попису од 1797. године република је бројала 35.000 становника, који се делили на властелу вишу и нижу, на грађане и на пучане (ратаре).

Властела је присвојила сву власт републике у своје руке. Сваки властелин кад је навршио двадесет година а беспрекорног владања, био је уписан у књизи „Зрцалу“ и стицао право гласа. Ови властелини сачињавали су велико веће.

Велико веће бирало је сваког 25. дана у месецу из своје средине кнеза републике на годину дана, педесет и једног члана за сенат, пет чувара закона и устава, све главне чиновнике, пазило на рад сената, мењало устав, установљавало порез и имало право помиловања.

Сенаш или веће умољених је у име великог већа управљао свим унутрашњим и спољашњим државним пословима, именовао посланике и конзуле, објављивао рат, потписивао мир, већао о државним рачунима и био последња инстанција у казним парницама. Бирао је једанаест чланова за *мало веће*.

Мало веће је са кнезом на челу било егзекутивни орган сената и великог већа и репрезентирало државну владу, имало је власт сазивања државних тела у седнице, састављало писма на стране владоце и на своје чиновнике, примало у аудијенцију стране посланике, министре и решавало мање важне грађанске, државне и криминалне парнице. Најмлађи члан малог већа сматрао се као министар спољашњих послова.

Кнез је био тајанствена особа, повучен у двор, из ког је могао излазити само кад је наређивао државни церемонијал. Излазио је заогрнут црвеним плаштом и са свећом у руци, у пратњи сената и великог већа. Чувао је државни печат и градске кључеве, председавао државним телима. Државна застава била је бела са иконом св. Влаха и натписом *Libertas* (слобода).

И црквену власт задржала је властела за себе. Државна црква била је у републици римокатоличка. Надбискуп са два бискупа у Стону и Требињу те каноници могли су постати само властелини дубровачки. И ако су се Дубровчани одушевљавали за слободу, високо целини знање, уметност и тековине западне културе те словили као најмодерније славено-српско грађанство, ипак под утицајем средње-вековних верских традиција, нису се могли узви-сити до слободе савести, до верске толеранције, него се држали старог система: *cujus regio ejus religio*. Од старине везани моћном римокатоличком црквом и с папом, васпитани под утицајем учених монаха, нису се могли спријатељити с потиштенom српском православном црквом на Балкану. Рачун је превладао разбор.

Сви православни на дубровачком земљишту приморани су у старије доба, да приме исповедање римокатоличке цркве. Каснијим досељеницима из Босне и Херцеговине влада није дозволила становање у граду, а кад су хтели добавити свештеника за вршење обреда, забранила им је. Чак је влада умела осујетити жељу руског двора за подизање православне капеле уз руски конзулат. Тек 1790. могли су православни на интервенцију руског конзула купити кућу изван градских зидова и у њој настанити свештеника само за извршавање обреда. Јавно исповедање православне вере и богослужење влада није дозволила.

Можемо мислити како је у оваким приликама званични Дубровник гледао на догађаје у Француској, на пренашање слободоумних идеја о једна-

кости и братству, на ратовање великих сила, на промене државних граница. Влада је одмах у почетку револуције прогласила свима државама 14. (28.) марта 1793. неутралност и настојавала је непрестано, да се иста проводи на мору и на копну. Када су европске државе примиле ново стање у Француској, као готов чин, и ступиле с новом Француском у дипломатске везе, дубровачка република била је последња, која је послала свога заступника у Париз.

Но при свем том јавно грађанско мишљење у Дубровнику, где се читала дела великих револуционара, паришке новине а камо су бродовима доста брзо стизале вести из Француске, било је на страни револуционара. И у Дубровнику су грађани носили кокарде, певали песме из тог времена и кидали републиканској Француској. А кад је на посланству Француске истакнут нови републикански грб, грађанство је приредило симпатичне овације за Француску.

И ако се влада трудила да забашури ове изразе народне симпатије, они су били запажени у Паризу, забележени и добро примљени. Дубровник је стекао симпатије Француске. Када је приликом склапања примирја у Љубну, бечка влада ставила услове за мир захтев, да може освојити дубровачку републику, француски директориј, на предлог Наполеонов, није пристао да се дира у дубровачку независност. А када се у јулу пронесоше вести у Италији, да је аустријска војска ушла у пролазу за Боку на земљиште дубровачке републике, Наполеон Бонапарте и Кларке упутише 16. (29.) јула из Удине аустријским пуномоћницима за преговоре енергичну протестну ноту, ради заузимања дубровачке републике, противно љубљнском уговору и пре закључења коначног мира, те протестују „против уништења поменуте републике у нади да ће Његово Велич. цар прожет осећајима правде, који га обележавају, осетити немогућност, да остале силе а нарочито француска република и отоманска порта равнодушно

посматрају окупацију једне неутралне и независне државе, која се ни на који начин није умешала у садањи рат“. Адмиралу Бришу, заповеднику француског бродовља на јадранском мору, поручио је, да оде у Дубровник и изрази кнезу и влади симпатије, које француски директор негује за дубровачку републику и спрему, да јој даде заштиту против сваког непријатеља, који би јој хтео одузети самосталност.

Министар Тугут упозорио је ђенерала Рукавину на осетљивост Француза, и нек неда повода размирицама.

Дубровник је остао нетакнут у својој слободи и живео даље под својом владавином и по својим обичајима. Нико није тада помишљао, да ће спаситељи независности дубровачке републике постати њени гробари.

Дубровник, престоница републике, разликовао се у многим од осталих градова и крајева далматинских и бокешких. Смештен на каменитој обали јадранског мора, у савршено дивном крају, украшен палатама, зградама, манастирима, црквама архитектонске вредности, начичканима уметничким радovima, историјским споменицима, с јединственом околицом грушком и Ријеке, пуном красних летњиковаца у вртovima са богатом флором, правио је утисак културног града. Његова аристократија, учена интелигенција, вредно грађанство, висока култура, књижевност, велика трговина на мору и на копну, напредно занатлијство и ратарство, манастирски редови, с ученим монасима, расадницима просвете, са изгледом града, давали су Дубровнику заиста тип престонице.

А снага државна, — дубровачки бродови под белом заставом, с ликом св. Влаха и насловом *Libertas* (слобода), одлазили у далеке луке, враћали се из света с дана у дан, и пунили благом ризнице државне и грађанске тако, да је Дубровник у целом свету био на гласу ради богатства.

Сви Дубровчани ценили су народне обичаје и говор, неговали га у највишим круговима и њиме

писали књижевници. Осећали су се као Словинци, огранак велике словенске нације. У колико су се служули талијанским језиком, нису се угледали на Мљечане као Далматинци и Бокељи, него су се у говору служили тосканским књижевним наречјем.

Дубровчанин, поносан на свој град и завичај, на независност, културу, богатство, издвајао се од осталог народа, те именом Дубровника обележавао не само држављанство, него и саму народност.

Зато му је певао последњи властелин песник Медо Пуцић:

*Дубровниче, мало мјесто,
Ала си ми драго!
У теби ми бива нешто
Како није, благо!
Све обично, све домаће,
Све на једну влас,
Све покојно, све стајаће
Створено за нас!..*

Бока кошарска била је засебна провинција приписана млетачкој Арбанији. Њени градови и општине имале су привилегије, које су им зајемчавале самосталну управу. Судили су по старим законима још из доба српске царевине, и по народним традицијама. Бокељи су гледали у Мљечанима своје покровитеље, ал не и апсолутне господаре.

Бока је имала 31.000 становника; две трећине припадали су православној цркви, а једна римокатоличкој. Духовним пословима православне цркве управљао је црногорски митрополит а у ово време владика Петар I. Он је живео у манастиру Стањевићу. Млетачка влада дозвољава је из политичких разлога ове везе у црквеним пословима, и на тај начин одржавала добре односе са владиком и Црногорцима. Мљечанима је било много стало до тога да су Бокељи задовољни и мирни, јер им је Бока, са великим и јединственим заливом, била моћна заштита за њихове многобројне бродове против буре и против непријатеља. Кад је Бока 1420. године пристала

уз млетачку републику, њени главари поставили су биле ове услове: „Ако млетачка република ма, због каквог политичког догађаја, неби била моћна бранити Котор, а она га не може ником другом ни уступити ни продати, већ га има оставити у његовој старој слободи.

И нови догађаји дали су повода Бокељима, да се сами побрину о судбини Боке. Чим се чуло у Боци о престанку млетачке државе, Бокељи, сећајући се под каквим су условима примили млетачку управу, мислили су, да они код оваког стања имају сада право сами решити о својој будућности. Дне 10. (22.) маја 1797. г. сакупе се главари у Котор на саветовање. На овој скупштини избила су различита мишљења; православни су били за сједињење с Црном Гором, римокатолици су нагињали под власт бечког цара, а било их је који су симпатизирали новој млетачкој влади. И овде је настао метеж, а власт изгубила ауторитет. На поновном састанку главари се споразуму, да се обрате црногорском Господару владици Петру за савет.

Црна Гора —, са сурим и голим стењем, која је доминирала над Приморјем са својих стотина хиљада душа и десетак хиљада јунака, — и ако је пробављала тешке дане у непрестаној борби с Турцима и међусобној борби њених племена, у ова времена била је прилично сређена и формирана у државу, под мудрим владањем митрополита владике Петра Петровића Његуша. После смрти владике Саве Петровића Његуша, народни главари изабраше њега, синовца Савина за владара и владику. Одмах, на почетку владања наилази на незгоде. Желео је као и сав народ завладичити се у Русији и да тамо прими архијерејски жезао, пошто је престала пећка патријаршија, где су црногорски митрополити били посвећивани, но руски посланик у Бечу кнез Галицин не хтеде му дати пасош и дозволу за путовање у Петроград, и он оде у Карловце, где га интервенцијом цара Јосифа II., митрополит Мојсије Путник саборно посвети за архиепископа дне

14. октобра 1784. г. с. к. Кад је за тим дошао у Русију да утврди старе везе, да моли оружја и муниције за Црногорце, који су у свако доба на поруке Русије, као верни савезници, војевали и крвили се с Турцима, наишао је на врло хладан пријем. Свемоћни министар кнез Потемкин, тако рећи, изјурио га из Петрограда и Русије. — Док је овако јадан пролазио у Русији, Скадарски паша навалио на Црну Гору, побио много народа, порушио му огњиште, цетињски манастир. Владика Петар није се дао збунити. Свестан свога положаја, на пустом огњишту почео је интензиван рад, да у народу одржи живу веру, да умири завађена племена, да им у срца усади међусобну сносљивост и љубав, да им разбуди националну свест, подигне понос и чојство. Радио је споразумно с народом, сазивао народне скупштине и на њима већао о свим народним пословима. После победе над скадарским пашом, поднесе скупштини 6. (19.) августа 1796. у шеснаест тачака закон за истребљење освете и убијања. Трудио се да Црногорце ратовима раздражене, и подивљачене, умири и приведе култури.

Традиционалне везе између Црне Горе и Русије — везе од Петра великога — одржавао је лојално и онда, када се званична Русија дурила на њега. Кад год је Русија ратовала с Турском, ратовао је и владика с Црногорцима, као верни савезник, пријатељ и брат. Он је у Русији видео две душе, као што их гледа сав наш народ, душу топлу народну и душу хладне званичне Русије под утицајем туђинаца. И кад је проговорила народна душа, онда је и Црна Гора одушевљено улазила у догађаје, не жалећи живота својих синова, а кад је званична Русија напустила интересе Црне Горе и наносила јој штете, трпљиво је подносила увреду.

Било је момената, кад је владика Петар уочио, да би се могло нешто учинити за Црну Гору, али је онда спољашњим утицајем поремећен његов рад и он је, по оној мало рука малена и снага, морао тужни сирак, да постане сламка међу вихорове.

Црна Гора улазила је у рат с Турском за вољу Русије и за вољу Аустрије. А и сама се хватала у коштац с пашама скадарским и херцеговачким. Баш пред велики европски рат 1776. извојева над Махмут пашом скадарским одлучну победу и оте Брда. Ова победа и лојално држање владике према европским властима стекоше углед Црној Гори.

И у овим приликама, чим се појави француска ескадра на Јадранском мору, падоше очи Русије, Аустрије, Француске на Црну Гору, и она улази у догађаје, изазвана с поља, да својом скупоценом крвљу плаћа рачуне великих сила.

Српски народ у *Боци*, стављен пред неизвесност, одмах је упро очи у Црну Гору и владику Петра. На питање, шта да раде, владика је саветовао Бокељима нека одмах установе домаћу *привремену управу, суд и народну гарду* за одржавање реда; па ако у Боци остане и даље управа млетачке републике, неће им замерити, што су тако поступили, а ако припадну под власт бечког ћесара, нека признаду његову власт, *али под условима, под којима су некад признавали власт млетачке републике*. Главари на то закључе, да се у Боци ништа не мења, док не стигну званичне вести о њеној судбини. У Котору изберу народну управу и суд, установе народну гарду, у коју свака опћина пошаље по десет момака. У то време стигоше лађом кући отпуштени војници из Млетака, донесоше вести о престанку старе млетачке управе, и да су Бокељи потпали под Французе. У народу се опет ускомеша. Главари се састадоше на већање у Котор и закључише, да Бокељи неће признати над собом француске власти и обратe се владици Петру, да би им био у помоћи с Црногорцима, ако би Французи навалили на Боку.

Нова демократска *млетачка влада*, под утицајем Француске, заузела је становиште, да је Бока засебна провинција од Далмације и да у преговорима за мир није припала Аустрији. У Боку послала је агенте, да за њу праве расположење. Агенат Јововић

предао је владици Петру претставку нове владе датирану 27. маја 1797. г. у Венецији која је гласила:

Слобода!

Једнакост!

„Привремена млетачка управа грађанину Петру Петровићу, владици црногорскоме

Да се пожуре опће добро, те да се пође за примером осталих европских народа, ово се велико веће одрекло своје власти дне 12. маја ове године те предало врховну власт народу млетачком, којег су за пет векова прогутали били његови патрицији.

Тек што је ова привремена управа дошла до власти, одмах је погледала на оне часне личности, што штите веру, врлину и знање, те их моли, да би с њоме у складу радили, и тако се заједнички побринули око опћег добра.

Међу овим часним личностима Вас на првом местуштује, грађанине Владико, Ви који као нови Арон управљате и поучавате стадо божје, што Вам га је Бог поверио, Ви који сте као нови Мојсије на челу јуначких фаланги Ваших суграђана, и с њима већ много пута исказали сјајних доказа Вашег пријатељства републици млетачкој.

„Грађанине владико, ако је аристократска Венеција имала срећу и славу убрајати Вас као свог особитог пријатеља, којим тек поверењем иде Вам у сусрет *демократска Венеција*? Она је ушла у посед својих старих права, састоји се од слободних људи као што су и Ваши синови, одана је врлини и таква се обраћа на Вас, грађанине владико, те Вам по нашем другу и грађанину Јовићу шаље проглас наше управе. Она Вас моли за Ваше пријатељство и наклоност“.

Турска Порша, сагласна с демократском владом у Млечима, да Бока, као засебна провинција, мировним уговором није припала бечком цару, изаслала је два посланика у Црну Гору грофа Гаспара и грофа Димитрија Вујића, познатог авантуристу, који су имали задатак, да задобију владику Петра, у савез с Турском, да заједнички заузму и поделе Боку, а за ту ће услугу султан признати Црној Гори независност, какву је уживала дубровачка република. Владика Петар имао је тежак положај у овом хаосу.

Будва, која је с опћинама у Грбљу уживала аутономију на предлог грофа Антуна Зановића може владици, што га изабра за привременог покровитеља и замоли га, да сиђе међу њих. У недељу 2. (15.) јула 1797. год. дође владика у Будву

и у присуству многог народа одржа се у римокатоличкој цркви свечаност предаје кључева Будве владици с овим писмом:

У име Христово. Амин.

Будва од давних времена била је почињена аристократској млетачкој влади, којој се својевољно предала, поред свију разних и тужних ратних догађаја остала је свагда верна. Сад, кад је њена влада одрекла се аристократске власти, град Будва са својом околином на данашњи дан својевољно и драговољно предаје се његовом ц. к. Величанству Фрањи I. краљу угарском, чешком, хрватском, далматинском и т. д. од којег милости царске проси, и просећи нада се, *добити оне повластице које је и пре уживала*. А дотле док под покровитељство пресветлог Њ. Величанства примљена буде избира за свога покровитеља, заштитника и судију Петра Петровића, многославног архиепископа и митрополита црногорскога“.

Револуционарна Француска и њено противерско становиште стављали су владику у пријатељски однос спрам бечког апостолског цара, пријатеља руског цара, с којим је штитио хришћане на Балкану. А видећемо, да је он помишљао на сједињење Боке с Црном Гором.

Бокелји католици одржаше код Пераста збор и закључише, да приме царску војску, о чем депутацијом известише ђенерала Рукавину на Корчули. 1. (14.) аугуста ђенерал издаје проглас Бокелјима, да прихвата њихову понуду о заузимању Боке под власт бечког владара, а писмима, пуних топлоте, обраћа се црногорском владици Петру, захваљујући му, што је олакшао тешки посао изведења окупације Боке. Наводимо један такав лист:

„Примивши једно писмо од стране мога двора за Ваше Превасходитељство, и известивши се о Вашој племенитој привржености к моме премилостивом господару у стварима вама познатим, радујем се напред, што ћу имати задовољство саопћити Вам, кад стигнем у Боку, даља осећања Његова Величанства у призрењу оних, које је Ваше Превасходитељство посветило Његовом Величанству; међу тим ствари стоје добро у вашим свештеним рукама“.

7. (20.) аугуста упловише аустријски бродови с војском у бококоторски залив, и сутрадан искрца се ђенерал Рукавина у Херцеговном, где прими за-

клетву верности бокељског становништва, а одавде се упути од опћине до опћине, свуда пријазно предусретан, и 11. (24.) августа стиже у Котор, свечано дочекан.

После три дана крене у Будву. На сусрет му изађе владика Петар, предаде му кључеве Будве и власт над њом и Грбљем.

Ђенерал Рукавина учинио је посету владици Петру у манастиру Стањевићу, где је, после попаљеног цетињског манастира, живео, захвалио му за пријатељске услуге и олакшање најтежег посла, да доврши заузеће Боке, уверио га, да ће његове лојалне услуге јавити своме владару цару Франји.

Далмација и Бока, окупиране аустријском војском, добише привремену управу. У Далмацији доби управу гроф Турн, јер се ђенералу Рукавини замарило, што је препоручивао сједињење Далмације с Хрватском; а Боку повери влада ђенералу Бради-у.

Тек што се увела нова управа, наступи изненађење. У октобру појавише се у дубровачким водама француски бродови под заповедништвом адмирала Бриша, који изађе у Дубровник и донесе влади поруку Наполеона Бонапарте о заштити независности дубровачке републике. А управнику грофу Турну, који се бавио на Росама, посла гласника с објавом, да аустријска војска изађе из Боке, јер по уговору није припала Аустрији, и ако то не учини, употребиће оружје.

Дубровачка влада, укљештена између великих сила, морала је врло опрезно да поступи спрам пријатеља и непријатеља, који су јој стајали већ на прагу, имајући пред очима јадну судбину уништене Венеције. По наредби сената, влада је 9. (22.) октобра 1797. топло захвалила француском директорију за изражене симпатије, изјављујући, како се република нада, да јој не ће бити потребна француска заштита, будући ужива протекцију турске државе.

Гроф Турн обрати се црногорском митрополиту владици Петру с молбом: »да он са својим храбрим Црногорцима не

одрече дати снажну помоћ Боки против општега непријатеља и разоритеља закона и најсветијих друштвених свеза и да изволи стати у преписку о тој важној и хитној ствари с његовим превасх. командантом Бради или с најближим командантом, а како садашњу војску Њ. Величанства, тако и ону, која ће још доћи, остављам препоручену џчинском побожном старању и мудром расположењу Вашег Високопреосвештенства, у нади на добар успех.»

Напокон је дошло 6. (19.) октобра 1797. г. до коначног мира у Кампофорлију, код села Удбине.

Француска рашири међе своје државе и доби све земље до реке Рајне, Ломбардију, Венецију, јонска острва и албанско приморје с Превезом.

Аустрији припадоше Далмација, Истрија млетачка и Бока которска.

Овај велики успех Француске подиже ђенералу Наполеону Бонапарти толико углед, да га Париз дочека великим слављем, а парламенат га изабере у државни директориј.

За услуге, учињене Аустрији одвраћањем народа у Боци од пристајања уз Французе, стекао је владика Петар благодарност аустријске владе. Гроф Турн посла владици дар цара Фрање, овећу златну бурмутицу, пуну дуката, и писмо датирано 27. октобра (9. новембра) у ком између осталог пише:

»За оно, што сте изволили послати одмах ваше Црногорце у помоћ овом народу, коме су Французи претили формалним објављењем, да ће га као непријатеља покорити, допустите Ваше Високопреосвештенство, да Вам у име Његова Величанства могу изјавити признање, подносећи Вам као мали спомен бурмутицу од порфира, коју је врло вјешта рука израдила, претстављајућу у одвећ красном мозаику изворни храм *слоје у Риму*, символ, који сасвим приличи оном, што сте Ви у садањој згоди показали.«

II.

1797.—1805. г.

Кампорфијмским миром могла се задовољити једино Француска, јер је проширила своју власт на Нидерланд, Белгију, Швајцарску, Италију и на јонска острва.

Аустрија је добила, за плодне покрајине, кршеве Истре, Далмације и Боке. Успех је имала у том, што се више раширила на Јадранском Мору, и на западном делу Балкана, који је по споразуму с Русијом припадао у њену сферу. Само је добила на Балкану, и то баш на странама њене сфере, ривала у Француској, која је себи присвојила, на улазу у Јадранско Море, седам јонских острва и приморје Превезе.

Наполеона је већ тада обузела мисао за освајањем истока и освојење јонских острва била му је прва етапа на исток.

Непомирљива Енглеска, са својом флотом на Оцеану и у Средоземном Мору, врло је сметала француском слободном кретању, а у будућности даљим предузећима и њеној трговини. Наполеону је севнула мисао, да је јака Енглеска запрека јаке Француске, и њу би ваљало ослабити и онемогућити. Француска је била немоћна ради енглеске јаке флоте, да ју нападне у Британији, с тога смисли, да би јој требало отети колоније, изворе њене ексистенције и богатства. Ова мисао није му дала мира. Он је већ замишљао Египат у француским рукама, и наступање француске војске у Индију. Овај план предложи влади, и пошто му се углед као стратега и политичара високо подигао, задобије владу и парламенат.

С пролећа 1798. године креће се под Наполеоновим заповедништвом француска војска преко Средоземнога Мора, у Египат. Уз пут отме острво Малту

од малтеских витезова, утврди по сред пута станицу, и пређе у Египат.

Европске државе, незадовољне с кампоформијским миром, постале су природне непријатељице јачању републиканске Француске. Енглеској, која се не хтеде мирити с Француском, не беше сад, кад је Наполеон прешао у Египат, тешко приближити Русију с Турском и извести другу коалицију европских држава против Француске.

Услови кампоформијског мира нису могли задовољити црногорског владику Петра а ни народ. *Црна Гора* остала стешњена у њене старе границе без икаквог приморја. А с правом је могла очекивати, за лојално држање и за отклањање француске власти од Боке, веће признање. Жупско приморје с Будвом задовољило би Црну Гору. При оваком стању могло је настати кајање, што се није споразумела с Французима.

Владика је под новим приликама сазвао народну скупштину у Стањевић да се саветује с њом о положају државе, о утврђењу устројства државног, суда и државне безбедности од спољашњих утицаја. Скупштинари се споразумеше, пошто је у Русији дошао на престо нови цар Павле, да отправе у Петроград изасланика архимандрита Стевана Вукотића да поздрави цара и да руској влади објасни тешки положај Црне Горе и неприлике од нових суседа, који све могуће употребљавају, да црногорски народ узму под своју власт, измоли оружја, џебане и новчану помоћ за државне потребе. Завршују преставку овим речима: „Простри всепр. монарх императорску скиптродржавну и всесилну десницу, прими купнорадо отъ лица всего народа глубочајше наше прошеніе: Услиши воплѣ и стенаніа озлобленихъ младенцовъ, извлеци исподъ ига агаранскаго славеносрпски родъ.“

Руски цар Павле, извештен о важности Црне Горе, њеним невољама, и о држању владике Петра спрам савезника, шаље 11. јануара 1799. г. грамату, у којој изражава императорску милост и благоволење:

„Свему народу црногорске и брдске славеносрпске области“ — и између осталог пише:

„Ми не држимо, да би се од стране римскога императора и порте отоманске могла чинити вама буди каква утјеснења у законитим правима вашим, али опет, старајући се за ваше благостање, ми смо заповедили посланику нашем у Бечу и министру у Цариграду, да се о том известе код поменутих дворова“.

„У осталом тим мање можете сад изложени бити ма каквој опасности и за то, што се руска флота — која је одређена да стане на пут народу, који се стара свуда истребити законите власти и поткопати веру христијанску — сад налази у Средиземном Мору па неће изоставити дати вам у нужди сваку помоћ; а да покажемо удвојено монаршеско наше благовољење к народу црногорском, ми смо премилостиво заповедили, да вам се из касе наше отпушта од 1-га јануара ове год. у напредак по хиљаду дуката, претполажући да ће ти новци утребљени бити на опће народне потребе и т. д.“

Цар је одликовао владикау Петра лентом Александра Невског. Владика и народ били су задовољни мисијом Вукотићевом, а приближавање руске ескадре Јадранском Мору подигло је дух у народу. Владика, упућен у односе европске политике и у споразуман рад европских држава, могао је да удеси држање Црне Горе. Није ни слутио, да у Црној Гори ради на преврату гроф Димитрије Вујић. Изненади се, кад му стиже вест, да је он дошао у Црну Гору и прогласио се за кнеза.

Интересантна је личност гроф Димитрије Вујић. Много хтео много започео . . .

Служио је као официр, у Пољској, где је постао кавалер ордена св. Станислава. 1790. године прешао је у Француску у ројалистичку војску и ројалисти су га поставили за ђенерал мајора и 1792. године поверили му, да на Балкану купи људе за њихову војску. У том послу дошао је у Црну Гору, спознао се с владиком Петром и главарима. Овде му је ваљда севнула мисао и жеља да постане световним владаром Црне Горе. Ова мисао га је толико занела, да се њоме најозбиљније бавио и ковао планове, како би око Црне Горе окупио славеносрпске земље. Отишао је у Петроград, где је у владиним круговима развио агитацију у своју корист. Дока-

живао је једним писменим актом, на ком се налазио потпис владике Петра Петровића, да су његови дедови из Црне Горе и били тамо кнежеви, и да је владика сагласан његовом акцијом. У самој ствари тај потпис не беше потпис црногорског владике Петра, него темишварског владике Петра Петровића, од кога је на необјашњен начин исканцио.

У Русији није успео и протераше га. Он онда пређе у Цариград, где се спријатељи с Француским послаником а преко њега с турским главарима. Овде је наставио рад на остварењу свог плана помоћу порте, код које је радио да га призна за црногорског кнеза, да му уступи пределе у Зети и око Скадарског Језера, а он би као вазални кнез признавао султанову власт и давао Турској помоћ у војсци од 25.000 момака. Да је он у Цариграду стекао угледа сведочи и то, што га је Porta с грофом Гаспаријем изаслала 1794. владици Петру, да владику задобију за споразумну акцију у Боци о чему смо напред говорили. Тада је за цело уговарао с губернатором Радонићем и архимандритом Вучетићем. У повратку из Црне Горе ухвати их аустријска власт и зароби но на интервенцију турског посланика у Дубровнику, спроведе их тамо и пусти. У повратку у марту 1799. дошао је овај авантуриста у Црну Гору и објавио народу, да га је порта утврдила у кнежевском достојанству. Владика Петар нађе се у чуду, позва главаре у манастир Стањевић на договор. Они решише да Вујића протерају из Црне Горе.

Овај инцидент остао је без тежих последица.

Госп. Јован Вујић из Сенте, у чијој сам великој галерији слика видео уметнички израђен лик Димитрија Вујића и његовог сина Леонида, приповедао ми је, да он потиче од познате породице Вујића у Суботици, и да је био официр у аустријској војсци, откуда је прешао у Пољску, где је уздигнут на част кавалера ордена св. Станислава, с којим је била скопчана грофовска титула. После неуспеха у Црној Гори прешао је Вујић у Париз, где је живео десет

година, па онда у Лондон, и из Лондона у Брисел, где је 1838. г. умро. Његов син гроф Леонидас долазио је у Суботицу у парничном послу ради наследства, и у доказном акту о сродству изнео цео занимљив хисторијат Димитрија Вујића.

*

Дубровачка република, и ако је сачувала самосталност, дошла је у тежак положај. Опкољена аустријском војском из Боке и Далмације, и њеним лађама, стајала је под великом пажњом. А пријатељска Француска, не пазећи на то, правила јој неприлике.

Тек што је француска војска прешла у Египат, а директориј изасла експедицију у Дубровник, да тражи новаца за уређење финансија на јонским острвима. У јулу појави се француска фрегата пред Дубровником под заповедништвом истог оног адмирала Бриша, који је прошле године донео републици изразе симпатија и поруку о заштити њене независности. У име директорија заискао је од владе један милион лира у зајам. Влада, изненађена овим захтевом, хтела је избећи давање оволиког зајма, изговарајући се на обвезу чувања неутралности, али кад Брише у кратко поручи, да ће бомбардовати Дубровник и заузети тврђаву, ако му за двадесет и четир сата не исплати зајам, сенату не преостаде друго, него се упусти у погодбу, и Брише пристаде на 600.000 лира, од којих да се исплате одмах 200.000 лира у готовом и да му дубровачка влада из својих складишта накрца бродове храном. Овај зајам даде република у неповрат. Сенат је сад увидео опасност, која прети републици од оваких кобних похода, те поверљиво поручи Порти, да извести Енглеску, нек одмах пошље у Јадранско море неколико ратних бродова, за заштиту лука од француског насиља.

Наполеон је поручио из Мисира у Дубровник нек пошаље муниције, оружја, хране и вина, а тамо ће у замену добити каве, риже и друге колонијалне робе. И трговци дубровачки покушавали су да се провуку до Египта. Један брод се пробио, донео вина,

Наполеону пошту из Европе, с којом је био без везе неких осам месеци.

Аустријским властима није све ово могло остати непознато. Њени официри у Боци употребише 1799. год. избило незадовољство пучана у Конавлима због монополисања соли и потајно потпомогоше устанак. Црногорски владика Петар, видећи републику у незгоди, понуди јој братску помоћ за угушивање устанка. Владика је и овом приликом показао више славеносрпске свести, него ли дубровачка влада, која је, истина на леп начин, отклонила помоћ, а у ствари отклонила ју је, избегавајући сваки дотицај и везе с Црногорцима, ради њихова сиромаштва и оданости православној вери.

Али се влада потужила Порти због уплетања аустријских официра у унутарње послове републике, и замолила интервенцију Порте код заступника страних држава у Цариграду. Но и без ове интервенције влада је стишала побуну, попустивши жељама устаника и наступио је жељени мир.

Већег јада задавало је републици ратно стање на Средоземном Мору и угрожавало слободно кретање њених бродова и њене дипломатије. Пошто се споразумеле Енглеска, Русија и Турска, пропустила је Порта руску ескадру кроз Дарданеле и заједнички су отеле од Француза јонска острва и спремале се за поморску битку с француским бродовљем. Дубровнику запрети опасност, јер паде предлог за оснивање републике од седам јонских острва по угледу на дубровачку републику с повластицама за бродовље, какве су на морима уживали дубровачки бродови. Јонска република плаћаће порти 64.000 гроша годишњег данка исто толико, колико плаћа дубровачка, и за то ће јонско бродовље уживати заштиту Порте, као и дубровачко. Кад би овој новој државици била за леђи само Турска, не би она задавала главобоље дубровачкој влади, али је тежиште било у рукама моћне Русије, која је луку Крф удесила за пристаниште своје средоземне флоте, и преносила војску у Крф.

Дубровачка влада, осећајући се погођеном, у страху за своју трговину, развила је на страним дворовима живу агитацију, да се повластице јонске републике смање. Њен заступник у Бечу, да боље успе, тужио се „да ће грчки трговци и саму грчку веру претпоставити римокатоличкој“, ако се јонска република оствари и стекне све оне повластице.

Француска је међутим имала тежак положај, да издржи велику борбу на две стране у Египту и у Европи. Муслиманска племена упустила се у ратовање с француском војском у Египту, а када здружена енглеско-руско-турска ескадра под заповедништвом адмирала Нелзона у поморској битци код Абукира 19. јуна (2. јула) 1799. г. уништи француску флоту, Наполеон дође у велики шкрипац, одсечен од европског континента.

Војске Аустрије, Русије, Енглеске, Турске и немачких држава у Европи, нападале су Француску уз дуж целе границе од Холандије до Италије.

Руска војска с нашим граничарима и Турцима под заповедништвом ђенерала Суварова чистила је Италију од Француза и до јесени 1799. повратила ју опет под власт цара Фрање I. А да би помогао Аустријанцима у Швајцарској, где им је ђенерал Масена препречио продирање и угрожавао опстанак, Суваров предузме с војском прелаз преко Алпи. По цичи зими, преко гудура, врлети, провалија и ледњака високог св. Готхарда, засутог снежним сметовима, извео је овај прелаз, који у ратној историји важи као ненадмашим. План му је био, да се сједини с оном руском војском, која је у Холандији ратовала у друштву с Енглезима. Но на велико изненађење главна команда савезне војске није испунила Суваровљеву жељу сједињења руске војске, и он, славни и победоносни војсковођа, мораде са остацима, на Алпима проређене и измучене војске, узмицати испред Француза преко швајцарских висока. Неискреност и злоба, које је доживео стари Суваров, довеле су до разлаза Русије са савезницима и до њеног иступања из коалиције.

У Француској завладала је забуна и малаксалост услед непрестаних ратних трзавица, кад у октобру 1799. г. стиже Наполеон из Египта, провукавши се сретно на једном броду између енглеских лађа, које су га вребале. И место да он даје рачуна о свом неуспелом походу у Египат, а он стаде корети директориј, што је слабо бранио Француску. Сви упреше погледе на њега. Вешто удеси заверу против владе и парламента, и са оданим му ђенералима изведе државни преврат, присили парламент, да оснује као врховну управу у Француској конзулат од три лица на десет година, а њему да повери прво место с правом одлуке.

Наполеон прихвати државно кормило, стегну све конце државне власти у своје руке. А кад Енглеска и Аустрија не хтедоше пристати на мир, скупил војску, осоколи ју и настави ратовање. Положај му је олакшан тиме, што су се Русија и Турска повукле с бојишта. С пролећа 1800. г. већ га видимо у швајцарском граду Лозани, откуда смишља, на коју ли ће страну да крене: у Немачку или у Италију? А да завара савезнике, у Лозани је окупио малу и кукавну војску, да су ју бечке новине смејавале и правиле с њоме вицeve. Нико озбиљан није могао рачунати с таквом војском. Али је он у највећој тајности окупио праву војску, и с њоме се проверао преко Алпи и св. Бернхарта, и изненада упао у Пијемонт, потискао аустријску војску и гонио је по други пут кроз Ломбардију, освојио Милан и код Маренга 1. (14.) јуна 1800. г. извојевао одлучну победу, и потискивао Аустријанце из Ломбардије. Армија под ђенералом Мором продрла је преко Рајне кроз Немачку и код Хохенлиндена у Баварској однела одлучну победу. По мировном уговору у Линвиљу 27. јануара (9. фебруара) 1801. Француска доби натраг све покрајине, како је било уговорено у кампоформијском миру. Народи одахнуше на европском континенту, само Енглеска остаде непомирљива и настави непријатељства против Француске.

После овако сјајног успеха Наполеону порасте

јако углед у Француској, и при повратку у Париз, парламент му изгласа доживотно конзулство. Република још јаче скрену са републиканског правца. Наполеон је сад радио на сређивању унутрашњих државних прилика и на јачању своје власти. Смешљао, како да постигне споразум између Француске и Русије, и с њоме да оперира на истоку против непомирљиве Енглеске. Изведење ове замисли била је мучна ствар, јер руски царизам није тако лако био приступачан француском демократизму. Дипломати у Француској мислили су, да је сад згодно време за изведење овог споразума, јер се цар Павле разишао са савезницима и јер су се дипломатски односи између Француске и Русије поправили били.

Промена на руском престолу, смрћу цара Павла 12. (25.) марта 1801. г. и наступањем Александра на царски престо, даде догађајима сасвим други, неочекивани правац. Наполеонов углед и проширивање Француске нису дали мира бечком двору, и употребљавао је сва дипломатска средства, да цара Александра одалечи од Француске. Цар Александар млад, идеалиста, сањалица и упаљиве природе, лако је био освојен мишљу, е је он од Бога позван, да ослободи Европу од Наполеонове тираније.

Када Наполеон осети нерасположење Александрово, скрену сву пажњу на Турску; и ако је била изнурена, хтео ју је придобити за Француску, оживити и преобразити. У октобру 1801. изаслао је пуковника Себастијана у Цариград с писмима султану Селиму, у ком је зајемчио целокупност Турске. Опумоћио је изасланика, да изјави дубровачком конзулу добро расположење првог конзула за републику, што је он извршио, обећавајући да ће лично свратити у Дубровник, ако му послови допусте да кнеза о том увери. Француска мисија постигла је видног успеха и порта је склопила с Француском пријатељски уговор препустивши забораву египатске догађаје. Русија, у пријатељству с Турском с којом је имала протекторат над Јонском републиком, радила је такође на одржању утицаја у Цариграду.

Ово ривалисање између Русије и Француске утицало је на све јаче зближавање бечке и енглеске дипломатије Русији, којима не беше у интересу мешање Француске у ствари на Балкану и на истоку. Аустријска и руска дипломатија обратиле су сад већу пажњу не само на Цариград, него и на црногорског владика, на кога је пала сумња да је у вези с Наполеоном. Руски конзул у Дубровнику, Фонтон, известио је у септембру 1803. г. руску владу: да је владика Петар велики противник римсконемачког владара и да није ни Русији одан; занемарио је православље и цркву, и под утицајем свог секретара абата Долчија, стоји у свези с Французима у Италији и намерава их пропустити кроз Црну Гору у Албанију, откуда би угрозили руске поседе у Јонској републици; напомену, да се у Дубровнику налази архимандрит Стеван Вукотић „одан руским интересима, који има владину преписку с Наполеоном“. У Петрограду је овај извештај изазвао узрујаност. Упућен је у ову ствар св. синод и сам цар.

Владика Петар није ни слутио, каква се интрига сплела против њега. Владика је баш предузео био, да у ово мирно доба унесе у народ хришћанске врлине, да измири завађена племена, искорени освету и пљачку. Десна рука био му је секретар Фрањевац Долчи Девецковић, Дубровчанин, уман и врло образован човек. Он је ишао с владиком и у Русију и обратио својом спремом позорност. Потемкин га је наговарао, да остане тамо, где ће бити сретан, но он је одбио ласкави позив овим речима:

— „Желите ли мени среће, учините добра владици црногорскоме, па ето и мени среће“.

Владика је с њиме написао законик у тридесет и три чланка, кога је 17. (30.) августа 1803. примила народна скупштина на Цетињу. Установио је суд, прозван кулук, за чувара законика. И тек што је био развио рад на преображењу народа, и утврђивању државе, стиглоше из Русије гласови о смутњама.

Интригирало се у два правца, код руског св. синода, да је владика Петар занемарио православље и цркву, а код руског цара, да шурује с Наполеоном.

Последица ове интриге била је та, да је цар Александар обуставио Црној Гори припомоћ од 1000 дуката, и изаслао с граматом од 26. октобра 1803. г. повереника ђенерал-лајтнанта грофа Марка Ивелића (родом Бокеља), да обавести Црногорце о његовој благонаклоности и опасности, која им прети од властољубивих иностранаца. Руски синод пак управио је на владику оштро писмо, у коме му пребацује, да је драгоцене оправе црквене предао у туђе руке, а св. миро, антиминос и књиге, није употребио за корист народну, те су деца немиропомазана, цркве без црквених утвари, потребних за богослужење, манастири без калуђера, у црквама се не држе поуке у вери, а што је најгоре владика по целу годину не служи службе. За такво стање, које прети опстанку хришћанске вере у Црној Гори, синод окривљује владику, те га по вољи и заповеди великог цара позивље пред свој суд, да се, ако је невин оправда, или ако је погрешно, очисти покајањем. А не послушали ове заповеди, онда ће св. синод примити то као јавни знак његове намере против вере и за знак привржености к народу непријатељском, те ће га, као недостојног сина свете цркве и издајника отаџбине, лишити чина, одлучити од цркве, и позвати народ да изабере достојнијег архипастира.

У јануару 1804. г. стигне у Котор гроф Ивелић на руском броду, и с архимандритом Вучетићем растуриваше у Црну Гору цареву и синодалну поруку. С једном четом удесио је, да заробе владику, и да га силом доведу у Котор на руски брод, који ће га одвести у Русију на суђење.

Владика се нађе врло увређен овим Ивелићевим поступком, а нарочито писмом синода, позва све главаре на договор и они 3. јула 1804. с. к. одаслаше одговор синоду и цару, достојан српске части и поноса, кога потписаше сви главари. У овом одговору нарочито нагласише независност државе и цркве црногорске. Тако у писму на синод пишу главари: „Пошто је српско царство пало, ми смо се од силних непријатеља склонили у ове горе и у њима се населили, не зави-

сећи ни од кога, само што смо слушали настављања наших митрополита и покоравали се власти наших митрополита“ као наших архипастира, који су нас научили бранити православну вјеру и своју слободу. Истакоше, да је српски правослазни народ имао свог патријарха, коме су српски архијереји били подложни све до 1769., а тада се, због руско-турског рата, у ком су учествовали Срби, српски патријарх Василије Бркић морао уклонити у Русију, где је умро. С њим се пресекао опстанак српских патријарха, а столица пећке патријаршије остала упражњена, те је црногорски митрополит *поставио сам за себе независан*. „Свети синод руски који не зна за наше околности, мисли да и овде, наш архијереј живи у великољепију, као они у Русији, што се на позлаћеним колима са славом и луксузом возају, па имају кад само у светој служби упражњавати се; али овде је друкчије, јер наш архијереј ваља да прелази пјешнице с крвавим знојем велике стрменице, кад је год, а готово је свагда потреба, да мири и учи народ, а свету службу тек онда отправља, кад се од народних послова смири“. Не признају власт руског синода над српским народом, желе с Русијом као братском, словенском и православном државом живети у љубави, али не желе примити поданство Русије. Узеше у обрану свог митрополита од нападаја синодског молећи га, да их остави на миру, а нек се сажали на Хришћане у Србији, где их Турци немилице истребљују, и тамо је потребна велика помоћ.

У представци цару Александру излажу главари: како су њихови преци бранили православну веру и своју слободу више од три сто година, а у случају ратова с Турцима помагали и другим државама, што им је признао цар Павле; туже се на руског изасланика Марка Ивелића, што седи у Котору међу највећим њиховим злотворима, откуд с Вучетићем оцрњује митрополита и прети му, да ће га затворити и однети у Сибирију. „Наш архипастир није заслужио, да би у његовом дому и сопственој независности могао ико с њим тако тирански поступати; јер док смо год ми живи, никаква човечја сила није у стању њему таково безчастије учинити. Наш митрополит није нигда био под заповједи рускога синода, него само под покровитељством нашега императорског величанства, и то под моралним покровитељством нашега императорског величанства, те тако до сад и нисмо били ни од кога брањени, а сад место силне обране почињемо силно гоњеније трпјети. Св. синод нема никаква права заповиједати над оним архијерејма, који су изван Русије, те му нису подложни, већ имају своју власт, па зато и с нашим архипастиром никаква посла нема. Милости, заповједи и наредбе нашег императорског величанства, које се тичу ползе нашег народа, ми с нестрпељивошћу очекујемо од најмилостивијег

покровитеља примити; но и те чрез-генерала Ивелића, без дозвољења нашег архипастира, примити не можемо, почем на ријечи генерала Ивелића ослонити се сумњамо, тим више, што он посредством нашег архипастира неће заповиједи и наредбе нашег императорског величанства нама да објави. Премилостиви господару, да би се дознало право наше стање, најмилостивије благоволите послати савјеснога посланика, и то рођеног Руса, који ће праву истину видети и представити В. И. Величанству“.

Не би било тешко погодити, откуда је толико надувана у Русији ова интрига против владике Петра, који је после победе над скадарским валијом стекао велики углед, учврстио Црну Гору у сталну државу, и дао јој законе. Конзул Фонтон био је средство у туђим рукама, а колико је био слабић, сведочи његово држање приликом оснивања руске православне капеле. И ако је имао заповед од владе за отворење исте, он ју из необјашњених разлога изиграва. А сад се наједаред узбринуо чак за опстанак хришћанске вере у Црној Гори, којој прети опасност од владике Петра!

Могло се на сигурно очекивати, да ће после одговора црногорских главара за дуго се прекинути везе Русије с Црном Гором. Али први француски конзул Наполеон, који ће једним великим гестом изненадити сав свет и изазвати европске владаре на крупније мисли, помоћи ће, да руска влада промене политику и тактику наспрам мале Црне Горе и њеног скромног владара, великог владике Петра.

*

Наполеон је наине удешавао тако француску државу, да ју је све више новим законима стезао под своју руку. Да стекне приврженика међу официрима, основа за њих орден почасне легије и њиме одликовао своје пријатеље, а да би и међу свештенством и у народу ухватио јачег корена, склопи с папом конкордат, пониженој и прогоњеној цркви поврати слободу и углед. И кад је све тако приуговорио, да је све државне конце стегао у своју десницу, и свој положај сасвим учврстио, а он вешто

удеси, те га 5. (18.) маја 1804. год. државна заступства прогласе *царем Француске*. 2. децембра н. к. најсвечаније се крунише за цара, и француску републику преобрази у наследну монархију.

Овај изванредни чин, да француски народ, који је недавно дигао револуцију, гилотинирао краља, разјурио властелу, и завео нови поредак у државном и друштвеном животу, мирно поднесе укидање републике, изазвао је велико изненађење у Европи. Француски народ, занесен Наполеоновим успесима, а притешњен крутим милитаризмом, изгубио је отпорну снагу и на најсвечанији начин прославио крунисање.

Дубровачка република није се дуго предomiшљала, и већ је 11. (24.) јуна поднела Наполеону свесрдна честитања. Ова пажња, врло је обрадовала Наполеона, и републици је одговорио ово: „Моја је тврда воља да ову власт, коју ми је провиђење досудило употребим у одржању и јачању наших узајамних веза. Акредитирајући изнова мога отправника послова код вас, ја сам му наредио, да вам често понови ово уверење и да вас нарочито и постојано убеди у свакој прилици о искренности мога поштовања и о неизмерним мојим осећајима“.

Дубровчани су били одушевљени овако топлим одговором. Другачије се мислило у другим европским државама.

Цар Фрања I. који је до сад носио титулу римско-немачког цара, изгубивши поседе у Италији и Немачкој, прогласи себе 29. јула (11. августа) 1804. царем *источног царства Österreich-a* (Аустрије).

Наполеоново проглашање царем изазвало је не само срџбу код европских владара, него и страховање, а у страха су велике очи. Они су били на чисто с тим, да Наполеон неће сада застати, него ће, да пред француским народом забашури преокрет владавинског система и проглашење за цара, заратовати са суседним државама, и тражити нове славе. И ако је била уништена француска република, дело велике револуције, против које се борили сви европски владари, нису се могли измирити проглашењем за цара једног обичног официра, човека из на-

рода. А није било без разлога њихово страховање, ако имамо на уму, што о овом крунисању пише маршал Мармон у својим мемоарима: „Велики догађај крунисања, импозантне свечаности приликом установљења престола морало је произвести на Наполеона дубоки утисак. Изгледало је да је његова занесена душа постигла највећу експанзивност и лебдила у блаженом уживању њене величине. А ипак било је другачије. Његово честољубље тако га занело, да му се већ и земља чинила малом и тај осећај је непојмљиво новом снагом силно деловао на његов дух и напоскон му шапутао уверење о његовом небеском пореклу.

Други дан по крунисању у поверљивом разговору с Дебре-ом, министром морине, изрекао је ове речи (које ми је ускоро саопштио): „Ја сам касно приспео, људи су већ толико просвећени, да се не може више ништа велико извести!

— Како, сире! Ваш живот је доста обузет сјајем; зар има нешто већег, него заузети први престо на свету, а почети каријеру у чину артиљеријског официра?

— Јест, одговори цар, мој је живот леп дозвољавам, прешао сам велики пут; па ипак колика разлика према старом веку! Сетите се Александра, кад је освојио Азију, објавио је народима, да је он син Јупитров и изузевши Олимпије и Аристотела и неколико педанта у Атини, поверовао му је цео исток. А да се ја данас прогласим сином вечног оца и да му у том својству моје богоштовје изражавам, свака би ме рибарска жена исмејала. Народи су сад и сувише просвећени, не може се ништа великог извести.

Владари европских држава били су солидарни противници овом Наполеоновом проглашењу и крунисању за цара, и нехтедоше га примити на знање, као државни акт. Енглеска је развила дипломатску акцију бојкота и радила на трећем савезу европских држава против Француске и њеног цара.

*

Како ће српски народ од сада бити јаче увучен у нове догађаје, додирнућемо прилике његове у београдском пашалуку у данашњој Србији, где су такође одјекнули револуциони покрети са обала Сене и где је у јануару 1804. г. избио устанак против турских насилника. Обесне дахије, у намери да обезглаве народ, поубијаше 150 кнезова, међу њима Алексу Ненадовића и Илију Бирчанина. Половином фебруара састадоше се највиђенији људи у Орашцу,

закључише устанак против дахија, и за вођу изабраше Карађорђа. У мају су већ српска села била очишћена од Турака, а Рудник, Ваљево, Смедерево, Пожаревац, Јагодина и Шабац у рукама усташа. А кад се у јуну окупи усташка војска око Београда, дахије утекоше низ Дунав у Адакале, где их усташе сустигоше и побише. Порти је донекле годдио овај устанак против дахија, одметника султанових, и показала је добру вољу за преговоре са усташима, бојећи се, да се устанак не окрене против султанових власти, које су устаници респектовали. И ако је дошло до примирја, ипак је још далеко било до коначног мира. Страсти су биле толико распаљене, да је тешко било без виднијих успеха умирити заталасани устанак. Под утицајем нових европских идеја и бурних догађаја и Срби се нису могли задовољити, да остану и даље раја, и тражили су уз признање султанових права, аутономију за Србију, избор кнеза, и прикупљање данка по својим људима. Борба је добила већ одређен правац и наступила је опасност за сукоб с портом, ако не би изашла у сусрет народним жељама.

Устаници се обратили преко карловачког митрополита Стратимировића аустријској влади за помоћ, и она је дозвољава да Срби њени поданици потпомажу устанике, поверила је своме посланику у Цариграду, да се заузме код Порте за њих и да их измири. Митрополит Леонтије замолио је цариградског патријарха, да жеље српског народа достави султану. Под водством проте Матије Ненадовића изаслали су депутацију у Петроград, која је у октобру тамо приспела. Славенофилска странка радила је у корист српских устаника. Богдановић Бронеvскиј који је пропутовао све словенске земље, замолио је аудијенцију код цара Александра, изнео му стање Југословена, и молио га да их не напушта, нагласио, да је Русија дужна у овом моменту пружити помоћ Србима. В. Каразин, оснивач свеучилишта у Харкову, упозорио је руску владу на затирање јужних Словена, и кад су Срби замолили

цара за помоћ, лично је молио да им помогне. Министар извањских посала, кнез Адам Чарториски, отворено је изјавио депутацији, како је за Русију врло незгодно време да помогне сад српски устанак, јер живи у пријатељству с Турском, и истакао опасност која прети од Наполеона. Саветовао је, да се поново обрате за помоћ Аустрији и султану и обећао, да ће се руска влада код Порте заузети за Србе.

Руски и аустријски посланици у Цариграду заиста се заузимали код Порте за Србе, бојећи се, да се Наполеон не би умешао у српско питање. Порта је увидела, да је српско питање добило озбиљнији изглед, опрезније је мотрила на устанак и радила, да на леп начин умири устанике, нудећи им неке уступке.

Незгодно је баш сад дошло ово питање, јер се у то време водила дипломатска борба између Русије и Француске на Порти а пред буру, која се дизала у целој Европи. Француски заступник није пропустио, да српски устанак приказује Порти као дело Русије, и да изазове неповерење према њој. Решење српског питања зависило је од развитка догађаја и од одношаја између Русије и Турске. —

*

Услед нових прилика поправише се односи између *Русије* и *Црне Горе*; оне су ублажиле неоправдани гнев руских званичних кругова против владике Петра I. Руска влада заповедила је своме конзулу у Котору Мазуревском, да заглади спор између владике и руске владе, што му пође за руком, и измири владикау с грофом Ивелићем. Последица целе ове хајке била је та, да се владин секретар абат Долчи, који је с владиком Петром провео двадесет година, морао уклонити из Црне Горе. Неки тврде да је једног јутра нађен удављен у свом кревету, а у Дубровнику је предање, да је Долчи, жив узидан, скончао, јер се збиља испоставило, да је преписком стајао у свези с Французима. Мазуревски је изве-

стио у Петроград „о непремјеној преданости“ владике црногорског и народа руском царском престолу.

У марту 1805. стиже у Црну Гору државни саветник, бригадир *Шеван Санковски*, као царев повереник код владике Петра, и донесе 3000 дуката, трогодишњи принос, који је Русија била обуставила владици на дар „Бјели Клобукъ с духовним крестом и алмазама украшен“, те грамату цара Александра писану 20. јануара с. к., управљену на народ, која гласи:

»Желећи у сваком случају дати вам доказе свагдашње наше к вама наклоности, ми смо драговољно задовољили вашој жељи, што се тиче митрополита, повративши архипастиру императорску нашу милост. Ми смо уверени у осталом, да у понашању како његовом, тако и свију нама љубезних чланова црногорскога правитељства, не само што не ћемо наћи повода сумњи, него ћемо спознати у њима свагда достојне потомке оних синова црногорских, који су дали нашим предцима први примере непоколебиве привржености и преданости њихове к руској држави«.

Санковски је открио потајне интриганте, и међу њима архимандрита Вучетића, који је, још 1798. г., у друштву с Иваном Вуком Радонићем удешавао заверу против владике Петра са грофом Димитријем Вујићем. Народни главари лишили су их части, које су имали.

*

Односи међу европским силама све се више заплетали и сви изгледи су били за нову борбу. Цар Наполеон није мировао. Њему није била доста само царска круна. Пред очима лебдио му је лик Карла Великог, и он се заносио мишљу о обновљењу великог римског царства у духу француског демократизма; француска би била царевина са многим вазалним државама, а он би био цар те царевине на челу свих вазалних владара.

У марту 1805. г. даде се изабрати за талијанског краља, дође у Милан, круниса се гвозденим круном и после крунисања, држећи круну, изговори: „Бог ми је даде тешко оном, ко је дирне“. Аустрија би се била можда задовољила, да је у Италији по-

ставио краља, али кад ју сасвим припоји Француској, изазва отворено непријатељство. У Холандији уништи републику и даде ју своме брату. Чак и Швајцарску притегну под своју власт. Непомирљивој Енглеској хтеде задати осетљив ударац. Старој хановеранској енглеској династији одузе наследну земљу и издаде одредбу, да се сва роба, доведена из Енглеске на француско земљиште, заплени.

Старо непријатељство се појачало и сукоб између Енглеске и Француске био је неизбежив. Француска војска окупљала се на обалама канала и у Белгији, где се налазио и Наполеон с намером, да пређе у Енглеску. Али је Енглеска преухитрила Наполеона; она је већ стајала у савезу с Аустријом и Русијом. Цар Александар одушевљено је ушао у акцију, и не мислећи на горко разочарање, које је доживео стари Суваров са савезницима. Њега је заносила мисао, да је од Бога позван да сруши Наполеона. Једна армија аустријске војске продрла је у Баварску под заповедништвом надвојводе Фердинанда, друга, под надвојводом Иваном у савезу с великом руском војском под ђенералом Кутузовим, заузимала је позиције у Алпима, откуда је могла помоћи ону армију у Баварској и трећу армију, под заповедништвом надвојводе Карла, којој је правац био наперен у Италију. Цар Александар спремао се с великом војском у помоћ савезницима. У горњим армијама Срби из војничке крајине сачињавали су језгро војске, те су заједно с Русима гонили Французе.

Наполеон се није надао овом нападу, јер није имао никакав спор с Аустријом и Русијом. Налазио се у Булоњи распоређујући војску за прелаз против Енглеске. Када му стигоше вести о упаду аустријске војске у Баварску, он се брзо решио, да чете, намењене за Енглеску, одреди на Рајну, камо се и сам запути. Сва је срећа била, што је Прусија мировала, те је Наполеон могао сву снагу употребити против аустријске и руске војске у Баварској. Напредовао је нагло и после више успешних битака опколи прву војску код Улма и већ 7. (20.) октобра

1805. присили на предају заповедника ђенерала Мака, заменика главног војсковође надвојводе Фердинанда, који се бегством спасао. 28.000 заробљених војника с генералима и официрима морали су положити оружје и разоружани проћи испред Наполеона. После ове катастрофе настало је опће повлачење војске кроз Баварску и Аустрију. Чете из Италије повлачиле се испред маршала Масене у Корушку и Крањску. Надвојвода Карло, одсечен од главне војске, провлачио се у Угарску. Већ је 13. новембра н. к. Наполеон ушао у престоницу Беч. Карнотов план био је остварен. У Бечу му стиже глас, да је у Моравску стигла у помоћ руска војска под царем Александром. Наполеон је журио напред к Брну.

Цар Фрања затражи мир, но Наполеон одби из разлога, што с њим није солидарно потражио и савезник, руски цар. И поновни покушај преко ђенерала Ђулаја, да дође до примирја, одбио је Наполеон и смело примора савезнике, да ступе у одсудну битку 19. новембра (2. децембра) 1805. код *Славкова (Аустерлица)*.

Наполеон је био фаталиста и у много случајева препуштао је судбини своја предузећа. Заиста је доста пута само његова срећа допринела његовом успеху. И у овом рату над њим је лебдила његова срећа. Битку код Аустерлица изазива баш на дан годишњице свога крунисања за цара француског. У битци су три најмоћнија европска цара, и с најмање војске излази он из борбе, као победилац. И ако су Енглези 10. октобра н. к. уништили француску флоту код Трафалгара, победа код Славкова над два цара засенула је ову штету. Аустрија с Подунављем била је отворена француској победној војсци. Наполеон стаје на врхунац своје моћи и славе.

22. окт. (4. нов.) затражио је цар Фрања примирје. Министар извањских посала, Таљеран, стиже из Штрасбурга, и као пријатељ Аустрије, наговори Наполеона на попуштање и на састанак с царем Фрањом. У селу Неседловци састадоше се цареви, и присташе на примирје. Цар Наполеон отиде с боји-

шта у Беч и настани се у Шенбруну, откуда је пратио преговоре за мир.

Тељеран је стално заузимао становиште за пријатељски споразум Наполеонов са Аустријом. Његово је мишљење било, да, за изгубљене земље у Немачкој и Италији, даде Аустрији отштету на Балкану, потпомогне тамо њено ширење и учвршћење, и да од Аустрије начини јаку брану против Русије. Сад је такође заступао своје старо стајалиште и наваљивао на цара, да прими Аустријске услове за мир. Аустрија је наиме од изгубљених земаља тражила натраг за себе Салцбург, Тирол, Горицу, Крањску, Истру и окупацију Дубровника.

Наполеон је напротив Тељерану тежио за зближењем Француске и Русије. За време овог ратовања, у два маха, слао је у руски логор Херцога од Ровига, да у име његово поздрави цара Александра, да поради на зближењу, на састанку и на склапању засебног мира с Русијом. Али цар Александар не хтеде прихватити ове поруке. Ово је толико раздражило Наполеона, да не хтеде пристати на аустријске услове из разлога, што се још руска војска налази у Аустрији, и попрети, ако се не уклони, да ће прекинути преговоре о миру и наставити ратовање. Цар Александар повуче се с војском у Пољску, снујући освету, а Аустрија, остављена сама, прими услове мира, какве је желио Наполеон.

13. (26.) децембра 1805. потписан је мир у Пожуну. Аустрија признаје Наполеона царем Француске, краљем Италије, плаћа ратну отштету и уступа Француској млетачке земље, које је добила кампоформијским миром и то: Далмацију, Боку и Истру без Трста, који је њој остао. И тако један део Хрвата, Срба и Словенаца потпаде под Француску државу и под цара Наполеона.

*

У овим ратовима, који су трајали десет година, учествовало је на стотину хиљада синова српског и хрватског народа, војујући по Италији и Немачкој. То су били маршеви! Из Баната и Бачке на Рајну,

из Хрватске и Славоније у Пијемонт! Половина јуначких синова оставили су кости своје у туђини, далеко од домовине.

У нашем народу до данас се очувале бледе успомене на ове дане. У Тителу наши Шајкаши још и сад причају о Стокину Симићу. Родом је био из Титела, врло развијен, снажан и бркат; у војсци га прозвали Бркошин. Једном приликом на стражи на Рајни препливао је на француску страну, ухватио једног француског војника и превукао га у логор. И ако је био неписмен, за овај храбри чин, изведен је за наредника. Одликовао се више пута, те је предведен био пред аустријског и руског цара.

У Рајићу славонском чуо сам у задрузи Велисављевића причање о деди Максиму, који је такође војевао на Рајни и причао о рату. Старији се сећају, да је била и једна песма, од које су запамтили још ове речи:

Шет'о сам се девет годин'
Поред хладне воде Рајне

У једној писаној песмарици нашао сам успомену на ове дане у народној традицији, у песмама, које се у колу певале:

Ој Градишко моје поље равно,
По теб' шеће моје мило драго,
По теб' шеће, у Француску креће.

Ој солдати, зелене јабуке,
Ђе сте расли, ђе ли опадате?
Ми смо расли у славонској земљи
Опадамо у земљи Француској.

Ој Француска громом изгорела!
Многу ли си мајку расцвилила,
И сестрицу у црно завила,
Многу љубу у свијет отпремила.

*

Да је мени до Вероне доћи,
До Вероне до Шимшај*) мајора

*) Потоњи ђенерал варадински Шимшен.

Ја би њега лијепо замолила:
 »Господине, Шимшају мајоре!
 Не наваљуј на наше јунаке,
 Нејаки су војеват не знаду.
 Тешка глунта, а нејака рука,
 Тежак барут, а млађана леђа
 Далек-пути, истргаше ноге.«
 Ал говори Шимшају мајоре
 »Не будал'те, градишке дјевојке
 Није царе хранио јунаке
 Да прелују и да ашикују,
 Већ је царе хранио јунаке
 Да војују и да цара служе«.
 Ал' бесједе градишке дјевојке
 И бесједе Шимшају мајору:
 »Господине, Шимшају мајоре!
 Што би злата оде на Французе,
 А што сребра крај Саве на стражу.
 Сам' остали старци и краставци.
 Нит' би куге, да помори старце,
 Нит' сунашца да пали краставце.

*

Аустријска влада није много учинила за политички и културни напредак Далмације и Боке. Навестила је била управни систем Млечана не само политички, него и просветни.

Жељу народа за сједињење Далмације с Хрватском није искрено примила. Бан Иван Ђрдеди примио је био адресу далматинског становништва, упућену на краља, и одаслао ју преко угарског палатина надвојводе Јосифа кр. кабинетској канцеларији. Влада слабо се журила да реши ово питање. За хрватски и српски народ влада није показивала љубави, а по варошима потпомагала је Талијане на штету домаћег елемента. Оно мало школа, што је подигла, слабо су подизали народност и просвету у народу.

А да би задобила за себе приврженост римокатоличког клера, оставила је бискупима све повластице, што су их уживали под Мљечанима и наставила је нетолерацију спрам православних. Православна вера била је без икаквих права. Генерал

Рукавина признао је Зелића за управитеља православне цркве у Далмацији и 15. (28.) јула 1797. издао му на то декрет. Задње дане млетачке управе влада је тобоже изашла била православнима у сусрет, и питање оснивања православне епархије била је решена ствар. Изабран је био и епископ Симеон Ивковић. Но нова аустријска влада није се журила, да до краја изведе започето дело под Мљецима. Пошто се никако није решило питање именовања епископа за Далмацију, на Ивковићеву молбу, обрати се карловачки митрополит Стратимировић на министра Тугута 11. (23.) децембра 1797. г. претставком, у којој тражи саопћење цареве намере у томе погледу, како би могао поднети своје предлоге. Министар одговори митрополиту 10. (23.) јануара 1798., да ће се цар постарати и о православној цркви у Далмацији, чим далматинска влада поднесе тачне информације о свима унутрашњим пословима Далмације. Међутим је влада далматинска била већ у децембру 1797. г. поднела извештај министру, да је Симеон Ивковић погодна личност за епископа, предложила му за резиденцију град Задар, а у Котор, да се постави његов викар; дотација да им тече из државне благајнице, да се његов делокруг установи тако, да не зависи од карловачког митрополита, *како би се избило оружје из руку мађарске владе, која би, на основу зависности* епископа далматинског од карловачког митрополита, могла тражити припојење Далмације угарској држави, с тога је влада изнела мишљење, да би речени епископ имао, из врло важних политичких разлога, зависити од царског двора.

Далматински надбискупи, са седам бискупа, поднели су 1. (14.) аугуста 1798. цару меморандум о уређењу цркве у Далмацији, у којој говоре о православнима, као неверницима, *на чију верност не може држава рачунаши* и траже, да њиховог епископа треба држати далеко од Далмације. Дакако, да је бечка влада примила овај савет. Православна црква остаде и даље понижена пред римокатоличком цр-

квом, чији се клер отворено мешао у послове православне цркве. И влада је наскоро показала, да није либералнија од бивше млетачке владе. Влада је издала наредбу да су православни житељи обвезани светковати римокатоличке празнике и светеље, полазити њихове литије и у опће одавати видно част римокатолиштву, под претњом казне, ако се оглуше овој наредби.

Кад је изабран нови папа Пије VII. влада наређује 6. јула 1800. с. к., да и православне цркве морају звонити у славу папину, а 23. аугуста с. к. поновила је наредбу о светковању римокатоличких празника. И влада је сматрала православне житеље, као припаднике римокатоличке цркве с обредом источне цркве, дакле као унијате. А када римски свештеници на Спасовдан 1801. уведоше у православну цркву задарску своју литију, у моменту, кад је православни свештеник богослужио св. литургију, подигоше се православни Задрани и поднесоше влади енергичан протест, а пошто влада стаде на страну римокатоличких свештеника, обрате се самом цару с молбом, позивајући се на царске привилегије, дане српском народу, да би и православни Далматинци уживали слободу исповедања вере, какву уживају православни поданици у другим крајевима царевине.

Влада је добила упутство из дворске канцеларије, да блаже поступа с православнима. И од то доба престадоше православни учествовати у римок. процесијама, и почели су јавно извршавати своје црквене обреде. Црквени послови остали су у рукама викара Герасима Зелића, који је интригирао против изабраног епископа Ивковића. А умео је вешто да употреби несређене политичке прилике у своју корист, и да отеже попуњење епископске столице.

Зелић је код владе правио политичког баука од уплетање карловачког митрополита у послове далматинске цркве, јер се тиме уједно истицало угарско хрватско право на Далмацију. А како је он радио, наводимо један случај само. Дошао пакрачки епископ

Кирило Живковић у госте код својих пријатеља у Далмацију, где је некад био учитељ и парох и провео код њих четрнаест дана. Највише је био код свог друга архимандрита Саве Васиљевића. Његове су везе биле с Далматинцима толике, да је и Зелић слао далматинске богослове њему на рукоположење. И у гостима, служећи у Задру и Скрадину, извео је два ђакона за свештенике. Зелић је код владе представио долазак Живковићев као емисара мађарског, с намером, да народ задобије за припојење круни св. Стевана, а све владине пријатеље и оне рукоположене свештенике оптужио, као агенте мађарске владе, тако да су потпали под сумњу и трпили прогонства.

Зелић је толико претеривао, да се многи свештеници напокон подигли против њега и притужили се митрополиту Стратимировићу. Митрополит се обратио 30. априла 1802. г. с. к. министру Колораду и предложио, да се управа далматинске цркве повери горњокарловачком епископу Петру Видаку. Министар није ни одговорио митрополиту, али је гувернеру далматинском, грофу Турну, дао инструкције, да сузбија и угуши покрет за сједињење Далмације с Хрватском, односно с Угарском. Министарство је издало забрану митрополиту Стратимировићу и епископима из Хрватске, да се мешају у духовне послове православних у Далмацији. Далмација је потпала директно под царску владу у Бечу.

У таквим приликама викар Зелић успео је, да министар стекне неповољно мишљење о архимандриту Ивковићу, и његову потврду за епископа скине с дневног реда. Православна црква у Далмацији остаде без поглавице, и Зелић је независно управљао.

Покрет, за сједињење Далмације с Хрватском, односно с Угарском, није се дао угушити, јер се пренео у Хрватску. На сабору, одржаном у априлу 1802., кад су се давала упутства изасланицима на заједничком угарско-хрватском сабору, донесен је закључак, да изасланици предложе сједињење, што су они и извршили. Заједнички угарско-хрватски

сабор у Пожуну, у седници од 3. септембра 1802. н. к., закључио је да се предлог о сједињењу Далмације с угарском круном прими, и умоли краљ за извеђење овог закључка. У много прилика доцније понављан је овај предлог. И данас још није изведен овај закључак пожунског сабора, и Далмација, која је у свези с Хрватском само по имену, жељно очекива ово сједињење, што је опћа жеља хрватског и српског народа. Др. Никола Ђурђевић у говору своме на збору у Окучанима 20. септембра 1903. г., говорећи о одношају Далмације спрам Хрватске, и дајући одушка народној жељи о њиховом сједињењу, потсетио је на народну песму о смрти мајке Југовића и на слику из те песме:

»Како лете два врана гаврана,
Крвава им крила до рамена,
На кљунове бијела пјена тргла;
Они носе руку од јунака
И на руци бурму позлаћену«.

„Ено краљевина Далмација је таква рука отргнута од јунака, отргнута од народа српског и хрватског, што но ју носе врани гавранови“.

„И ми Срби и Хрвати можемо над отргнутом Далмацијом, као оно мајка Југовића над руком синовљевом, тихо бесједити:

»Моја руко, зелена јабуко!
Гдје си расла, гдје л' си устргнута?
А расла си на криоцу моме,
Устргнута на Косову равном!«

Јест, и ми можемо тако бесједити, али не смемо се ради тога ни надуту ни распасти, него морамо гласно и јуначки захтевати, да се већ из народно-них начела утелови Далмација краљевини Хрватској“...

*

Присаједињење Далмације и Боке француској држави, био је врло важан чин за Наполеонове основе на истоку. Раширио је власт на Јадранском мору, и стао на Балкан. Опћи положај на Балкану

је тиме измењен. Француска је дошла у непосредан додир с Турском и то у српским крајевима. А сад је њен утицај на Турску био пресудан. Ако устреба Турску против Русије или Аустрије, може јој лако пружити помоћ у борби; ако би Турска ступила у савез с француским непријатељима, Француска је сад могла непосредно потпомоћи српски народ у борби, и направити јој неприлике; а дође ли до споразума међу силама о деоби Турске, свакако би Француска, као први сусед имала јаког удела у истој.

Цар Наполеон прогласи *Далмацију с Боком*, као засебну провинцију, *војводином*, и додели ју под врховну управу краљевине Италије у Милану. А ради њене стратегијске важности, одредио ју под војничку управу у Паризу, која се имала водити под његовим личним надзором.

Ђенералу Лористону би поверено, да преузима градове у Далмацији и Боки, а ђенералу Молитору, да окупира Далмацију и Боку.

Француској влади пружала се згодна прилика, да се покаже на раду у Далмацији и Боци которској.

III. ДЕО

од 1805. до 1807. године.

Наполеон је великом жудњом ишчекивао презимање новостечених области. Аустрија се обвезала на предају Млетачке Истре за петнаест дана, после ратификације уговора, које су извршене 19. децембра 1805. (1. 1. 1806.), а Далмацију, Боку и острва за шест недеља. Били су именовани с обе стране комесари за спровођење предаје и примања.

Дубровачка република била је у неизвесности, јер јој не беху још познате тачке пожунског мира, и стрепила је за своју слободу; проносили су се гласови, да је припала Аустрији, а и Француској. Када сазнаде, да је остала поштеђена, и да јој је Француска постала суседа, и ако се није толико обрадовала, ипак је Сенат честитао 25. децембра 1805. (7. 1. 1806.) цару Наполеону, и препоручио републику и њену слободу његовој царској и краљевској заштити.

Но с преузимањем *Далмације* није ишло, тако лако и брзо, као што се мислило. Руска и енглеска ескадра, које су биле усидрене око јонских отока, и чувале их од Француза, помакоше се из јужних вода у Јадранско море, и спречаваше француској војсци прелаз морем из Италије у Далмацију. Француска војска била је приморана, да из Италије копном наступи преко аустријског земљишта, и тако одржи сталну свезу с Далмацијом. Настале су нове неприлике, које је ваљало савладати.

У пожунском уговору не беше споменуто, о пролазу француских чета копном из Истре кроз аустријско приморје у Далмацију, којим су једино

могле проћи у Далмацију. И настаде око овог питања спор. Аустријска влада стаде на становиште, да о пролазу преко аустријског приморја није ништа уговорено, а везе с Далмацијом из Мљетака вршиле се увек морем, којим су и војске прелазиле. Министар спољних послова Таљеран одговори у Беч, ако француска војска не добије пролаз, да неће напустити тврђаве *Браунау*, која доминира Бечом. Аустријски заступник Винцент дође сам цару Наполеону, да брани становиште аустријске владе, а Наполеон оштро му одговори: „Дати ми земљу, а недати ми у њу пролаз, то је клопка (ступица); ако ми га одречете, објавићу вам рат“.

Аустрија је попустила. Аустријски ђенерал Бради, који је имао извршити предају Далмације Французима, објави народу да од 6. (19.) фебруара потпада под француску управу. Француска војска под заповедништвом ђенерала Молитора, који је одређен за привременог гувернера Далмације и ђенерала Лористона кретала се преко Ријеке, Оточца, Госпића и Срба за Далмацију, после великог напора, ради зиме, стиже половином фебруара у Книн. 7. (20.) јануара уђе у Задар. Молитор издаде на народ проглас о преузимању Далмације под власт француске државе. Одавде су предузели окупирање даљих крајева и градова.

Аустријски заповедник у Боци барон Кавалкабо 16. (29.) јануара 1806. прогласи Бокељима промену и предају бокешких градова Французима. Бокељски главари, сећајући се свог држања приликом промене 1797. г., састану се на договор, и пошаљу своје изасланике на Цетиње владици Петру и руском посланику Санковском с поруком, да су спремни одбити улаз Француза у Боку, ако им помогну Црногорци и Руси с Крфа.

Владика и Санковски углаве на своју руку, да пре, но што стигну Французи у Боку, црногорско-руська војска заузме Боку, ако не би ишло лепим, па и силом. Мала аустријска посада не би им могла одолети. Одмах пошаљу гласника на оток Крф, где

се бавио адмирал Сењавин, чувајући јонску републику од Француза, да га извести о свему и затраже, да што пре пошаље ескадру у которски залив.

14. (27.) фебруара одржа се збор црногорско-бокешких главара и старешина под председништвом владике Петра, прогласи рат против Француза и преузимање Боке которске од аустријске војске. Владика преузе заповедништво над црногорском и приморском војском, а пред залив доплови руска ескадра под заповедништвом капетана Белија. Владика Петар саопшти одлуку збора аустријском заповеднику у Котору Маркизу Гисилијеру, и позва га, да мирно преда Боку и градске кључеве општинским капетанима, од којих је аустријска војска примила, и ако неће мирно предати, руско-црногорска војска ће јуришати. Руси и Црногорци заузму 16. фебруара (1. марта) 1806. Нови и опколе Котор. Гисилијери је примио налог од своје владе, да преда Боку најдаље до конца фебруара француском ђенералу Молитору, но пошто овај није стигао, позивао га је, да пожури. Но Молитор није могао до означеног рока приспети.

Под новим приликама Гисилијери се упусти у саветовање с бокелским главарима; они су изјавили: пошто је Бока по народној одлуци примила аустријску окупацију, то сад, кад ју Аустрија напушта, имају права сами да одлуче, коме ће се Бока предати, и изјавише се за припојење Русији. Опседну Котор, с копна Црногорци а с мора руске лађе. 21. фебруара (6. марта) капетан Бели посла ултиматум за предају града. Гисилијери је могао комбинирати, да би уступање Боке Русима одговарало политици Аустрије, која је била у пријатељству с Русијом, и преда градске кључеве народним представницима. Которски град разви руску и српску заставу. Бока и опет постаде самостална под заштитом Русије. Сутрадан се одржа у манастиру Савини благодареније и пред руском војском, Црногорцима и Приморцима владика Петар освети нове градске заставе и предајући их капетанима изговори ову беседу:

„Испунила се жеља ваша храбри Славјани! Ви видите међу Вама давно очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу. Благословени цар руски прима вас у число своје дјечице. О! нека буде благословен промисао господи! нека буде вама у памети овај радосни и срећни дан! Но пре, него што вам предам ове свештене барјаке, треба да положите заклетву, да ћете бранити до последњих сила“.

Народ и ратници положише заклетву. Нови, тврђава и бродовље искитише се српским и руским заставама, а 101 топовски метак огласише *браштво руског и српског народа и оружја*. За грађанског заповедника би постављен руски повереник Санковски.

*

У Дубровнику је влада била извештена, да ће Французи тражити одобрење за пролаз, преко дубровачког земљишта, у Боку. Сенат је закључио, да се за сваки случај спреме утврде и пучанима раздели оружје. Изабрао је два изасланика, који ће изаћи у сусрет француском ђенералу Молитору са задатком, да га одговоре од пролаза с француском војском преко дубровачког земљишта, и сачува републику од повреде неутралности, а нек му понуде на расположење лађе, које би му војску превезле морем до Боке. Сенат је одредио двадесет хиљада дуката за трошак француске војске.

У Боци се прочуло, да ће Дубровчани пропустити француску војску преко своје земље. Санковски објави дубровачкој влади, да ће услед тога, што се француска војска примиче дубровачком земљишту, послати у помоћ један одред руске и црногорске војске у Конавле, очекивајући од владе, да ће за исти спремити храну. Уверавао је, да не мисли дирати у слободу Дубровника и његових грађана.

Дубровник је дошао међу две ватре, и у врло тежак положај. Међу грађанима биле су две странке: једна домаћа стара дубровачка, која је по што по то чувала неутралност дубровачке републике и старе традиције, а друга франкофилска, која је била уверена, да ће Французи поштовати слободу дубровачку

и потпомагати републику. Национална српска словенска свест није тад још била дошла до израза. Верски моменат и у вишим круговима играо је значајну улогу; за то је порука о руско-црногорској помоћи била примљена врло хладно и забринута. Сенат је изаслао конавласког кнеза Сорга у Нови, да преговара са Санковским, и да га одврати од намени изашиљања војничког одреда. Састанак је био у Херцег Новом 21. фебруара (6. III.). Санковски је ставио пет услова, под којима ће опозвати поруку, за улаз црногорско-руских чета у добровачко земљиште:

1. Република ће у року за 48 сати саопћити Белију, заповеднику руске ескадре на фрегати „Азији“ број француске војске у Далмацији и њезине положаје;

2. Зајиру спремљену за Французе имаће пренети у Цавтат;

3. Лађе, приправљене за превоз Француза, имаће повратити на пређашње место;

4. Неки сенатори имаће се од сад уздржавати од говора у корист Француске;

5. Република ће се обвезати на најстрожију неутралност.

У Дубровник стиже руски изасланик мајор гроф Ђорђе Војновић, с поверљивом мисијом, да задобије сенат за споразум. Руски конзул у Дубровнику, Фонтон, не беше на висини свога положаја, мрзио Црногорце, и само је сметао споразуму. Сенат напokon, само да отклони долазак црногорских чета у Дубровник пристане на Санковске услове.

Пошто је адмирал Сењавин на Крфу примио извештај о догађајима у Боци, отпремио је два батаљона мушкетира с четири топа, да заштите Нови и Котор а за њима дође и он с једним делом флоте под Котор, и 14. (27.) марта уђе с владиком у град, где их власти и народ свечано дочекаше.

Руска флота стече ново прибежиште у заливу бокешком, као и велик број мањих бродова бокешких, које је могла употребити у плићем мору и

по каналима. Одавде је сад згодно могла излетавати на Јадранско море, камо ју потреба зовне.

Адмирал Сењавин одлучио је, да смета продирање француској војсци кроз Далмацију, и да ју шта више ослободи од Француза. Нареди капетану Бели-у, да, са осам убојних и девет бокелских лађа, заузме отоке далматинске и отуда с енглеском флотом вреба на француске лађе. И овај исплови пут Корчуле, а после и Сењавин исплови у Јадранско море. Енглеске лађе већ су стигле биле на Јадранско море.

Наполеон, чувши за догађаје у Боци, нападао је на Аустрију, што је Гисилијери уступио Боку Русима, и изјавио, да јој неће предати тврђаве Браунау — и испразнити освојене земље, док му не преда Боке, као што је уговорено, и за отштету заузеће Трст и Ријеку. Аустријска влада дошла је у велику неприлику због Гисилијеровог поступка и посредовала је код руске владе, да би њена војска напустила Боку, коју она по уговору има предати Французима.

*

Владика Петар и Санковски извели су окупацију Боке на своју руку, и пошто је у Русији превладала словенска струја, њихов поступак примљен је радосно и одобрен. Велико државно веће после пожунског мира изрекло је у записник, да је пожунским уговором измењен положај на Балкану, Русији је потребно одржавање добрих односа са Енглеском, и споразум са славенским народима у Турској. Догађаји у Боки добро су јој дошли. Царев министар кнез Чарториски је уверавао цара, да Бока има права самоопредељења и да би требало соколити Бокеле за сједињење с Црном Гором, и то по његову мишљењу има бити први акт сједињењу Херцеговине, Црне Горе, Далмације и Боке которске у једну државу, чија би политичка екзистенција била слична републици дубровачкој и јонских острва.

Заузимао се живо, да цар не попусти у питању Боке и да се решење евакуације Котора затеже:

„Ако задржимо Котор, писао је, Турска ће зависити од нас, она неће смети више интриговати против Русије. Турска је у једној кампањи руска провинција. Ако задржимо Котор све Бонапартове основе у Леванту падају у воду. Котор би био антемурале Русије и дубровачке републике. Ако повратимо Котор изгубићемо много код Грка и Талијана, а Порта ће веровати, да смо га повратили од страха пред Французима. Наполеон зна добро важност Котора и за то ће употребити сва средства да га задобије“... „Црногорци остављени Французима изложени ће бити њиховој мржњи и прогонству. Котор остаће у предстојећој борби између Француске и Русије за првество на Јадранском мору и на Истоку оно исто, што је Малта у француско-енглеској борби за хегемонију у средоземном мору, кључ, владајући положај, симбол супарништва.“

Гледе Дубровника влада није ништа позитивно одлучила.

Из представке архимандрита Симеона Ивковића, упућене царском канцелару Адаму Чарториском, која се налази у петроградској царској архиви, видимо, каквима се мислима заносили митрополит Петар и Санковски и други. Заносили се оснивањем славено-српског царства на Јадрану и у том су правцу радили у Петрограду. Ивковићу је било поверено, да за ову мисао „као жељу српског православног народа, задобије најважније факторе у Русији“. По тој мисли славено-српско царство имало је обухватити:

1) *Црну Гору* с градовима из Албаније *Подгорицом*, *Спуљем* и *Жабљаком*, 2. *Боку которску*, 3. *Херцеговину*, 4. *Дубровачку републику*, 5. *Далмацију*. Руски цар, да у своју владарску титулу прими назив славено-српског цара. За управитеља као председника овог царства, да се именује један Рус; за потпредседника и садруга управниковог црногорски митрополит и по примеру митрополита карловачког у Угарској да се одликује чашћу руског кнеза и чином тајног саветника. Престоница овог царства и резиденција председникова, потпредседникова, као средиште пет области, да постане *Дубровник*. У митрополији славено-српског царства имала би се поставити три архијереја: У Задру у Далмацији, у Требињу у Херцеговини и у Котору где би био митрополитов намесник. У сва три града да се оснују школе или семинари..... А да се

освоје све славеносрпске земље, ваљало би у Србију послати колону од 12 руских батаљона пешака и три пука Козака, те им придружити изабране српске ратнике, заузети Зету и одсећи Босну од Турске, у исто време с гора напасти Боку и Далмацију, где би се могао организирати устанак. Руска војска не би могла доћи у опасност ради недостатка хране, јер свуда тамо живе Словени. „Ови Словени, када само чују о намери руског императора, да жели заштити православну веру од ропства мухамеданског и од Наполеона, неће пожалити ни крви ни живота свога, да би срушили душмане; покровитељу своме, монарху сверуском, стекли би бесмртну славу за спасење једноверних и целе Европе, а Србију би подигли на високи степен државе, која би имала до 200.000 неустрашине војске“.

*

Наполеон је био нестрпљив, ради спорог напредовања француских чета кроз Далмацију. Лично је пратио кретање војске и пожуривао га. Лористону је послао упуство, да заузме Дубровник али тако, да увери Дубровчане, како га цар заштићава од Русије, не мисли дирати у његову самосталност, и да ће француска војска напустити републичино земљиште, чим Руси предаду Боку. На Аустрију је наваљивао, да испуни своју обвезу и преда му Боку. Са Русијом није хтео да о том преговара.

У мају француска војска свршавала је заузимање Далмације. Од 40.000 војске морала је оставити половину за чување градова и одржавање реда. Адмирал Сењавин доплови 5. (18.) маја под Дубровник и стави до знања сенату, да је спреман дати му помоћ и заштиту, ако би Французи ступили на дубровачко земљиште. Но сенат је био неодлучан и рачунајући, да га французи неће дирати, избегавао је позитиван одговор. Сењавин отплови с ескадром пут Трста. 13. (26.) маја француска војска уђе на дубровачко земљиште и стиже у Слано, десет миља испред града Дубровника. Влада изасла два сенатора Тому Басељу и Карла Наталија у сусрет ђенералу Лористону, да га одврате од пролаза преко Дубровника. Он их прими, задржа код себе, забрани им, да ишта

јављају у Дубровник о кретању војске, а кад стигну пред Дубровник, он ће лично влади исказати своје намере. Морадоше га пратити пешице, и спремити му бродовље за превоз чета на Ријеци. 14. (27.) маја превезе се с војском преко Ријеке, и у подне стиже пред капије дубровничке, које су биле затворене.

У Дубровнику је настала паника. Влада изасла два сенатора, да чују шта мисли француски ђенерал. Лористон им изјави, да ће од владе искати дозволу за одмор војске у граду, окрепу и пролаз за Боку. Сенатори га позваше у град. Кнез са малим већем прими га у кнежевом двору. Лористон изјави, да по наредби цара Наполеона има с војском посести сва утврђења дубровачка; слободу управе дубровачке владе неће дирати.

Влада се није могла противити француској сили. Пред вече уђоше француске чете у град, заузеле сва утврђења и важнија места; скончаши се и у саме цркве. Сустрадан већ освану прокламација Лористонова на француском, талијанском и српско-хрватском језику, у којој саопћава „да у име Наполеона првог цара Француског и краља од Италије“ преузима власт града и државе дубровачке, обећаје помоћ и обрану свим Дубровчанима, поштовање пређашњих закона и обичаја, које ће вршити досадања влада, и даље опћити *са краљевинама, које су у миру и у пријатељству с Француском*. За царског комесара се поставља пређашњи француски конзул Бруер.

Сад су Дубровчани видели, како их је Лористон завео; а одмах поче их материјално цедити. Уз опскрбу војске, заиска један милион франака у новцу, тобоже зајма. Празнише се касе; злато и сребро из цркава употребише на ковање новца, а из дућана кројача и обућара изнесоше робу. Најотменије куће морадоше примати офицере на станове с целом опском. Дубровчани су стењали од милоште и заштите француске војске, чији је углед ради тога много изгубио.

Руски конзул, Фонтон, упути сенату писмени

приговор ради повреде неутралности и изјаву о прекидању дипломатске везе. Лористон на то изда заповед, да руски конзул за двадесет и четир сата има напустити Дубровник, што овај и учини. Турски заступник у име порте упутио је такође ђенералу протест, ради окупације Дубровника. Но овај се извинио, да је Француска као пријатељ Турске само *привремено* окупирала дубровачку државу, да спречи улаз Руса и Црногораца, а чим Руси напусте Боку и Јадранско море, признаће се независност Дубровника. У истом правцу је дао умирујуће изјаве француски посланик на Порти. Лористон је толико био одушевљен турско-француским пријатељством, да је са једног турског брода у луци, крцатог муницијом, однео све у зајам.

После осам дана, поред заставе св. Влаха, залепрша се на тврђави и застава француска. Французи су све јаче стешњавали дубровачку слободу. Дубровачки догађаји изазваше јаче опћење између бечке и петроградске владе. Руски посланик изјави бечком кабинету изненађење руске владе, што је аустријска влада затворила своје луке руској и енглеској застави, и што тражи повратак Котора од руске војске. Овај приговор био је уједно порука, да Русија не мисли напустити Боку. После битке код Славкова, у којој је била понижена и Русија, охладнели су односи између ње и Аустрије, јер су у царевуј околици оптуживали Аустрију ради претрпљене несреће.

*

Наполеон је схватио важност Далмације и Боке за Балкан, и шиљући непрестано војску, настојао је, да тамо учврсти положај Француске. Колико је ценио важност Далмације види се и по томе, што је тамо слао најбоље офицере, који су заузимали после највиднија места у француској војсци. Њега је пекло, што му мала Бока задаје толико посла, а падали су пред њим велике државе и краљеви.

Српски уштанак, који је непрестано трајао, Наполеону није годдио, што је слабио Турску, а Фран-

цуску присиљавао, да у Далмацији држи што више војске, јер преко Босне и Херцеговине устанак је могао лако захватити и Далмацију. У априлу 1806. основао је Наполеон француски конзулат у Травнику и поверио га Петру Давидеу са задатком, да помно прати устанак у Србији, расположење народа у Босни и у Херцеговини, и да Муслимане задобива за Французе.

Карађорђе радио је из Србије на томе, да с Црном Гором склопи савез „против неверне и душманске Босне, која је“, — како у писму од 20. маја 1806. с. к. пише владици Петру — „од старине, свагда главне и заклете непријатеље српског имена и вере у недрима хранила“... „Заклињајући Вас светим оним вере, племена и крви сvezом, по којем се једна браћа називамо и јесмо — призивљемо с пламеним срцем и раширеним рукама Вас и чрез Вас сву нашу црногорску, далматинску и херцеговачку храбру, премилу и предрагу браћу — у онај положителни сојуз, који је међу старима и праоцима нашим, док су славни били, био, сирјеч у друштво оружја и у међусобни одбранителни и нападателни сvez“.

Карађорђе је тражио, да Црногорци ударе у Босну и задрже турско-босанску војску, која је нападала на Дрини српске устанике. Њему за цело још није било познато, да су Црногорци с Русима окупирали Боку, и спремали се у борбу против Француза, који се приближавали Боци.

Русија је радила на томе код Порте, да попусти Србима и да се с њима измири, уверавајући ју, да то захтева њен интерес, пошто би се Наполеон могао лако умешати у овај устанак и искористити га за Француску. Русија и сама се побојавала, да се Наполеон не би умешао у српско питање, о ком је он већ био информиран.

С француске стране није се још мислило на зближење са Србима због односа с Турском. Наполеон је писао султану, да Срби немају везе са Французима, и кад би их потражили, он би известио порту; саветовао му је, да употреби најтежа

средства за угушење устанка и указивао на Русију, као главног подбача. За посланика у Цариграду, послао је ђен. Себастијана, врло окретног и одлучног човека, с инструкцијама, да увери порту о његовим добрим намерама спрам Турске, да ради на савезу између Турске и Перзије; нарочито му препоручено, да Русију окривљује због српског устанка, којој је главна тежња, да сруши Турску, успостави хришћанско царство и обнови крст на Софији; да завади Турску с Русијом и привуче ју Француској. Ово грозничаво ривалисање између Русије и Француске на Порти показује, како је српско питање било врло важно, али и тешко за решење; оно је зависило од одношаја какви ће настати међу европским државама.

У Боци је улазак Француза у Дубровник изазвао живљу акцију. Руси нису одлучно поступили, и мирно су трпили, како се француска малобројна војска, којој су могли нанети штете са својих бродова, приближава Дубровнику. Они су поштовали слободу неутралног Дубровника, и чим су Французи ушли у Дубровник, наста међу њима журба. Чекао се повод за повреду неутралитета. Почетком јуна крену руско-црногорска војска, под водством владике Петра и кнеза Вјаземског, против Дубровника. У тој војсци било је око 3500 Црногораца и Примораца и 1200 момака руске војске. 21. маја (3. јуна) извојеваше победу код Цавтата и Французи побегоше у Дубровник. Сењавин доплови с ескадром у Цавтат, где уговорише план о нападају на Дубровник. 3. (16.) јуна приступи црногорска војска опсади Дубровника. Владика заузео позиције по брду Срђу над самим градом, а руски бродови између Локрума и св. Јакова. Француско-дубровачка војска, која је бранила Дубровник, бројала је до 7000 момака. Развили се бојеви с копна и с мора, који нанесоше Дубровчанима огромне штете. Нападаји одважни, а обрана јуначка. Војске се тако носиле двадесет дана. Дубровчанима дојадиле бојеви и сенат замоли заповедника Лористона, да сачува град од коначне про-

пасти, и да га преда. Но он није хтео попустити. Борбе се наставише до 23. јуна (6. јула). Сви су изгледи били, да ће се Дубровник наскоро предати Русима и Црногорцима.

Али тога дана пред подне искрснуше француске помоћне чете, под водством ђенерала Малитора, с босанског земљишта иза леђа руско-црногорској војсци. Развила се жестока борба. По сред ватре кретао се владика Петар. Сад су и из града јаче ударали. У један мах настала је опасност, да Французи ухвате владику. Руска војска с владиком повуче се мору у Груж, укрца се на бродове, а Црногорци се повукоше у Конавле. Руси запалише с бродовља Груж, Затон, Трстено, Орашац, заплене многе бродове, барке, и запале шквер (бродоградилиште). Што је Дубровник столећима стицао и чувао, изгуби за један дан братском осветом. На копну су горила села, а на мору бродоградилиште старе српске републике, осветљавајући задње часове њеног опстанка.

Француска војска размести се у дубровачкој области, а окупацију Боке одложи за кашње, док се реши између Русије и Аустрије питање уступања Боке. Наполеон је био задовољан, што је Дубровник његова војска заузела прије Руса.

*

У народу се пронели гласови, да је између Русије и Француске дошло до споразума, и да ће руско-црногорска војска испразнити Боку и предати на траг аустријској војсци, која би ју онда предала Французима.

Сав народ је морила брига, како ће сачувати Боку од Француза. После саветовања главара с владиком Петром и адмиралом Сењавиним, закључено је, да се изашаље једна депутација руском цару под водством архимандрита Симеона Ивковића с молбом, да Боку не препусти Французима, а док не стигне одлука руског цара, да ће бранити Боку.

20. јула (2. августа) стигао је у Дубровник нови заповедник Далмације, ђенерал шеф Мармон, пошто

је Лористону намењено заповедништво над Боком, Мармон је саопштио адмиралу Сењавину о мировном уговору, склопљеном у Паризу 7. (20.) јула између Француске и Русије и позвао га, да му преда Боку. По томе уговору, Наполеон се обвезао на повратак освојених немачких земаља и на испражњење чета из дубровачке републике, на мир с Црногорцима. Руси би имали предати Боку Французима. Уговор је поднесен цару Александру на потврду. Сењавин се изговарао, да о томе није добио званичне обавести од руске владе, и без ње, да се не може упуштати у преговоре. Но док не стигну поруке склопи се 2. (15.) VIII. примирје између француске и руско-црногорске војске. И тако је остало све по старом. Црногорци су по каткад упадали у дубровачку област и чаркали с француским четама, држећи их у запетом стању.

Француски ђенерали употребили су ову прилику, да се приближе Црногорцима слали су поруке владици Петру, да умири Црногорце, и у име самог цара обећавали му, да ће га поставити црквеном поглавицом не само над Далмацијом, него и над Херцеговином и Албанијом, које су биле у плану освајања. Али владика се није дао поколебати, остао је веран и одан савезу с Русијом. А отворио је очи скадарском и требињском паши од опасности, која и њима прети, ако падне Црна Гора те Мармон, који је и око њих облетао, није их могао увући у борбу. Наполеон је заповедио Мармону, да организира 12.000 до 15.000 војске, и чим Руси напусте Боку и пређу жеге, да удари на Црну Гору и да владику ухвати.

Концем августа стиже у Боку гласник из Русије, донесе Сењавину поруку, да цар није ратифицирао паришки уговор о миру и заповед од 31. јула с. к., да се борбе с Французима наставе. Русија је хтела задржати и ослабити француску војску, која се спремала на Пруску, савезницу Русије. На имендан руског цара Александра дне 30. августа с. к. објави Сењавин главарима, да борбе наново почимају, и сутрадан исплови из залива, да блокира неприја-

тељска пристаништа. Срби показаше одмах готовост и одушевљење, да се боре, не осврћући се на француске поруке. Владика Петар скупио је на 6000 ратника Примораца и Црногораца. Руса је било 3000. 2. (15.) септембра почеше борбе с Французима око Новог. Били се љути бојеви у Виталини, на Вучјем ждрелу; после окршаја на Дебелом брегу, Французи се повукли у утврђени Цавтат. — Обе војске очекивале су појачања. 16. (29.) септембра ноћу под заповедништвом ђенерала Мармона, Лористона, Обреа, Делзона, Бова, Лешна крену велика француска војска и у зору навали на реци Љутој у Конавлима на црногорско-руске положаје. Владика дође у опасност и само се може приписати великом јунаштву Црногораца на Мојдешу, Каменом и Мокрину, да се могао повући к Рисну. Руси су уступили к Новом, добивши помоћ с Крфа. На Суторини картечи с руских лађа задржаше Французе. Мармон је наредио, да се пале села, и на тај начин освети устаницима. 19. новембра (2. децембра) приближе се Французи Новом и тек што су запалили неколико кућа у предграђу ударише топови с лађа, а са тврђава Новог и Шпањоле, а пред подне сустигоше владине чете. Развио се страشان бој; борци се хватали за прса, хрвали, боли и секли. Французи су употребили сву ратну вештину и тукли се храбро, али су се Црногорци и Приморци толико занели, да су као махнити насртали и починили ужасан покољ. Крвава борба потрајала је дубоко у ноћ, и тек око поноћи се смири. А кад сутра дан зором почеше се Французи повлачити и стража повика: „Ко је витез, на ноге! утече Француз!“ потече владика с распаљеним Црногорцима и Приморцима, то одушеви Русе и разви се опет крвава битка, која примора Мармона, да се с војском повуче у утврђени Цавтат.

Адмирал Сењавин упутио је 24. септембра 1806. народу овај проглас:

Благородној и поштеној господи кнезовима, судијама и свему народу.

„За сво време војених дјела ја сам имао радост освје-

дочити се о усрдности народа, који је заједно с војском мени повјереном ратовао само из ревности к слави и из безграничне привржености к његовом величанству господару императору Александру Павловићу, самодржцу сверосијском, правом благодјетељу, бранитељу свију вијерних синова свете цркве. Војници! ви сте не само показали одлично јунаштво и храброст, него сте и наредбе, као што треба, испуњавали и са свим у добром поретку владали се. Смјелост непријатеља, који се усудио ступити на вашу земљу, кажњена је. Вашем постојанству удивио се непријатељ, који је изгубио толико људи, да неће скоро моћи скупити нову силу и опет на мегдан изаћи. Поздрављајући вас побједом, благодарим вам, што сте добро поступали са заробљеницима и на сваки начин желим, да се човјечанство и унапред не вређа“.

„Такви добри поступци ваши, о којима сам ја представио господару императору, заслужују, поштена господо и народе! најпризнатељнију благодарност моју, коју овим изјављујући, уздам се у напред у вашу праву и нигда неугасиму усрдност и храброст. При похвалност ревности добродјетелјним дјелима богу угоднима, остајем к вама с мојим почитањем и доброжелателством на свагда“.

Пошто су обе стране биле искрвављене и претрпеле велике губитке, настало је затишје, које су кад и кад прекидали Црногорци, узнемирујући Французе. У то време поврати се из Русије архимандрит Ивовић, донесе поруку од владе о *Наполеоновом судару с Пруском*, с којом је Русија у савезу, а владици испоручи ратни трошак. О предавању Боке Аустријанцима и Французима, не би ни говора. Изгледу су били за нову борбу и у Далмацији.

*

Наполеон је навалио на *Пруску*, којој су у помоћ притекле Русија и Шведска. Енглеска је дала новаца за рат и пазила на Турску, да је не би француски посланик увукао у заплет с Русијом. Аустрија је остала неутрална.

Наполеон је напредовао с војском. У биткама код Јене и код Ауерштета 3. (16.) октобра 1805. уништи пруску војску и триумфално уђе у Берлин.

Наполеонови успеси деловали су одлучно на држање *Турске*. Француски уплив ојача у Цариграду у толико, да се султан Селим III. сад отворено уплете у Влашкој и Молдавији. С управе свргне кнезове Ипсилантија у Влашкој, и Марусија у Молдавској, који су били пријатељи Русије, оправдавајући свој поступак тим, што су они стајали у свези са српским вођама, и помагали устанак у Србији. На њихова места постави за кнезове: Суца и Калимаха, руске противнике. Ови поступци били су против јашког уговора. Русија закључи репресалије против *Турске*. Цар повери ђенералу Михелсону, да, с осамдесет хиљада војске, уђе у Молдавску и у Влашку, заштити руске интересе, и успостави свргнуте кнезове.

Себастијани писао је из Цариграда већ 11. октобра 1806. Мармону ово:

„Сукоб између Русије и *Турске* неизбежљив је. По свима знацима судећи, руска војска ће са Дњестра ући у Молдавску и у Влашку, а најјачи део њен без сумње ће бити наперен на француску војску, у Далмацији. И ако још није оглашен рат између Русије и отоманског царства, морате бити за ове догађаје спремни. Ја ћу вас тачно о свему информисати, што вас може интересирати.“

Наполеон је поручио султану, нек ништа не попусти Србима, позивао га у савез за обрану и напад, обећавајући му гаранције интегритета Влашке, Молдавске и Србије, а сам је наставио борбе против савезнике. Да нашкоди Енглеској из Берлина издаде 8. (21.) новембра *коншинешалну систему*, којом забрањује сваки трговачки саобраћај Енглеске са француским Приморјем и лукама савезника француских. Ова система само је још више огорчила Енглеску.

Руси на јадранском мору споро извештавани о догађајима у домовини предузимали су у споразуму с владиком Петром мање операције, узнемиривали Французе. Сењавин је одлучио заузимање далматинских отока, како би се нашао у близини далматинског копна, ако би Наполеон био поражен у Пруској. 26. новембра (9. децембра) после оштре

битке искрцао је на Корчулу два баталиона Руса и 150 Црногораца. Покушај освајања Хвара био је одбијен. Али су Руси успели да заузму острво Брач. За управитеља поставише бившег бележника *Пољица*, кога су Французи свргли са части. С ових острва крстарили су им лађе око макарског приморја и ушћа Неретве, и преко својих повереника правили везе с народом у Далмацији.

Сењавин, извештен о исходу борбе у Пруској и о запетим односима између Русије и Турске, остави три лађе под заповедништвом капетана Баратинског, а са осталима повуче се к јонским острвима, на које је око бацао Али паша из Јањине, очекујући нове инструкције из Русије. Међутим односи између Турске и Русије већ су тако запети били, да су сваког часа могли препући. Порта је на наговор енглеског посланика била склона, да Русији даде задовољштину и да поврати свргнуте кнезове влашког, и молдавског, на њихова места, но руски цар није хтео да опозива своју заповед и повлачи војску натраг. Руска војска под Михелсоном заузимала је места по Влашкој и то све под изговором, да то чини због Француза у Далмацији, који би могли с ових страна ударити. У Србију је послао Михелсон капетана Новокрешченског, да се стави у додир с Карађорђем. А када ђенерал Милорадовић удари на Букурешт и од порте постављени Сузо и Калимаха напустише своје резиденције, султан Селим III. огласи рат Русији 14. (27.) децембра 1806 г.

Русији је предстојала борба на три стране: на западним међама с Французима, који су продирали кроз Познањ и Пољску; на југу с Турском и на Јадранском мору. С војском на Крфу прекинула је свезе, јер је Порта затворила била пролаз руским лађама кроз Босфор и Дарданеле. За то је морала тражити везе копном преко Србије.

Услед тога што Француска и Турска постадоше савезнице, мењају се односи међу другим државама. Енглеска, која је до сад самостално радила, ставила је порти захтев, да удаљи из Цариграда француског по-

сланика Себастијана, да преда Енглеској војсци босфорска утврђења и турску флоту, док се не склопи мир. А кад се Турци не одазваше, енглеска флота доплови под Дарданеле. Енглеска је ступила у савез с Русијом и Турском.

*

Српски устанак сад је врло добро дошао Русији. Устаници су у години 1806. извојевали грандиозне успехе на Мишару, Делиграду у Прокупљу и већ се виделе контуре нове српске државе. 15. (28.) децембра освојили београдски град, а 14. (27.) јануара 1807. Шабац. Београдски пашалук осим градова Сокола и Ужица беше у српским рукама.

Руски посланик већ је био предао порти ноту доказујући, да би требала изаћи Србима у сусрет пошто би Французи могли Србе употребити у своје цели. Порта је била склона на неке мале уступке и да умири устанике. Али оглас рата пореметио је све. Ђенерал Михелсон 11. јануара 1807. г. обраћа се Карађорђу, као савезнику, позива га на заједничку акцију, и да му пошаље четири до пет хиљада момака у помоћ. Карађорђе и друге старешине мислили су, да би Русија требала Србији дати помоћ, како би се обезбедило, што је освојено, рачунајући, да је сад згодно време, у коме би Турци морали попустити.

Наполеон је обраћао из логора пажњу Балкану и српском устанку; преко својих дипломата радио, да умире Србе. Главно заповедништво француске војске извештава 29. јануара 1807. из *Варшаве* Мармона у Далмацији о ситуацији, и у име цареве заповеда му, да пошаље пет женијских и пет топовских официра у Цариград, штабних официра босанском и букарешком паши. Цар је вољан послати му 25.000 људи у Видин, који ће сачињавати крајње десно крило велике армије и потпомоћи 60.000 Турака против Руса. „Његово Величанство ми је заповедило, да вам саопћим, да Турке сматрате као праве савезнике и опуномоћава вас, да им, ако затраже, дате картече, барута, топова колико год

можете“. Наполеон је изаслао тајника бечког француског посланства, Меријажа, у Видин к Пазван Оглу паши, са задатком, да ради на умирењу Срба, да спречава савез српских устаника с руском војском. Француски посланик у Цариграду Себастијан радио је код Порте, да се упусти у преговоре са Србима, да их умири и задобије за себе. Порта је хтела измирења, и позвала српске устанике, да пошаљу депутате ради преговора. Свршетком јануара извештава Себастијан Мармона да је „нађен излаз за споразум између Срба и Порте. Срби су обећали повратити се кући, и Београд натраг повратити. Њихови изасланици за два три дана одлазе“.

Сва настојања француска, да Србе умире била су узалудна. Преговори су остали без успеха а непријатељство настављено. Русији је сад требао устанак у Србији, а не мир. Срби су пристали уз Русију, као верни савезници против Турске и Француске.

Француски конзул из Травника, Давиде, известио је у априлу министра у Паризу о српским успесима и о њиховој снази, изјавио потребу, да француска војска уђе у Босну и Херцеговину, јер ће српски устанак захватити ове земље, где народ већ опева српске битке и јунаке. Освојењем Босне, Срби и Руси лахко би продрли у Далмацију, а како се енглеске и руске лађе налазе на јадранском мору, француска би војска у Далмацији могла запасти у критичан положај.

Посланик Себастијани извештава 11. (23.) маја 1807. из Цариграда француску владу, да би Порти добро дошло, ако би француска војска из Далмације упала преко Босне у Србију, заузела Шабац и Београд, те угушила српски устанак. Писао је и ђенералу Мармону у Далмацију, да чим пре пошаље официра и топџија турским посадама у Босни, што је овај извршио.

Наполеон је известио Мармона, да неће слати војску из главне армије, него нек он држи спремно на 20.000 момака, с којим ће на заповест ударити преко Босне на Дунав, сјединити се с турском вој-

ском и сачињавати крајње крило велике армије против руске војске.

Руска влада, бојећи се француских повереника на Балкану, развила је агитацију код Срба против француског утицаја. Министар Бурберг 21. маја 1867. с. к. пише из Тилзита ђенералу Михелсону, који је стајао у свези с вођама и потпомагао устанак, да се преко Карађорђа стави у свезу с руском војском у Боци и на јонским острвима. У мају послала је влада у Србију пуковника Пауличија, да одржава интимне везе с вођама, да испита стање француске војске у Далмацији, и да ради на сједињењу руско-српске-црногорско војске од Јадранског мора до Дунава.

*

У приморју владало је примирје између Француза и Црногораца. Откако је руска ескадра отпловила на Јонска острва, Црногорци су чували Боку од Француза. Пошто се Сењавин сад поврати, оживе дух у народу на целом Јадранском приморју. Руске лађе крстариле су око обала далматинских, руски повереници долазили су у дотицај са народом, и бунили га против Француза. С отока Брача побунише *Пољице*. Житељи самоуправне опћине *Пољице*, љутити на Французе, што им не оставише у миру њихове привилегије, које су им даровали хрватски краљеви, поштовали Мљечићи и Аустријанци, дадоше се лако побунити.

Опћина *Пољице* лежи у дивној долини, смештеној високо међу огранцима планине Мосора, у којој роди силна вишња, од које се прави познати Мараскино. Овде се становништво одметло од власти, и уживало од старина привилегије: да не плаћа порез, да не даје војнике и морнаре и да се по свом статуту управља самостално. Власт је сачињавало дванаест кнезова са једним прочелником. Француска управа није им хтела уважити њихову слободу. Пољичани се дигосе на оружје. Адмирал Сењавин посла на пољичко прибрежје лађе, и искрца око пет сто војника у помоћ. Устанак се раширио у спљетској

околици. Маршал Мармон, дојури из Задра у Сплет, где му је била команда, и изасла, под заповедништвом ђенерала Вињола, две регименте против усташа. Руси се повукоше натраг на лађе, искрцају пониже, заузму *Омиш* и бомбардују *Макарску*, а испод Макарске баце на копно 900 момака, којима се прикључе становници из Подгора, Дрежнице и других села.

Ђенерал Делзон судари се са Русима и усташама на Стази, и после крваве битке, у којој паде на 200 бораца, Руси устукнуше на лађе.

Мармон нареди оштар поступак против усташа на копну и на отоцима. Французи похваташе усташе, многе пострелаше, многе осудише у ропство да возе галије, а многе отераше у Француску и поврх свега попалише им куће. Опћина Пољичка би раздељена у котаре спљетски, сињски и омишки.

Наскоро после ових догађаја, дође до сукоба Руса-Црногораца и Турака-Француза у Херцеговини. Мармону је пошло за руком, да преко цариграског посланика смени требињског пашу, који је с владиком Петром добро живио. Чим је дошао нови Солиман паша, пријатељ Француза, одмах су избила непријатељства између Турака и Срба. У марту су Руси и Црногорци ударили на Никшић а у мају против Требиња. Код Клобука дође до велике битке и Црногорци с Русима морадоше се повући.

Ови нападаји које је руководила мисао о оснивању славено-српског царства, и ако не беху успешни, били су корисни, у толико, што су задржавали француску војску у Далмацији, и турску у Херцеговини, и онемогућили изведење Наполеоновог плана о одашиљању француске војске у Србију.

У *Србији* је борба напредовала. Српски устаници освојили Ужице, Јадар и Рађевину и спречавали продирање Турака и Француза из Босне; у крајини су, на десној обали Дунава, чистили земљу од Турака. Руси опет на левој. Припремали су прелаз руске војске преко Дунава.

17. (29.) јуна 1807. руска војска пређе на великом

острву преко Дунава и сједини се са српским четама под Карађорђем. Заједнички ударе на Штубик, где су Турци опколели војводу Миленка, разбију Турке, дођу под Неготин и опколе га.

Пуковник Пауличи дође под Неготин, и 28. јуна (11. јула) сачини са старешинама конвенцију, којом се Срби обвезују послати против Француза у Далмацију двадесет хиљада ратника. Од цара су тражили да се прими покровитељства над Србијом, да пошаље 3000 регуларне војске за чување градова, један пук Козака, два ескадрона кавалерије, за рад у правцу Црне Горе и Далмације, а исто толико за источну границу. Српски народ је мислио, да је сад куцнуо давно жељени час ослобођења Српства од Турака и обновљења српске државе. То потврђује преписка између Карађорђа и владике Петра из овога времена.

*

Али наде се српске не испунише. Ђенерал Михељсон наједаред доби заповед од руског цара, за обуставу непријатељства с Турцима.

Французи су кроз Пруску напредовали и приближавали се Русији. У одлучној битци код Фридланда 1. (14.) јуна 1807. извојевали су победу над савезницима и довели руску војску у незгодан положај. Руска војска се повуче преко Њемена. 11. (24.) јуна састадоше се цареви Александар и Наполеон на једном сплаву на реци Њемену, где провели сами у разговору два сата. Преговори за мир почеше, а цареви измирени провели у Тилзиту четрнаест дана у састанцима, разговорима и забавама, на изненађење целог света. 24. јуна (7. јула) потписаше мир. После два дана растадоше се као добри пријатељи.

Русија је признала Наполеона за цара Француза, краља талијанског, његову браћу за краљеве, рајнску конфедерацију, уступила Боку Которску и јонску републику Француској, обвезала се на повлачење поморске војске са Јадранског и Средоземног мора. Још је Александар обећао порадити на успостав-

љању добрих односа између Француске и Црне Горе и на измирењу с Енглеском, а Наполеон на измирењу Русије и Турске, што је одмах и предузео. Наполеон је на Александрово заузимање повратио Пруској земље до реке Лабе, дакле без познања и варшавске војводине. Ове је задржао за себе и предао их саксонском краљу. Пруска је платила ратну отштету и обвезала се на спровођање континенталне системе. Кнезови олденбуршки и мекленбуршки, добили су натраг своје земље. Стара Наполеонова жеља за склапање пријатељства с Русијом била је остварена и он се попе на врхунац своје моћи. Његова уобразиља гледала је остварење сна о далеком Истоку.

IV.

1807.—1809.

Тилзитски мир изненадио је европске владаре. Оно што је било објављено јавно, није им изгледало толико опасно; сматрали су да је Русија, приморана услед ратне несреће, пристала на мир. Али, кад се после развише интимнији односи између Париза и Петрограда, поче се мењати и положај међу европским државама.

По Русију и српски народ испао је овај мир много неповољнији од мировног уговора, склопљеног у Паризу. По паришком уговору очуване су биле независности јонске и дубровачке републике, и Русија је имала удела на средоземном и јонском мору. Сад је изгубила ова мора и дотицај са српским народом у Црној Гори, на јадранском приморју, и на доњем Дунаву. Пољаци потпадају под Наполеона, који их је могао у згоди употребити против Русије. Кнез Чарториски је саветовао цару, да прихвати Пољаке, подигне њихову краљевину и начини ју јаком браном против Германа и Наполеона. Но његов савет није примљен. Русија је спасавала и подизала Пруску.

Наполеон је имао друге погледе. У тилзитском миру хвата себи пољске провинције и земље на Балкану. А колико им је придавао важности, сведочи и лист, што га је истог дана, када је потписао уговор о миру, послао из Тилзита ђенералу Мармону:

„Шаљем вам, ђенерале, курира, да вас извести о закљученом миру између Француске и Русије, која ће нам предати

Котор. Морате одмах учинити диспозиције, да преузмете град чим стигне заповед. *Црногорце, не смеће нападати.* Напротив, покушаћете с њима се ставити у споразум и наговорити их, да приме царев протекторат. И сами ће те увидети да се овај корак има извести што већом умешношћу.

Почетком септембра, а то је чим попусте јаке жеге, издаће се заповеди, да се 3-ћи батаљони пуковнија наше армије у Далмацији појачају тако, да се свака компанија повиси на 140 момака, а сваки батаљон на 1260.

Дубровник нек дефинитивно остане уз Далмацију. Морате непрестане радити на фортификацији и одржавати их у нај-бољем стању.

Преко официра, које ће те изашиљати и на друге начине имате се извештавати, што ће те по поверљивим официрима и мени достављати:

1. Све, што се тиче географских и административних одношаја у Босни, Македонији, Албанији и у Грчкој.

2. Који су крајеви насељени турским, а који грчким (хришћанским) житељством? *Какве користи би могла држава од ових земаља имати?* Русија је примила посредовање Француске за склапање мира с Портом. Одржавајте с босанским пашом пријатељство и извештавајте га о свему што се догађа; али за то морате бити опрезнији и живљи него до сада. Шаљите офицере, радите све могуће да добро проучите ову земљу.“

У *Црној Гори* и *Боци Кошорској* народ је био разочаран, кад стигоше 23. јула (5. августа) 1807. руски и француски гласници и јаве о предаји Боке Француској. Руска војска отплови из которског залива и из Јадранског мора, а Црногорци се повукоше у своја брда, да се питају, зашто се толико искрвише са Французима. — 29. јула (10. августа) уђе Лористон са 2500 француских војника у Боку, заузео Нови, а за два дана остале градове. 30. јула дође у Котор заповедник ђенерал Мармон, да прогласи припојење Боке к Француској. — Мармон је затражио састанак с владиком Петром. Но владика, и ако је пристао на састанак за 30. јула (12. августа) и тог дана пошао с неколико главара, кад је угледао много француских војника код св. Тројице,

повратио се натраг, јер се главари бојали какве преваре. Овај поступак владин увредио је Мармона и жалио се Санковском, који је о том известио владика, саветујући му, да попусти, и да се састане с Мармоном већ и ради тога, што су две најмоћније државе Русија и Француска сад у пријатељском савезу. И владика се одлучи, да пође на састанак с ђенералом Мармоном у тврђаву св. Тројице. Пратили су га многи оружани Црногорци и кад владика уђе у кућу, рекоше му, ако би ђенерал што почео, нека га баци кроз пенџер, а с другима ће они доконати. Тумач је био кнез будвански, Зановић. Између осталог Мармон поведе реч о Русима и рече:

— А шта ви имате од Руса, од оног непросвећеног и суровог народа, који вам је непријатељ, који ће вас све спутати у ропство?

На ово владика озбиљно одговори:

„Молим, ђенерале, не дирајте ми у моју светињу и поноситу славу највећег народа, ког сам и ја вијерни син: Руси нијесу наши непријатељи већ наша једновијерна браћа, који имаду тако топлу љубав к нама, као и ми к њима. Видите, ви показаним малодушијем, мрзите на Русе и њих црните, а другим славенским гранама ласкате, само да би тим ваш цар своју цијел постигао; но ми сви заједно Славени немамо ниђе другђе наше надежде, наше славе, до са силном и сродном браћом Русима: јер ако они пропану, пропали су и сви остали Славени, а тко је против Руса тај је против свију Словена“.

Мармон сад поче нападати Црногорце, како су дивљи и сијеку главе непријатељу, а владика му одврати зажареног лица, да су Црногорци витешки и племенити и боре се за своју слободу, па му пребаци, да су Французи одсекли главу своме краљу.

Мармон се ражестио и с претњом изрекао:

— Знајте владико, до сад се звала Црна Гора а од сад ће крвава, француска ће сила поплавити ваше горде горе и показати вам, да има народ, који надмашује ваша горска јунаштва. Владика узврати:

— Управ то би желио за мог живота дочекати и видити, да онај, од ког данас цијела Европа, до једног силног и светог сјевера, стрепи, завојшти и на ову шаку народа, како би пространи свијет увидјео, с ким се ми, нејач, боримо и каква је она мишица, која се витештвом стољетијама слави, те би тек онда слава овог народа у свијету позната постала.

Иако се ђенерал Мармон, осећајући се чланом велике нације и повереником једног Наполеона, држао гордо, упознавши одважност и карактер владике Петра, попустио је, и настојао, да задобије владику. Он је увидео, од колике би вредности било по француски положај задобити овако угледног мужа на овим странама. Предложио је владици, да Црна Гора напусти непријатељско расположење према Француској, шта више да прими француско покровитељство; цар би му и на даље оставио духовну власт и управу над Бокељима православне вере. Владика је изјавио, да ће неговати добре односе с француским властима, а француског покровитељства не може примити, пошто је у пријатељским везама с руским императором и народом. — „Овај владика, пише Мармон, одличан човек од својих педесет и пет година, надарен особитим духом, имао је у својим манирима много племенитости и достојанства. Његова управна и законска моћ била је слаба, али је његов утицај био неограничен.

13. (26.) јануара 1808. пише из Париза цар Наполеон Мармону између осталог:

„Држите једног агента код црногорског владике и настојте да овога мужа задобијете. — Мислим, да имам конзула у Скадру, али он се не јавља доста. Захтевајте нек вам сваки дан пише, пошаљите ми извештај о заливу у Драчу и Валони. Може-ли бриг или само фрегата упловити у њих? Пошаљите ми скице и мемоара, из којих би тачно увидео, како стоје оба залива?“

Французима је требало пријатељство Црногораца ради њихових предузећа кроз Албанију; имали су намеру да постигну сvezу из Боке до јонских острва.

Мармон се обратио с претставком владици Петру ради постављања француског конзула на Цетињу.

Владика је одговорио 8. (21.) фебруара, да без одобрења народног и руског цара покровитеља Црне Горе „не може конзула и никог другог ни под који начин имати.“ Потписао се:

митрополит црногорски, Скен-
деријски и приморски и росиј-
скога императорског ордена св.
и великог књаза Александра

Невског кавалаер

Петар Петровић Његош

Наполеона је узнемиривало што Мармон још не јавља о успесима с Црном Гором и 1. (14.) фебруара 1808. из Париза пише:

„Како је то, да ми ништа не пишете о Црногорцима? Не треба се устручавати, њима пошаљите агенте, да задобију вође овог народа за нас“. За владикау је спремио скупочене дарове и слику.

Мармон се поново обратио владици с представком ради оснивања француског конзулата у Црној Гори, и предложио за конзула Павла Томића, официра далматинске народне гарде, али ако њега не прими нек изабере једног Дубровчанина. Владика је врло пажљиво примио Томића, кога му је Мармон лично послао, поднео о том извештај скупштини црногорских главара, која се изјасни против примања конзула, па и Томића „који уноси међу нама буну и обећаје новце и дарове, знајући да он хоће утврдити своју срећу врху наше несреће, као што се и пређе 1799. г. уједно с графом Вујићем при турском двору искао.“

Непримање Томића за конзула владика је оправдао тим, што Црна Гора нема тако велике трговине да је баш потребан конзулат; довољно је, да се настани у Котору, па кад потребе настану, може доћи у свако доба у цетињски манастир, да с њиме преговара. Том приликом дао је Томићу уверавање, да жели одржавати пријатељске односе с Француском, а колико цени цара Наполеона, сведочи и то, што га се сећа у молитвама.

Какви су били односи са Црном Гором најбоље нам казује сам Мармон у својим мемоарима:

„Цар је, у ово време, врло много на то полагао, да Црногорце подложи под своју власт. Ми смо с њима били у миру и у добром споразуму, али они нису још никако напуштали *своју независност*. Цар није од њих захтевао, да постану поданици, као што су Далматинци, него јехтео да једним актом прихвате његов протекторат. Ово деликатно, више пута код владике потакнуто питање није никако довело до жељеног успеха. Он је давао наде, али ништа није свршавао. Треба времена, рече он, за припремање духова; одлучно је изјавио, да цар може, ако заратује с Турском, рачунати на помоћ целог становништва црногорског“.

„Предлог владин на великој скупштини, да се ставе под заштиту цареву, био је поновљен али само форме ради и без икаквог притиска. Од привидних пријатеља оправдаван, био је ипак једногласно одбијен. Односи митрополитови с Бечом бивали су све топлији и његово расположење по нас хладније. Он је шта више закључио мир са својим старим непријатељем скадарским пашом“... „Аустријске интриге и савети из Петрограда све су више заплетали тадашње прилике“.

Односи с Црном Гором се пореметише, када племе Брајићи у Паштровићу заштити неке хајдуке, које је полиција гонила, одрече послушност и побуни се против Француза. Изгледа, да су француски заповедници, добивши појачања војске, тражили кавге и хтели изазвати сукоб с Црном Гором, па да Црну Гору, што су владици поручивали, направе Црвеном Гором.

Из писма владике Петра кнезу А. Б. Курикину писаног 22. аугуста (4. септембра) 1808. видимо какве су тада биле прилике.

Владика извештава, да су се Французи расрдили, што није примио њиховог конзула ни покровитељства и на то је ђенерал которски Клаузел заповедио ђенерал Делзону, да удари на погранично село Брајиће у ком је било стотину тридесет за оружје способних људи, а цел му је била, да покаже јакост Француза и да застраши Црногорце или да их изазове. 10. аугуста Делзон је ударио на Брајиће, који се тако же-

стоко опрли Французима, да су се они повукли и потражили помоћ и кад су скупили до 4000 војника напали су поново. Тек шести дан могли су их Французи потиснути уз велике жртве. Брајићани, који осташе живи, пребегоше у Црну Гору, а Французи спалише село до темеља, уништише сав усеви у пољима а заробљенике пострелаше. Владика је изгледало да Французи мисле освојити црмничку нахију, и приближити се Скадру на Бојани, па да то спречи позвао је Црногорце на границу.

15. (28.) августа Французи се повукоше натраг, на што се и Црногорци разиђоше кућама. Извештава, како Французи јако раде на томе, да направе странку против њега, да за- владају Црном Гором, просипајући у народ многи новац, и да растргну савез, који је склопио са скадарским пашом. Моли оружја и џебане.

Владика је правилно проценио намере француске, јер је збиља Наполеон заповедио, да се војска из Боке пробије до јонских острва.

Французи су уочили важност Црне Горе и владике Петра. Они су милом и силом хтели, да задовоље владика и Црногорце у савез. Нарочито сад им је требао с њима споразум, кад се спремао нова бура у Европи. За то су обуставили борбе. Нудили су владици проширење његове власти над Далмацијом, Боком, Херцеговином и Скадром, ако прими Наполеоново покровитељство. Владика Петар с Црногорцима остао је веран савезник Русије, и није се дао поколебати ни у овим часовима, кад је Наполеон живео у пријатељству с Александром.

Последица је била та, да је Наполеон одузео владици Петру духовну власт над Боком.

*

У Србији се мислило, да ће обустава непријатељства Русије с Турском донети лепше дане српском народу и жељену слободу, али како се изненадише, када руска војска поче да напушта Србију.

Цар Александар је прихватио посредовање за мир с Турском и наредио је ђенер. Михељсону обуставу борбе и преговоре за мир. 13. (26.) јула стиже

у руски логор изасланик француски Гуљемино ради посредовања примирја с Турцима. Али баш посред тих преговора тешко се разболе Михељсон и умре. Његов наследник ђенерал Мајендорфер, противно интетијама царевима, пожуре склапање примирја на осам месеци. О аутономији Србије не унесе ни речи у уговор, помену само о протекторату Русије над православним Хришћанима на Балкану. А што је најжалосније, не сачекавши царске одлуке на овај уговор, одмах нареди повлачење војске из Србије, напусти Острво на Дунаву, — свезу са Србијом, — које Турци одмах заузеше.

Српски народ у овим данима, задахнут мишљу о ослобођењу и оснивању своје државе, показао је одушевљења, самопрегорења и јунаштва којима се диве поколења, принео је крвавих жртава постигао је стварних успеха. Његове наде изгледале су му већ као остварене. Па ипак сав напорни рад био му је узалудан. Устаници остадоше, да се сами даље боре с Турцима. Турци не хтедоше више тражити додир за преговоре са Србима, него сматрајући их као обичне бунтовнике, позвали их на мир и покорност. Међу вођама и у народу избило је велико незадовољство и огорчење против руске политике.

Аустријска влада, која је преким оком гледала на приближење Наполеона и Александра, употребила је ову згodu, да се покаже наклонења српским устаницима, даде им знати како их жали, што је Русија у одлучном часу напустила њихову ствар, и због тог већ избило незадовољство у српском народу против Русије још јаче распали. Радила је да Србе добије за себе.

Српски устаници не хтедоше се повинovati саветима руске дипломатије на слепу покорност Турској и наставише непријатељства. Porta се спрема, да остављене Србе нападне. Карађорђе је 7. (20.) августа 1807. писао владици Петру о тешкој невољи Србије, како се од Ниша и од Босне спремају турске војске, да ју нападну, молећи владику, да што жешће нападне Турке с црногорске стране,

и олакша положај. Но до борбе осим на Дрини није дошло. Турци су осетили, да се нешто крупно чује између Париза и Петрограда, па су се тргли натраг. Између Наполеона и Александра војни се преговори о великом подухвату на истоку, у Индијама. Тијер је у својим мемоарима забележио, да је у потајним преговорима између њих пала мисао о раздјелу европске Турске. Турска се имала предавати у Азију, а у Европи јој се имала оставити Румелија с Цариградом. По предлогу из Париза остали делови Балкана имали би се раздјелити тако, да Албанија, Мореа, Кандија потпаду Француској; Влашка, Молдавска, Бесарабија и Бугарска Русији; Босна, Србија и Македонија Аустрији.

Цар Александар је у начелу прихватао предлог о поделу Турске, али је изразио жељу за само-сталношћу Србије. У акту о томе што се чува у Лувру написано је:

“Срби су патологан народ и заснујују, да им се даде самосталност. Под осећајима да заступају праведну ствар, устали су против Турске, ослободили се њиховог јама, одлучни, да га више никад не приме. За успоставу и утврђење мира потребно је учинити их независнима од Турака. Тилзитски мир о њима ништа не говори. Поново су молили цара Александра, да их узме за своје поданике. Ова оданост ставља му у дужност, да они живе сретни и задовољни, а да не проинујује своје царевине. Њер. Бел. не тражи тековина, које би реметиле мир; оно подноси жртве. Њер. Бел. предлаже да се Србија успостави, као независна краљевина под условом, да Србија никада не сме се прикључити аустријској држави”. — “Аустрији би за отштету, што би помогла у Индији, довољно било уступити Босну и Турску Хрватску, у којој Наполеон не жели од ових земаља што задржати за Француску”.

Цар Александар није био задовољан са слободним уговором и са оним што је урадио заповедник Мајендорф, не даје свој одобрења на то, шта више казнио га и сменио са заповедништва руске војске у Влашкој, те поставио за новог заповедника кнеза А. Прозоровског с упутством, да се заузме за Србе.

Порта је увидела, да би сад, кад је Русија у пријатељству с Француском, било незгодно, да изазива заплете, па је пристала на руску жељу, да се са српским устаницима споразуме и погоди. Преко цариградске патријаршије поручила им је, нека се покоре, и онда ће с њима преговарати на основу старог Ичковог уговора. По том уговору се Србија оставља слободна, а Турци могу становати у градовима: Београду, Шапцу и Смедереву, у којима ће командовати паше. — Срби да побиру сами порезе и приходе од царине и скела, и да плаћају султану годишњи данак. Срби су тражили, да за уговор гарантују Русија и Француска. Али Порта није хтела ни да чује, да се у њихову унутрашњу ствар, као што је сматрала решење српског питања, мешају стране државе, истичући уговор слобозијског примирја као обвезан за потписнике. И ако се преговори прекинуше, ипак у Србији не клонуше, јер су руски дипломате поручивали устаницима, да их цар неће напустити, и нек не попуштају.

Нови састанак цара Александра с Наполеоном у Ерфурту дне 27. септембра 1808., где је Наполеон приредио Александру свечани дочек, позвавши на исти краљеве држава рајнског савеза, разбистривао је ситуацију и деловао на груписање европских држава. На том састанку уговорен је споразум за заједничку обрану и напад између Француске и Русије, ако би у случају рата између Русије и Турске, Аустрија Турској помагала или у случају рата Француске и Аустрије Турска се умешала; претресене су тачке уговора о миру између Русије и Турске, у ком је Русија тражила проширење граница до Дунава: Бесарабију, Молдавску и Влашку, и *поделење аутономије Србији*, под султановим суверенитетом. Порта бојећи се, да се не уплету нови савезници у српско питање, заподела је поново преговоре са српским пуномоћницима.

Кад је кнез Прозоровски био извештен о исходу ерфуртског састанка, поручи К. Родифиникину, који се налазио код устаника, да поднесе предлоге,

што би требало све тражити за Србе у преговорима за коначни мир.

Родифиникин је одговорио по договору са старешинама, да Србију треба заокружити тако, да јој је граница са запада река Дрина, правцем на Шар планину, с Новим Пазаром у унутрашњости, с југа са Шар планине испод Скопла и Софије на Дунав, или пак реком Тимоком. А да не би династичко питање дало повода мешању Турске и Аустрије, кнез Прозоровски ставио је предлог цару, да би требало на престолу утврдити династију Карађорђевића; на што је цар дао свој пристанак. Народна скупштина, сазвана на дан 14. децембра 1808. г. с. к., прогласи Карађорђа за кнеза нове Србије, с правом наследства за законите потомке. Карађорђе се обвезао, да ће признавати Савет за врховну земаљску власт.

У Јашу се имали водити преговори за коначни мир између Русије и Турске. Карађорђе послао је у име Србије три изасланика. Преговори се имали почети после нове године, но турски пуномоћници су отезали својим доласком. Порта је отезала, јер је Аустрија радила на савезу између Енглеске и Турске.

*

У преговорима о тилзитском миру прешло се ћутке о *дубровачкој републици*. Дубровчани су и сада сматрали окупацију француске војске привременом, и радили су код свих европских влада, а особито код турске, да се ослободе Француза. Травничком паши слали су поруке и дарове, да се узме код султана за Дубровник. Али у паше травничког беше послуга у служби Француза, и издаде им ове договоре. Мармону је добро дошла ова дубровачка акција. Он ју употреби као повод за оштрији поступак против Дубровника, и изрази влади негодовање. Наполеон, извештен о томе, наредио је, да дубровачки бродови имају пловити само под заставама краљевине Италије. Влада се успротивила извршењу. Кад је Мармон 8. (21.) децембра 1807. дао плакатима извести грађанство о тој царској на-

редби, влада је дала исте поскидати. Овај извештачени конфликт с дубровачком владом употребио је Мармон као повод да учини крај дубровачкој републици.

У недељу, 18. (31.) јануара 1808. ђенерал Лористон напери топове на варош, изведе војску на тргове и у улице, тобоже у славу дочека главног заповедника Мармона, који је стигао из Котора на градски велики бал. Око подне позва владу, да сазове седницу сената. Кад се чланови сената скупили, дође Мармонов заменик, пуковник Делор у пратњи конзула, заповедника града и више штапских официра, прочита Сенату декрет главног заповедника Мармона, да се Влада и Сенат дубровачки распуштају; да се досадањи грађански и кривични судови распуштају и установљује се нова влада и нови суд.

После прочитаног декрета држао је говор, кујући у звезде цара Наполеона, оправдавао укидање дубровачке републике тим, што се властела понашала непријатељски; позивао све на верност уз претње.

Сенатори били су потиштени и ћутаху. Тад устаде Џиво Кабога и изговори, да му је савест чиста, и да сме одговарати за лојалност својих другова, који се повинују вољи божијој. Заиска писмено прочитани декрет и саопћење говора. Сенат је остао на окупу, да прими ове списе. После дугог чекања доби декрет, али говора не доби.

Француска војска уђе у двор, заузе сва државна звања и зграде. На плаци скидоше с орланда белу заставу св. Влаха, на ком се кроз многа столећа слободно вијала, развише званичну талијанску заставу и подигоше француског државног орла.

Мармон повери бившем конзулу Бруеру владу над Дубровником, уведе нови суд, који ће судити у име цара Француске и краља Италије, а на основу закона француске државе и дубровачких обичаја. Заказани градски бал употребише као прославу сједињења дубровачке републике с Француском.

Слобода дубровачке републике, која је блистала пуних 1152 године, би уништена. Дубровчани су

ојађеним срцем поднели ову народну несрећу, коју и данас још нису заборавили.

5. (18.) фебруара 1808. г. Наполеон потврди укинуће дубровачке републике, и њу сједини у једну провинцију са Боком. А да пред народом покаже, како му је стало до имена и части Дубровника, подари ђенералу Мармону наслов: Duc de Ragusa — Војвода дубровачки.

Какво је било стање у дубровачкој републици приповеда нам ђенерал гувернер Мармон ово:

„Становништво државе дубровачке није прелазило изнад 35.000 душа, териториј се састајао из уског земљишта што се пружао од которског затона до Далмације и из неколико острва.

Племство, које старошћу превазилази најстарије европске куће, поседовало је из древних времена суверенитет. Многе породице вуку своја стечена права још из осмог века, њихови предци су били савременици Карла великог, њихово порекло је проверено, још у ово време биле су богате и моћне“. Племство се делило у две фракције, које су имале једнака права, само се угледом делиле. Делиле се по имену на Саламанке и Сорбоне, (по имену универзитета на коме су студирали, која су имена за време ратовања између Фрање I. и Карла V. изашла на глас као страначка обележја). Први су били угледнији од других и богатији, и важили су као неприступни у својим функцијама; као судци били су неподмитљиви. Оне друге, који су већином били сиромашни окривљали су ради поткупљивости. Није могуће описати презрење, које су Саламанки показивали спрам Сорбона. С истим правима у једној дворници већници и гласачи на путу нису се поздрављали“.

У главноме племићи су били охоли од грађана особито Сорбони. И грађани се делили као и племићи у два братства, на оне св. Антонија и св. Лазара, Антонијевци су презриво гледали на потоње. Грађанство је било добро изображено и морално, сачињавали су га капитани, трговци и занатлије.

„Пучани привезани за своју груду, зависни су били од племића, којима су припадала села. Нигде није било сретније, с похвалном индустријом, вредноћом, паметном штедљивошћу и имањем цветајуће земље. Сваки је имао своју кућу

и нико није био приморан да код другог станује; кућа је била мала али чиста, и згодним намештајем из Француске или Енглеске меблирана. Свака породица поседовала је летњиковац у Грузији или ријечној долини, у Малфи или у Брену. Богатије породице имале су и по два, у којима су наизменично према времену становали. Ова тако скучена земља била је особито обрађена. Ни један педаљ земље није био запуштен. И да се постигне више простора, свуда где је било могућности, градили су терасе.

Обичаји су свуда били благи код сретних и вредних ратара, код грађана, који су доста путовали по свету, и код племића, који су обично у Сијени, у Болоњи или коме другом талијанском граду изображавали се, од куда су преносили у домовину fine обичаје и много знања. Њихов тон и манири били су као оних из највећих градова, као најугледнијих особа наше земље. Госпође дубровачке могле се такмачити с најугледнијим дамама из Милана и Болоње, шиком и интелигенцијом. Њихови учењаци, славни као патер Бошковић, Литерати изванредног духа, као за мог времена абат Замања, били су украс и понос града.

Но нада све је Дубровчанима било море, које су оне својом неутралном заставом умели врло добро искористити. Ово малобројно становништво уздржавало је две сто седамдесет и пет лађа, које су обилазиле сва европска пристаништа, па пловили чак у Индију и Америку.

Овом сретном народу наједаред смо одузели мир и срећу“.

И после стотину година на дан 31. јануара 1908. сећају се Дубровчани несреће народне у нади на бољу будућност. *Срђ* је посветио био цели број овој тужној успомени. Рикард Каталинић Јеретов написа у споменицу ове речи:

Паде посред праха слободни стијег светог Влаха — слава умину, сунце, среће угину. Заплака Дубрава цијела, кад јој скидоше ловор вијенац с чела..... Али вила и данас над поморјем се гласа: Доћ ће ти хора нове среће и славе! Радуј се сретном дану и опет ћеш бити алемом на Балкану!... *Sursum corda.*

Далмација, Дубровник, Бока под француском управом. — Далмација је 1806. год., као засебна провинција раздељена на четири окружја: задарско, шибеничко, спљетско и макарско и на петнаест срезова. Имала је око 250.000 становника. Дубровник и Бока сједињени су у једну провинцију са два окружја, и имали су на 70.000 становника.

Стари управни системи појединих крајева, и различите повластице градова беху укинуте, те је уведена једнолична управа по француском систему, а градови добише самоуправу с начелницима.

Судило се по Наполеоновом законуку (Napoleon code). Судски органи су били: 1. мировни суд, 2. судбени сто и 3. призивно судиште у Задру. Последња инстанција за казнене и грађанске парнице био је апелациони суд у Милану.

Средишњу управу водила је влада, раздељена на шест одељења за: 1. унутрашње послове, 2. правосуђе, 3. финансије, 4. наставу, 5. војне послове и 6. за рачуноводство. На челу владе био је провидур, који је одговарао краљевској талијанској влади у Милану. Провидуром је постао Вицко Дондола, човек уман, добар управник, одличан привредник, који се истински заузео за преображај Далмације у напредном духу.

Владу је саставио од спремних домаћих синова, а уз владу сазивао је главно веће (Consilio generale) састављено из 48 чланова најугледнијих људи из целе земље, с њима већао о просвети, привреди, порези и о различитим потребама народним.

Војничким пословима управљао је ђенералшеф, Мармон у Задру, који је као царев повереник, водио државну политику.

Редовна војска сачињавала је једну дивизију са свима врстама оружја и рода, и имала три подивизије. Уз редовну војску установљена је народна гарда за обрану домовине; њој су припадали сви мушки, способни за војевање, од 18—60 година. Из ове војске организоване су чете сержана или пандура, којима су командовали харамбаше. За поли-

цијску службу биле су мање чете чауша, којима су заповедали старешине. Из ових чета су организоване страже, које су крстариле по земљи, и одржавале запт и ред.

Ђенерал Мармон преузео је изградњу великог друма од Книна кроз целу Далмацију, као и друмова од мора према Босни и Херцеговини. Уз море водио је био пут, али јер је с мора био незаштићен, то је градио још један у унутрашњости. На градњи ових друмова учествовали су сви становници, способни за рад, а радили су и војници. Он је дао све, способне за рад, пописати, разделио их у групе, и одредио им комплексе, које су имали изградити. Нико се није могао извући, а дозволио је, да себи свако, ко може, најми заменика. Тако је за годину дана израдио друм до Неретве. У народу је постала реченица о овим градњама друмова, која гласи:

„Аустријанци су за осам година правили планове за друмове, али их нису извели; Мармон је узјашио на коња, да заповеди градњу друмова, а кад је сјашио с коња, друм је већ био готов“.

Изградњом друмова омогућен је промет кроз до сад пусте крајеве, проширене су везе мора с покрајином и трговина је кренула на боље.

Влада је предузела да среди верске односе. Французи су имали непријатеља ради прогонства и уништавања црквених установа за време револуције. И ако је Наполеон повратио цркви њен углед, ипак су владари других држава одржавали у народима неповерење. И у Далмацији су попреко гледали на безверне Французе. Но влада је брзо решила ово питање.

Римокатоличка црква остала је и даље у поштовању, остављена јој је слобода и утицај на морал и просвету, али под државним надзором. И катихизис је морао проћи кроз државну цензуру. Њени бискупи којих је било 12 на 230.000 душа изгубише само превласт, коју до тада уживаше. Но, пошто је влада преко њих и свећенства радила на ширењу

просвете, подизања морала, спријатељише се новим редом. Неки калуђерски редови беху распуштени, а њихова добра „поседи мртве руке“ конфисцирана. Једино су редовници Фрањевци, који су поседовали једанаест манастира, остављени у миру и као народни људи, који су имали велики утицај у Далмацији, уживали наклоност и помоћ Мармонову. Он их је ценио, као што сам пише, ради њихове вредноће у испуњавању дужности, ради спреме, и милосрђа. „Ништа не беше корисније него њих задобити; а њихово пријатељство задобити, значило је за владу имати у рукама сву моралну снагу, за стицање народне љубави. Открити, где лежи снага у једној земљи и њу задобити, у томе се састоји вештина освајача, да без тираније управља“. Они су служили и на парохијама, а њихов рад био је раширен и у Босни, с којом су били тесно везани.

Православна црква остављена је под управом генералног викара архимандрита Зелића. Њено уређење зависило је од развитка односа између Француза и Црногораца. У Боци вршио је јурисдикцију над православнима црногорски митрополит Петар. Непријатељско држање владике црногорског и Бокелја против Француза изазивало је неповерење владе наспрам православних Срба у Далмацији и у Боци. Викар Зелић, био је и сам нерасположен спрам француске владе, али је ипак слао посланице свештенству и народу, у којима је уздизао цара Наполеона, „највишег монарха праведног, који милује све своје поданике као синове верне“, позивао свештенство, да се у молитвама моли „о всепресветљишем и државном императорје Наполеонџ“ и да обавести народ „да ће наше благочиније бити уздржано, наш закон и православље непрогоњени“.

На предлог провидура Дондоле од 1. (14.) октобра 1806., француска влада прогласи 4. (17.) априла 1807. слободу вероисповести, а 17. марта 1808. у Дубровнику. Проглашење слободе вероисповести измени верске, народносне и друштвене прилике, и допринесе сношљивијим односима међу грађанима.

А када, после тилзитског мира престадоше непријатељства с Црногорцима и Бокељима, подноси Дондола 2. (15.) августа 1807. опширни извештај о стању православне цркве: како су православни од Петра Великог у свези с Русијом, која их је задобила за себе, како је проглас царев о заштити слободе савести деловао добро на њих, и сад је „све пошло по жаркој жељи мојој“.

„Морам пак Вашем Величанству рећи, да су прошла владања увек поступала с Грцима очитом неправдом. Они не моглише добити себи Епископа. Младићи, који се желе посветити свештеничком чину, морају ићи у Угарску, и што је још горе у Црну Гору, да се рукоположе. Путовања ова, изван државе, противна су сваком политичком начелу, јербо, осим што новац са знатном штетом дотичних породица излази из провинције, увлачи се тиме друштвена једна странка, а то су прозелити туђих начела и туђих владања. Њима мора бити криво кад виде на 200.000 римокатолика, дванаест владика, а они на 80.000 не могу имати ни једног! Молим Ваше Вел. ради овог епископа, јер тако ми налажу начела, која ме одушевљавају за Вашу увек растећу славу и што, ако га не би добили, било би, по моме мњењу, право зло за ову сиромашну земљу“.

Цар Наполеон је уважио предлог, и из Сен Клуа издао 8. септембра 1808. н. к. овај декрет:

Наполеон божјом милости и по уставу цар Француза, краљ Италије и покровитељ рајнског савеза.

Хотијући, Ми, прискочити духовној потреби Наших поданика грчкога закона, одлучили смо и одлучујемо што следи:

Чланак I.

Биће у Далмацији један епископ грчкога закона.

Чланак II.

Биће такође један капитул и семинарија ради обучавања клира реченога закона.

Чланак III.

На нашу краљевску благајну стављамо епископату дотацију од 15.000 лира.

Чланак IV.

Подобна свота такође из благајне, даје се за годишњу дотацију капитула и семинарије.

Чланак V.

Течајем идућег месеца новембра сазваће се у Задру под председништвом нашега Генерал-проведитора Синод састављен из четрдесет поданика грчког закона, које ће наименовати исти проведитор на двоструки списак, што ће му поднети архимандрит.

Чланак VI.

Синод ће Нам казати своје мисли о начину, којим да се добро уреди упражњавање грчког закона.

Чланак VII.

Предложиће нам даље нацрт сврху бољег омеђашења парохија и назначења потребних трошкова за црквну службу.

Чланак VIII.

Половицу ових трошкова носиће следоватељи грчкога закона начином, који се буде одредио; другу половицу даће наша краљ. благајна.

Чланак IX.

Наређује се нашим министрима финансије благајне богоштовља Наше краљевине Италије свакоме у колико се кога тиче да изврше овај декрет, који ће се обнародовати и уватити у листу закона.

Дано из Наше царске палате С. Клуд овога дана септембра 1808.

За цара и краља
Министар државни тајник

Наполеон с. р.

А. Алдини

Провидур Дондола заказао је састанак народно-црквеног Синода (Сабора) за дан 30. новембра 1808. с. к. у Задру, у цркви св. Илије. Изабрано је четрдесет посланика из Далмације и то 13 свештеника и 27 световних. Дубровник и Бока, као засебна провинција, нису били заступљени. Викар Зелић нареди, да се у свима црквама обави благодарење за овакав царски акт.

„Прва седница одржана 30. новембра 1808. у среду.

Свега присутних 36 чланова. Председник Генерал Проведитор, четворица не приспјеше још на Сабор.

У подне реченог дана сабраше се чланови у опредјелењу за састанак цркву св. Илије. Два изабрана посланика пођоше

из сабора да јавне Њег. Пр. г. проведитору, предсједнику саборском, да су чланови сви сакупљени. Њ. Преузвишеност уз пратњу главног тајника, изасланика саборских посланика и начелника одјелења Проведиторије, сви у сјајним кочијама, крене се к цркви предњачећи му почасна војска. Пред црквом бијаху сабране главне власти. На врати црквени дочекан је с највећом сјајношћу и свечаности по обреду православном и смјести се на десној страни престола, на ком се сјао лик царев. Чим се сврши призивање св. Духа главни тајник прочита царски декрет, и Генерал-Викар Архимандрит Герасим Зелић ускликну у здравље царево, на које се поновљеним усклицима чланови Сабора и сакупљени народ одазваше. Пошто се тишина повратила Генерал Проведитор изговори беседу. На овај поздрав дао је отпоздрав протојереј Матеј Веја најстарији члан.

II Regio Dalmata — Краљевски Далматин — доноси о томе овај извештај:

„Овај знаменити дан чини епоху у политичко црквеној повести Далмације и представља нов и значајан позор религиозне сјајности. Између свију 40 чланова највише на себе обратише очи присутних неколико свећеника, који годинама, изгледом, понашањем и по источном обреду скројеном оделу побуђиваху право поштовање. Гдекоји од тих частних отаца нису ваљда никада у животу своме из својих манастира и од парохија у град долазили. Велики и једини у нашој повести догађај овде их је све сабрао, на који наду *полаже четвртина цијелог једног народа*“.

Држано је осам седница овога сабора. Изабран је за потпредседника архимандрит Саватије Васиљевић, а за перовође Андрија Руђер и Јован Калакро. Изабрани су: 1. одбор за адресу, 2. одбор за устројство православне цркве у Далмацији, 3. одбор за омеђашење парохија, 4. финансијални одбор. Закључено је, да се записници имају водити уз званични и на српском језику, и да се чланови сабора извести о дневном реду наредне седнице.

У трећој седници одржаној 10. децембра прочитане су адресе на цара Наполеона и вицекраља талијанског:

Ваше Величанство!

„Провиђење определило је В. В. да ослободите од много-стољетнога понижења православну цркву у Далмацији. Тек што вас добисмо за господара ових провинција, ми се најтврђе поуздасмо.

Дела царовања В. В. јесу дела друштвенога препорода. Далматинци православног закона кроз овај Синод, што га ви сазвасте, подносе подножју престола вашег дубока чувства поштовања, благодарности и љубави. Нека Бог изволи подарити Вашем Величанству дуг живот за благостање рада људског!

Он Свемогући, који Вас је мудрошћу подарио, да боље преуредите друштво, нека умудри и наследнике Ваше, да би велика дела Ваша сачували!

Адреса Вицекраљу гласи овако:

Царско Височанство!

Италија, која Вас на челу своје управе има, ужива сваки дан добротинства Ваша.

Али једно између толиких благодјејанија што дадoste Далмацији, ускоривши препорођење православног закона, тиче се среће *целога народа једног*

Примите Ваше Височанство дубоке знаке поштовања и признања Синода овог“.

На осталим седницама донесени су закључци о установљењу епископије далматинске и конзисторије, о зависности прав. цркве у Далмацији (по чл. 8. зависиће као досада и у будуће вечито у дисциплинарнима и обреднима пословима од васељенске прав. цркве у Цариграду, а по чл. 9. Архиепископ грчки у Крфу биће судач у другом степену за све црквено-судске ствари, припадајуће епископату далматинском), о манастирима, о семинарији, о светковању празника, о мешовитим браковима, о штоларним приходима за парохе. Установљене су 53 парохije. По прорачуну одређено је 166.600 лира за уздржавање цркава и свештенства, од које своте половицу доприноси држава, а половицу народ.

22. децембра одржана је осма и последња седница, у којој је установљен прорачун за употреб-

љење своте од 15.000 т. лира, коју је цар одредио за уздржавање капитула и семенарија, и донесен заључак, да се цару поднесе молба:

1. Да Сабору подели право тројне кандидације приликом именовања епископа;

2. Епископа да канонички уведе у част цариградски патријарх;

3. Да столица православног Епископа, капитула и семинара буде у граду Шибенику, као правоме средишту провинције. За резиденцију, да се одреди здање и црква укинутаг римокатоличког женског манастира св. Спаса (Salvator);

4. Да се православнима у Сплету даде једна од малих римокатоличких цркви, у којима се сад не служе службе;

5. Да се у селу Тињу римокатоличка капела, која се налази у сред православног гробља, дарује православнима;

6. Да влада даде припомоћ на верозаконске послове;

7. Да се православни ослободе од светковања римокатоличких празника и светаца и да на исте могу свршавати своје послове. Изабрао је депутацију од три лица: Арх. Саватија Васиљевића, Андрију Руђера и Ђорђа Ђурића, која ће у име Сабора поздравити цара, захвалити му на подареној слободи прав. цркви и поднети молбу.

Овај сабор је у осам седница урадио врло много, и провео организацију православне цркве у Далмацији; томе успеху помогли су стручни одбори који су неуморно радили. Завршен је благодарењем, на коме је прочитано многољествије цару Наполеону уз клицање посланика и многог народа.

Провидор је 3. (16.) јануара 1809. г. с опширним извештајем поднео цару саборске закључке на одобрење.

У то време дошао је из Турске у Далмацију путник владика *Венедикт Краљевић*, и истицао се као велики приврженик Француске. Брзо дође у спознанство са управницима земље, који га добро примише и одредише му место Шибеник за становање. Он је уверавао меродавне личности, да су српски устаници наклоњени Наполеону, и очекују од њега помоћи; нудио се, да ће интервенисати код устаника у Босни у корист Француске. Почео се мешати у

црквене послове, радио је против архимандрита Зелића, који и тако није уживао наклоност Француза, јер је био под сумњом, да је пријатељ Аустрије. За кратко време стекао је благонаклоност владе.

Француска влада је другачије схватила своју дужност од пређашњих влада. Одмах у почетку предузела рад за народно просвећивање и благостање. У први мах подигла је двадесет основних школа за мушку децу, а дванаест за женску, у којима се учило на материнском језику. По варошима основала је осам полугимназија, у којима се предавао француски, талијански, српски или хрватски језик, реторика, математика, земљопис, повест и веронаук по наставном плану, одобреном од владе.

У Задру је отворен 5. (18). новембра 1807. лицеј, као велика школа са осам професора. На лицеју се изображавали хирурзи, фармацеути, техничари, правници и официри. На молбу Дубровчана отворен је 18. (31.) маја 1808. лицеј у Дубровнику сличан задарском. Уз лицеје били су и интернати за сиромашне студенте о државном трошку. У Сплету је отворена школа за трговину и привреду, а у многим местима стручне школе за занатлије.

За васпитање свештенства постојала су четири семинара и за васпитање учитеља учитељска школа. Влада је пазила, да *народном језику* даде достојно место. На лицеју у Дубровнику основана је катедра за илирски језик. Директор Францеско М. Апендини, (који је већ писао *De praestantia et vetustate linguae illyricae*) написа: *Gramatica della lingua illyrica* 1808. г., (8° XXIV. 336.) „да *Словинци* могу писати а и странци научити наш језик“. Књига је посвећена генералу Мармону, који енергично развија рад у „корист Далмације и Илирије и свих оних појединаца, који се труде, да је просвете путем уметности и науке.“ О илирском језику изражава се као једном од првих (*dialetti primari*) словенских језика. Расправљајући о дубровачкој литератури, истиче Османа Гундулићевог на прво место по књижевној лепоти и вредности.

Учење српског или хрватског језика олакшава-
ли су речници Јоахима Стулиа: I. *Lexicon latino-ita-
lico-illyricum* I.-II. 1801. и II. *речник илирско-итали-
јанско-латински* под натписом: Joakima Stulli Dubrov-
csanina svechenika red. s Franceska serafinskoga
Rjecosloxje, u komu donosu se upotrebljenja, ured-
nia, mucsnia, istih jezika krasnoslovlja nacsini, izgo-
varanja i prorecja. Stampan u Dubrovniku 1806. y
две књиге. I. књ. А—О 727 стр. II. Р—Z стр. 674.
те: Ricsoslovník (Vacabulario-Wörterbuch) illirieskoga
i nimcskoga jezika s jednom pridpostavljenom gra-
matikom illi pismenstvom. Sve ovo sabrano i sloxeno
od Jose Voltiggi istrijanina. U Beksu (Vienna) 1803.
U pritesctenici Kurtsbecka. — (Словенски Волтић
1750.—1825. г.)

Мармон је приређивао у Задру, Дубровнику и
Сплету гласбене концерте (*accademie instrumentale*)
и књижевне вечери (*accademia letteraria*) на којима
су учествовали домаћи књижевници, уметници, вир-
туози и отмени узовници; приређивао је банкете и
за даме. Офисири су се дружили с грађанством и
својим пажљивим опхођењем стицали код њега сим-
патије за Французе.

У Задру и у Дубровнику основане су слободне
зидарске ложе, у које уђоше и домаћи људи. И тако
се наша интелигенца зближавала с француском, при-
хваћала нове мисли, француски тон и начин жив-
љења. Последица је била, да су се и неки францу-
ски књижевници заинтересирали за наш народ, његов
живот, упознали се с нашим обичајима и песништвом.
У француској књижевности почима се писати о срп-
ско-хрватском народу.

За упознање нашег народа допринео је и зва-
нични лист, који је од јула 1806. г. излазио у Задру
под именом: *Regio Dalmata — Kraglski (kraljski) Dal-
matin* на талијанском и српском или хрватском је-
зику. Овај лист доносио је прогласе, извештаје о до-
гађајима у царству и у земљи, и обраћао пажњу на
народни живот, упозоравао, како би се поправило

стање земље, и помогло народу. Доносио је вести о устанку у Србији.

Француска управа запазила је јадни положај ратара и радила је на побољшању у демократском правцу. На Божић 1806. године влада је огласила народу, да је постао господарем оне земље, коју обрађује, док ју је до сад, само као својину државну, уживао. Почетком 1808. увела је нову систему плаћања пореза и у том изјадначила све грађане. Плаћала се пашарина, порез на произвађање соли и за трговање.

Влада је наредбама опомињала народ на рад, те је све беспосличаре и скитнице прогонила и хватала. Странце је гонила из земље, а домаће кажњавала с петнаест дана затвора, и приморавала, да се прихвате ког занимања. Оне, који се оглушише, пресуђивала је и на годину дана работе, где су привикивани под морање на рад. Упућивала је народ на сађење маслине, винове лозе, дудова, пошумљавању брегова, које су оголили Млечићи. У Земунику је подигла велико расадиште воћа, а из Италија довезла на хиљаде стабала воћа и шумског дрвећа за пошумљивање брегова. Довела је из Италије веште економске струњаке, који су ширили у народ привреду, а ратаре учили пољоделству, баштованству, одгајању свилених буба. Ови су упознали народ са сађењем духана и кромпира, одкуда се проширило у суседне земље.

Бринула се влада, да се у народу подигне морал и искорењују зле навике, велике гозбе, банчење, крварине, које су га штетиле морално и материјално. Чувала је народ од лихварења и варања, а хазардно коцкање и картање забранила је. Здравственом стању обратила је пажњу. Сви становници морали су се подврћи цеплењу богиња, а у случајевима епидемије лечењу. Влада је издавала популарно писане књижице за пук о моралу, привреди, и делила их преко свештеника у најшире слојеве народне. Сам провидор као добар економ, писао је такве књиге.

Архимандрит Зелић, који није волео Француза,

пишући у свом *жистију* о француској управи, одаје јој признање и каже:

„И заиста морам истину беспристрасно исповедити, да је милитар француски био посве политичан, учтив и добар, како и сви војници тако, да се нико на њих потужити није могао, да су коме једно јаје украли или коју штету учинили и да никога не ће кривим прогласити док му се парница не сврши и кривица његова добро не разбистри и потврди“.

Већ првих година осетише се у нашем народу војводине Далмације, Дубровника и Боке благотворне последице француске управе под Наполеоном Бонапартом.

V.

1809. г. — Илирија.

После поновног састанка царева Александра и Наполеона у Ерфурту у брзо се промени положај међу европским државама. Енглеска не хтеде измирења с Француском и напусти пријатељство с Русијом. Шведска охладни спрема Француске. Турска је с неповерењем посматрала на споразум царева, и у осипљавању Француза на Јадранском мору гледала опасност за своје европске поседе. Усамљена Аустрија, којој је Русија, ширењем на доњем Дунаву, мрсилa њену вековну политику, а без икакве наде, — сад је оживела, и развила рад на новом груписању држава. Догађаји у Португалској помогоше јој у њеном потхвату.

Португалска није могла, а да се не уништи, спровести континенталну систему и прекинути с Енглеском, него је успркос опомена с француске стране, с њоме одржавала трговачке везе. Зато се замерила Наполеону, и он је одредио да се казни. Преко Шпањолске посла војску да обори династију Браганца. А кад се Шпањолци узбунеше, због непрестаног пролажења француске војске кроз њихову земљу, Наполеон зарати и с њима. Сруши обе династије. А пошто му папа замери за ове поступке, одузме и њему државу, под изговором, да није спровађао континенталну систему.

Није била погођена овим само Енглеска, него и Аустрија, чија је династија била у блиском сродству с обореним династијама, и у великом пријатељству с папом. Министру Метерниху не беше

тежак задатак, да изведе споразум између Енглеске, Аустрије и Турске. Последица овог споразума било је закључење савеза између Енглеске и Турске у Дарданелима дне 5. јануара 1809. г., којим Енглеска загарантова целокупност Турске.

Француски утицај у Цариграду потисле су Енглеска и Аустрија. Услед тога су и преговори, који се имали водити између Русије и Турске у Јашу, имали сумњив изглед на успех. У Русији су били на чисто, зашто је порта одуговлачила са изашиљањем својих заступника на преговоре у Јаш; а опажало се раздражење на Аустрију, на коју се сумњало, да она хоће да спречи припојење Влашке и Молдавске Русији. Концем фебруара стигоше турски пуномоћници у Јаш. Но под новим приликама преговори су били без успеха, и концем марта прекидоше се. Српско питање остаде отворено и нерешено. По руском пројекту Србија је имала добити аутономију под заштитом руског цара с данком од 100.000 гроша, кога би плаћала султану. Одмах су поново почела непријатељства између Турске и Русије. Нишки паша Хуршид покушао је у последњи час још, да Србе одвоји од Русије, и да с њима самима преговара, али су Срби остали верни Русији, и спремали се за нову борбу.

Пошто је Русија ступила у борбу с Турском, Аустрија је рачунала, е је сад згодан моменат, да обрачуна с Француском због догађаја у Португалу, Шпанији и у Риму. У априлу заиста огласи рат Француској, подјари устанак у Португалији и у Шпањолској. Русија је била обавезна по ерфуртском уговору да помогне Француској и да нападне Аустрију; но цар Александар показао је и овом приликом много обзира спрам Аустрије, дао на знање цару Франји, да ће овај напад избегавати, или ако до њега дође, само га маркирати.

*

Српски народ по свима крајевима ушао је у рат. У Србији је војска нагло кренула на три стране: на Дунав да спрема омогућење прелаза руској вој-

сци; на југ према Нишу; и на Косово. Карађорђе је позвао у помоћ црногорског владика Петра, кренуо с војском к Зети и Косову и једним оделењем доста брзо продро до Сенице, док је друго уз Ибар послао на Нови Пазар. Но сад се дигоше Турци од Арнаутлука и из Босне. Карађорђе у мају потуче код Сенице Скопљак пашу, на Суходолу Нуман пашу и у јуну приступи опседању Новог Пазара. Овде му стиже вест, да је српска војска код Ниша страдала и да Турци продиру у Србију. Карађорђе би приморан да отступи и да јури у помоћ. Колико је овај отступ деловао на народ у оним крајевима, сведочи и песма из тог доба:

Ој Гњилане пусто место — Зар за тебе нема радост —
Србин дође, па се врати — А Гњилане још да пати.

Јужна српска војска под Милојем Петровићем била се примакла Нишу и заузела положаје. Но овамо нагрне турска сила. И ако је српска војска показала јуначког самопрегорења, и ако се на Каменици прославио Стеван Синђелић, и није дао, да преко њег живог продру Турци, војска је приморана на узмицање. Турци су продирали у Моравску долину. Карађорђе је наредио прикупљање српске војске код Ђуприје.

Руска главна команда не беше добро проштудирала све прилике. Доста повољне прилике за успех превариле су ју, и она је послала малу војску у овај рат. Главни заповедник, ђен. Прозоровски, стар, а с мало војске морао се натезати с Турцима око освојења градова на доњем Дунаву, није могао послати Србији потребну помоћ, а далеко је био од тога да продре у Бугарску, и да задржи главну турску силу на овој страни.

Турци су употребили ову згodu, и са великом силом ударили на Србију. Тек почетком јула пређе руски ђенерал Исајев у Србију и дође под Кладово у помоћ Миленку Стојковићу. 8. (20.) јула заједно ударе на град, али су били сузбијени с великим губитцима. И та помоћ била је незнатна, тако да се Исајев одмах повукао преко Дунава.

Турци су напредовали. У јулу освојише Соко Бању, Сталаћ; у августу Делиград, Ђуприју, Пожаревац и 13. (27.) августа Јагодину, откуда су се једним крилом упутили Београду, а другим Крагујевцу.

Турски успеси збунише војводе. Међу њима несташе свезе и јединственог рада. Руски пуномоћник Родифиникин уклонио се из Београда, а за њим и неке војводе. Карађорђе је уздржао и са својима јуначки дочекао оба крила турске војске. У љутим бојевима на *Липару* и на *Црном Врху*, 16. августа 1809. с. к. Срби победе и Морава постаде бојна међа. Карађорђе утврди свој положај овим херојским делом. Но сад и руска војска крену напред, пошто је умро ђенерал Прозоровски, а заповедништво преузео кнез Багратиов. Освоји Исмајил, и приступи опсади Силистрије. Турци се повукоше из Србије пред руску војску, задржавши се на Крајини, да сметају свези Срба с руском војском. У Србији, која је много пострадала, мало одлану.

Српски народ у тешком положају тражио је кривца својим неуспесима и несрећи. Као што је већ 1807. г. после тилзитског мира, питао се: зашто се узалуд борио, сад је опет стављао ово питање и о њему расправљао. На то питање одговорили су многи: Русија је крива.

Српски народ, у широким слојевима својима имао је у Русију, државу непобједимују, велико, управо неограничено поверење; није могао поверовати у икакве неуспехе њене на дипломатском, а још мање на бојном пољу, па ако их је доживио, примао их је, не као неуспехе, него као неко нерасположење спрема себе с руске стране. Сваки неспретан поступак којег руског дипломате или војсковође приписивао је целој Русији. Овом приликом, кад у Србији не беше интелигенције, која би могла да просуђује све прилике, да процењује онај невидљиви дипломатски рад и доведе га у свезу с догађајима, слаба помоћ, коју су српски устаници добили с руске стране, само је још више утврђивала народ у веровању, да је Русија скривила ратној несрећи.

Нема спора, да је руска главна команда учинила грубу погрешку, што је одредила заиста малу војску у овај рат; а још већу је починио заповедник Прозоровски, што је касно и врло малу војску послао у Србију, где је српска војска била растројена на три далеке стране, и тиме осујетили све српске грандиозне успехе и остварење народне мисли.

Ово је толико деловало у народу, да је избило отворено нерасположење против Русије, а међу вођама и старешинама осећао се потпуни преокрет у мишлењу о Русији. И међу њима појавише се мисли да Србија заиште помоћ од Наполеона и заштиту Француске. Победе Француске над Аустријом улевале су наде устаницима на бољу будућност Србије, ако постигну помоћ Француске.

*

Док су Срби и Руси војевали против Турака, Французи су ратовали са Аустријом на четири стране: у Баварској, у Италији, у Лици и у Пољској. У априлу Наполеон извојева многе битке од надвојводе Карла, и напредовао је низ Подунавље. После победе код Регенсбурга ушао је 13. маја н. к. у Беч, и ударио главни стан у царском летњем двору у Шенбруну. Овде је сачекавао долазак војске из Италије и Далмације.

Ђенерал Макдоналдо продирао је из Италије. Надвојвода Иван бојећи се, да му Мармон из Далмације не стигне за леђа, повлачио се преко Крањске и Штајерске тако, да је француска војска ушла 9. (22.) маја у Љубљану и установила провизорну владу. Војска из Далмације под ђенералом Мармоном није могла напред. Аустријски ђенерал Стојчевић с храбрим граничарским региментама препречио је продирање кроз Лику. Мармонов покушај у априлу, да се пробије био је осујећен. Кад му стиже глас о победи код Регенсбурга, и о успесима италске војске, одлучи се на најкрвавију борбу. Но пре тога је удешио је с босанским крајишницима Турцима, те они продру у Хрватску, освоје Цетинград и приморају Стојчевића, да један део одвоји на обрану од проди-

дирања у Хрватску и за заштиту Карловца. Сад Мармон навали на ослабљену војску. У битци 2. (15). маја на Кравском броду одржа победу, ухвати главног заповедника Стојчевића с много официра и 800 војника. Ова победа олакша Французима продирање кроз Лику. 5. (18.) маја паде им Грачац, 20-ог Медак, а после јаког окршаја на Бјелајском Мосту 22. маја Госпић, где заробише на хиљаду војника и магазине, пуне хране. 25. маја после мање битке уђоше у Оточац.

За 14. дана крваве борбе изгубили су Французи 2000 људи, а од седам ђенерала само су двојица остала способни за даљи рад, но и они лако рањени. Да не беше турског препада код Цетинграда, не би се могли пробити кроз Лику.

Мармон је с војском журио преко Вратника, Сења, Реке к Љубљани, да се споји с војском, што је напредовала из Италије.

Кад се Мармон с француским четама удаљио, ђенерал Петар Кнежевић подре с граничарима полицијом јула подре у Далмацију, где је остало мало француске војске. Аустријски агенти делили су прогласе у народ, да пристане уз аустријску војску и да се отресе француског господарства. Римокатоличко свештенство незадовољно с француским поступком правило је у народу добро расположење за Аустријанце. Викар Зелић, у пријатељским везама с официрима из Лике, радио је код православних у истом правцу. И аустријским четама не би отежан улаз у Далмацију. Аустријска војска опседне Французе у утврђеном Книну и Задру, и по том зађе редом да окупира земљу. Међу Хрватима и Србима у градовима опажало се кретање и против Аустријанаца. Владика Краљевић, који је живео у Шибенику без епархије, разаслао је у народ посланицу, и утишавао га, да се не буни против Француза, јер они добро поступају с народом, поштујући му веру и народност. Ђенерал Кнежевић даде ухватити Краљевића и отерати га у заточење у Варадин.

Међутим се француске армије сјединиле под главну

команду Наполеона. Аустрија је била у врло тешком положају. Надвојвода Карло саветовао је цару још при првим поразима у Баварској, да се иште примирје, али ратна странка, ради неких малих успеха код Сациле и код Асперна, превладала је. Но сад су већ сви увиђали потребу примирја.

Наполеон у повољном положају, кад виде приближавање десног крила кроз Штајерску, не хтеде примити понуђено примирје.

Код *Ваграма* изазива 5. и 6. јула н. к. одлучну битку, у којој разби аустријску војску. 12. јула дође до примирја у Знајму и почеше преговори за мир.

У овом рату српски и хрватски народ принео је велике жртве за аустријску државу. Када се временом изнесу подаци о овим жртвама, задавиће се многи. У француским редовима беше такође већ Срба и Хрвата из Далмације. У битци код Ваграма спомиње се и ђенерал Лепић. У екземплару Тијерових Мемоара, што их је пуковник Давидовац поклонио Српској Матици, написао је на листу, где се помиње ђенерал Лепић ово: био је из Голубинаца и као стражмештар дезертирао из Варадина у француску војску.

После ове победе јавно мњење у Србији сасвим је превладало, да се Србија обрати Наполеону за помоћ. Тамо су се већ нашли и два официра из француске Далмације, Раде Вученић и Никола Шкуљевић, за посредовање између Србије и Француске.

Правителствујушчи совјет под председништвом врховног предводитеља народа српскога Кара Ђорђа Петровића у седници, држаној 16. августа 1809. донео је одлуку *србијанског народа*, да се обрати Наполеону I. за преузимање заштите Француске над Србијом, изабра капетана Раду Вучинића за депутата, и издаде му пуномоћно писмо. Писмо на цара Наполеона гласило је:

Ваше Императорско Величество!

Слава оружја и подвига Вашег Величества разсејала се по цјелому свјету. Народи налазе у

Аугустјеишеј особи Вашеј избавитеља и законода-
теља свог. Сербски род жели те среће удостојити
се. Монарх! обрати взор Твој и на Славено-Сербов,
у којима ћеш наћи мужество п вјерност ко Благо-
годјетељу; време и случај оправдаће ову истину, и
то да су достојни покровителства великога народа.

В надежди, што Ваше Императорског Величе-
ство всевисочаишим отвјетом учичаствовите

В Бјелоградје 16. Августа 1809.

Вашего Императорског Величества
всенижаишега и покорњеишега слугу

Кара Георгиа Петровича

верх. предводитеља народа сербскога
Правителствујушчи Совјет
народни Сербски

Раде Вучинић снабдевен званичним исправама и
одлукама Совјета отпутовао је преко Букурешта,
где га је примио француски посланик Леду, и у прат-
њи једног конзулатског чиновника спровео у Беч,
где је пребивао цар Наполеон.

Одлука Правителсвујушчег Совјета састојала се
из петнаест тачака, у којима се поручује цару На-
полеону:

1. Да је српски народ борећи се кроз седам година себи
стекао слободу и има право себи изабрати покривитеља.

2. Српски народ с врховним предводителем обраћа се
цару Наполеону тражећи његово покровитељство.

3. Кад цар Наполеон прими српски народ под окриље,
највећа ће дужност бити народна, да сачува вечну и непоко-
лебиву верност, а да ју докаже примиће у све градове фран-
цуску војску.

4. Непријатељи великог народа француског биће непри-
јатељи Србаља.

5. Срби уверавају цара, да ће и њихова браћа, која
живе у Босни, Херцеговини и у краљевству мађарском поћи
за њима; а неће ни Бугари изостати.

6. Велика нација, када буде под својима заставама имала
ове славенске народе, потрешће непријатеље француске државе.

7. Србија има велико богатство: руде златне, медне,

олова, салитре, дрва за галије, марву, и треба у њу послати стручњаке, да ју испитају.

8. Србија, Босна и Херцеговина тако су сретне географским положајем својим, да, када би пале под покровитељство Вашег царског Величанства, нема државе, која би их могла освојити.

9. Град Шабац на Сави, као најближи француској царској граници, примиће најпрви француски гарнизон.

10. Ако не буде могуће (што се не надамо) победоносној војсци Његовог императорског Величанства приближити се до самих граница Србије, у таквом случају српски народ најпонижније моли, помоћи у новцу, топџијама, инжињерима и лагумџијама. Средством новаца у кратко време стећи ће српски народ што треба и врло ће лако дигнути на оружје српску и бугарску омладину као и из суседних провинција, која се оваким догађајима радује. И тако имајући оваку војску српски народ очистиће турске обале Саве и Уне воде и сјединиће се војском његовог царског величанства у Далмацији, исто тако преко Херцеговине сјединити се с оном у Дубровнику.

11. Уверава, да ће и у Мађарској доћи до метежа. У 12., 13. и 14. тачци износи борбе српскога народа у Србији и у Црној Гори, и успехе које је постигао као и губитке. Због пада на Делиграду криви руског ђенерала Прозоровскога, јер није послао обећане помоћи.

*

Док су ове поруке стигле до Наполеона већ је био рат између Француске и Аустрије свршен и 1. (14.) октобра потписан мир у царском летњем двору у *Шенбруну*, кога је Наполеон дао огласити са 100 метака из топова. По том уговору Аустрија плаћа сто милијона форинти ратне оштете и уступа Француској западну *Галицију* са 1 и по милијона становника, аустријску *Истру*, *Горицу с Градишком*, *Крањску*, један део *Корушке*, и *Хрвашку* с десне стране Саве, од њена излаза из Крањске до ушћа Уне код Јасеновца и отоке у јадранском мору. До јануара 1810. имала је Аустрија предати све ове земље у посед француској војсци.

Од ових покрајина, којима придода *Далмацију, Дубровник и Боку*, Наполеон декретом 1. (14.) окт. 1909. основа засебну покрајину под именом *Provinces d'Ilyrie*. И пошто је 15. X. одржао договор с грофом Кобленцом о одношају Словена у Илирији, 3. (16). отпутовао из Шенбруна у Париз.

Министар спољних послова де Шампањи писао је из Беча Карађорђу већ 4. (17.) октобра:

Писмо, које сте упутили Његовом Величанству цару Наполеону, предао ми је у Бечу г. Радо Вучинић, изасланик Србије. Како мир с Аустријом беше закључен, и како Цар полагаше, то ми послови, који беху заузели цело време, не допустише да му говорим о овој ствари. Ја ћу похитати да то учиним чим се врати у Париз и да примим Његове заповести.

А истог дана посланику Леду у Букурешту, односно српских предлога пише:

„Одобравам вашу одлуку да ми пошљете посланика србијанског. Цар, који је у миру с Портом и жели да остане не може дати, то се разуме, отворену заштиту онима, које он сматра као бунтовнике. Али Његово Величанство не може остати потпуно равнодушно спрам судбите једнога народа, који је показао толико сталности и храбрости и неће се одрећи да одржава с њиме извесне одношаје, којима се несме дати никаква јавност. Ви ћете дакле примити саопштења, која вам се учине с те стране, потпомагаћете везе, које би се хтеле постићи са Француском, ви ћете будити наде у интересовање цареве, али све то на начин, да се не увреди ни Порту, ни Русију. Што се тиче предлога, које сте ми послали, они се не могу примити, пошто је мир с Аустријом закључен. Цар, живећи у миру с портом, не може Србијанцима засведочити своје интересовање другачије него заузимањем, посредовањем за њих. Али ако би икада порша, заведева подбадањима *Енглеске, заузими у рат с Француском, Срби* могу рачунати на врло обилату помоћ цареву. Он им се већ доста приближио которским заливом. Аустрија уступајући му Корушку, Крањску и онај део, који је између Уне и Саве, даје му с те стране много већу снагу. Окуражите Србијанце, да негују то суседство преко Црногораца, које треба да придобију да живе у миру са Французима у Котору. Кажите им, да ће г. Меријаж, који је дуго становао у Видину и који је

имао везе с њима, бити на служби у Љубљани код француског ђенерала гувернера, и добро ће учинити да се њему обраћају. Све им то кажите са своје стране. Не компромитујте се никаквим писменом, али улијте у њих поверење са којим се они неће моћи, ни смети хвалити јавно. Не жалите новаца за окуражење њихових одношаја са Француском“.

Рада Вучинић повратио се преко Љубљане кроз Илирију у Београд.

*

Илирија. — У званичном листу у Милану од 21. новембра 1809. изишао је царев декрет од 1. (14.) октобра о оснивању Илирије — Provinces d'Illirie, као засебне словенске државе међу Савом, Сочом, Босном, Херцеговином и Јадранским морем. Главним гувернером илирских провинција, цар је поставио ђенерала Мармона, војводу дубровачког, кога је подигао у чин маршала, а за главног интенданта именовао је грофа Душеа.

Цар Наполеон издаде народу илирскеме проглас.

У њему изражава жалење, што је дошло до овог рата, окривљавао рад страдања народа аустријског владара, који га је одводио далеко од његове домовине само за то, да сачува своје немачке покрајине.

Теши народ, да ће му помоћи и бити му спаситељ. „Не води ме, пише у прогласу, к вама жудња за златом и новим земљама; ја иштем ваша срца, која би рад освојити као најмилију драгоценост. Моје војске не долазе вам као непријатељи, него као пријатељи и заштитници ваше запуштене и исцеђене земље, оне ће вам братском љубављу подићи срећу и благостање, које вам доноси јака влада, што је занемарила прошла поспана владавина, те ће вам осигурати трајно уживање.

„Поуздајте се у Бога и у мене, коме сте предани, задржите ваше врлине, којим сте себи стекли поштовање Европе и моју наклоност, будите мирни, верни и устрајни, ја ћу на вас обратити своју очинску бригу, којом владам са народима особитим начином, показаћу вам за мало, да нисте добили само владара већ уједно брижљивог оца“.

Наполеон је пазио на народе, који су му потпали, да се не би осећали пониженима и заробље-

нима, него као слободни грађани под заштитом француске државе и њених закона. Долазио је мачем у руци, а уједно културом и демократијом француског народа. И само томе се може приписати брзо решавање. Тек што је освојио словенске провинције, решио је, да угоди тежњи народа, да му изађе у сусрет оснивањем државе. За Јужне Словене неочекивано, велико и знаменито дело. Претекао је Русију и Аустрију.

Заиста изненађује окретност Наполеонова и познавање историјских, политичких, етнографских прилика новоосвојених крајева и народа. Али није ни чудо. Он је у ђенералном штабу имао учене људе и стручњаке, који су штудирали земље и народе, у које би долазила француска војска, тражили додира с народним људима, и саслушали народне жеље. О свему су били дужни исцрпно информирати цара, да може онда донети одлуку, која се не пориче, али која задовољава нове поданике.

Оснивање Илирије, као засебне провинције, Наполеон је оправдавао 3. децембра 1809. у законском телу овако:

Илирске провинције су се рашириле међу француске до Саве, и сада ће моћи боље заштитити интересе француске трговине у средоземном, јадранском мору и на Леванту. Порту ће моћи увек заштитити, док је с Француском у пријатељству, а моћи ће је казнити, ако стане под енглески утицај. Илирске провинције као обруч обухваћају Босну; она међаши са Србијом, *с којом Французи имају додира од 1807.* Побуњена Србија пресекала је Босну од Цариграда. Али паша из Јањине (у Албанији) одметнуо се од Цариграда. Француска међаши с три турске провинције, чије су везе с турском већ расклимане. Посавина отвара стари пут преко Босне до старославне тврђаве Београда. Ово важно место само је педесет миља удаљено од француске државне међе. Срби се неће опирати, ако француска војска наступи према Сарајеву и рашири међе Илирије, која је по језику сродна овом народу. Француска би се овим путем лако протегла до руске међе у Молдавији, с Русијом би отерала Турке из

Европе и ослободила многе народе.
 Ваља имати на уму да одавде води пут у Азију.

Колико је високо ценио Наполеон стратегијску важност Илирије, види се из „Note sur les provinces illysiennes“ од 1. (14.) августа 1810., коју је предао војном министру.

У ноти излаже, како је заузеће Илирије омогућило пролаз кроз Алпе, и спојило далматинску армију са италијанском; уједно је постала предстража на Сави, и у тешком случају, заштитила би здружење далматинске армаде, као позадине, са талијанском војском на Сочи. Илирске провинције моћиће добро послужити у војни с Турском; Карловац ће брзо бити утврђен, а из Дубине би се могла зграбити Босна.

Ова се нота подудара са израженом његовом мисли, кад је приликом шенбрунског склапања мира тражио илирске провинције: Мени је Илирија потребна, да преко ње вежем Италију са Далмацијом, како би моје војске могле марширати на исток; — Илирија је стража, смештена пред врата Беча.

Наполеон је волео да обнавља стара историјска имена, којима су се некад звале земље. Тако је обновио име *Илирије*, којом се називао северозападни део Балкана за време Римљана. По том су аустријски политичари називали Србе: *Natio illyrica*, у Угарској унесени су под овим именом у различите повеље. Године 1791. установио је бечки цар придворну канцеларију за управљање српских народних и црквених посала, под именом *Cancelaria Illyrica*.

Сава Текелија у својој аутобиографији помиње, како је његова замисао била, да Наполеон ове земље прозове Илиријом. Он је 1803. г. написао овај предлог, и у запечаћеном писму предао у Бечу француском министру де Шампању с молбом, да га уручи цару. Врло се обрадовао, кад је Наполеон прогласио илирско краљевство, па напомиње, како је и онда, кад је поздравио каснији покрет Гајевог илиризма, у том поздраву напоменуо, да је он још пре тридесет година оживио име Илирије. Само он овај догађај меће под год. 1803. и 1805., а припојење илирских области Француској и оснивање Илирије догодило се 1809. године.

Организација. — Царским декретом од 12. (25.) децембра 1809. имала је од нове године 1810. почети организација Илирије, која ће имати своју владу и своје финансије.

Илирија је имала по попису од 1812. г. 1,843.000 становника. Становници су били Словенци, Хрвати и Срби у великој већини, а било је Немаца и Талијана. Званично се сви називали Илири. Раздељена је била на седам провинција: 1. Корушка — 2. Крањска — 3. Истра с Горицом — 4. Хрватска Цивилна — 5. Војничка крајина хрватска — 6. Далмација — 7. Дубровачка република с Боком. Провинције су биле раздељене на дистрикте (округе), ови на кантоне (срезове), док је војничка крајина задржала стару поделу на шест регементи.

1. *Корушка* са 148.000 душа имала је два дистрикта 1. у Бељаку и 2. у Лијенцу, 10 кантона и 49 опћина. — 2. *Крањска* са 423.000 душа имала је три дистрикта са седиштем 1. у Љубљани, 2. у Новом месту, 3. у Постојни, 20 кантона и 125 опћина. — 3. *Истра* 226.000 душа, четири дистрикта 1. у Горици, 2. у Котору, 3. у Ровињу, 4. у Трсту (40.000 становника), 18 кантона и 66 опћина. — 4. *Цивилна Хрватска* 236.000 душа, три дистрикта 1. карловачки, 2. сењски и 3. ријечки с отоцима Крк Раб, Чрес, Лошињ велики и мали, 19 кантони и 66 опћина. Главно место Карловац са 7000 душа. — 5. *Војничка крајина* са 238.000 душа, раздељена у шест регементи. — *Далмација* 217.000 душа, три дистрикта: спљетски, макарски, хварски (за острва), 17 кантона, 85 опћина. Главно место Задар. — 7. *Дубровник с Боком* 65.000 душа, три дистрикта, 36 опћина. Главно место Дубровник са 6000 душа.

Главни град Илирије била је *Љубљана*.

Управа је била подељена на грађанску и војничку. На челу управе био је ђенерални гувернер. А каква је била његова власт забележио је ђенерал-гувернер маршал Мармон, који је 3. (16.) новембра 1809. стигао у Љубљану, у својим мемоарима:

„Цар је такође дошао с бојишта у Париз и настанио се у Фонтанеблу. Више пута сам тамо одлазио, провео по неколико дана, да проучим његове погледе о илирским про-

винцијама и да примим његове инструкције. Закључена је провизорна организација. Мене је обдарио свом моћи и предао ми суверенску власт.
 Ја сам једино стајао у свези са министром финансија, ради материјалних прилика у Илирији, и са министром рата, ради тамо находеће се војске. У кратко рећи био сам вицекраљ, чија власт није била ничим ограничена“.

Гувернер је именовао началнике за провинције и дистрикте. Уз њега су били врховни интендант за финансије, за грађанску управу, за правосуђе и управно веће, као влада. Управа се водила по француском систему; суд је радио по законик у Code Napoleon.

*

Војничка крајина у Хрватској имала је изузетан положај. И ако војничка крајина није одговарала духу француског закона и управног система у Илирији, на заузимање маршала Мармона, Наполеон је дозволио њен опстанак, као засебне провинције, с уређењем какво је имала под Аустријом. Шест регемента: 1. личка, 2. огулинска, 3. оточка, 4. слуњска, 5. глинска и 6. петрињска добиле су име илирске регименте по бројевима.

За илирску војничку крајину основана је у Паризу комисија под врховним надзором цара, а послове њене водио је интендант са седиштем у Карловцу. Уз интенданта установљена је централна управа, у којој су имали удела: један штабни официр, војнички комесар и аудитор, а сва тројица су имали бити домаћи синови.

Војничка крајина је бројала 78 штапских и 360 заповедних официра и 16.000 војника. Граничари су били пешаци. Из целе крајине била је састављена једна регемента коњаничка, за коју су коње давале задруге својим војницима. — За главног интенданта војничке крајине постављен је ђенерал Кара Сент Сир са седиштем у Карловцу, где је била и *intendance de la Croatie civile*. За пуковника прве регемента постављен је Марко Шљиварић, а у осталим именовани су Французи, јер су пређашњи пуков-

ници остали у служби Аустрије. Приход крајине износио је 769.000 франака, а расход 2,343.000; дефицит је покривала Француска и Италија.

Илирска влада имала је незгодан положај због Турака, који су продрли били у војничку крајину. Кад је Мармон продирао кроз Лику, онда су му крајишки Турци помогли тим, што су заузели Цетинград и околицу, те тако одвојили један део аустријске војске и олакшали Французима продирање кроз Лику. Цетинград је знаменит, што је у њему 1527. г. хрватско племство изабрало аустријског надвојводу Фердинанда за хрватског краља. Турци су и сад држали Цетинград, отуд излеташе у пљачку по Хрватској. Кад на позив француске владе не хтедоше напустити ове крајеве, који су припали Илирији, крене у марту 1810. из Карловца ђенерал Делзон с војском, да гони Турке; али се они жестоко опреше. У априлу дође у Карловац маршал Мармон, спреми већу војску против Турака, који су имали на десет хиљада бораца. Владика Мојсије Мијоковић посланицом позвао је војнике да се јуначки боре. Команду је преузео сам гувернер Мармон. За десет дана изјурио је Турке из Хрватске, гонио их у Босну до Бихаћа, присилио на мир и поштовање границе.

По том се Мармон запутио кроз Банију, да упозна земљу и народ. Свуда је био свечано дочекиван, и наређивао, како ће се поправити јадно стање, у ком се налазио наш народ. Он је био препоручио цару, да дозволи наоружање крајишке војске, но цар се бојао, да би они могли окренути сружје против француске и није дао дозволе. Но јунаштво, које су крајишници показали приликом гоњења Турака, а о којем је Мармон известио цара, деловало је толико на цара, да је послао оружја за десет хиљада момака, одредио да се пошље две стотине младића из Илирије у официрске школе у Лафлиш и Сансир, и зажелио да види крајишнике.

Две банске регemente послане су у Љубљану, да се увежбају по француској муштри, а одавде су от-

премљене у Париз, камо су стигли 24. новембра 1810. г. 9. децембра већ су постављене биле пред царским двором, где је Наполеон редом све момке прегледао, идући кроз њихове редове. На балкону се појавила царица, коју брзо поздравивше. Овде су задржани дуже времена, где их пресецаоше у француске уни-форме.

*

Божка. — У Француској су сви грађани спо-собни од 21 до 50 године били уписани у војску. У Илирији је такође уведен тај закон. Уписани грађанин у војнике морао је место себе послати за-ра-бот и јакот заменика и платити стотину франака за мундир. Опроштени су били од службе: онај који је имао брата у служби, најстарији син удовице, најстарији брат код деце без родитеља, и онај чији је отац преко 70 година.

У Илирији су биле установљене три војничке дивизије: једна за Дамацију, Дубровник и Боку у Задру; друга за Корнушку, Крањску, Торицу и Истру са седиштем у Љубљани; трећа за Хрватску са се-диштем у Карловцу. Урђена је државна полиција. По опћинама биле су урђене народне страже, које су уздржавале општине. За француску морнавицу ко-рали су приморци дати 400 момака. Но постојала је царска одлика, да се за Милеско море има оде-лити милеска морнавица.

*

Земљопараџици. — Нова француска управа при-ступила је поправљању једног стања *pavage*, који су сачињавали језру становништва. За време аус-тријске управе владао је систем феудализма; кме-тови су били пољубови, нису били власници зе-мље, коју су обрађивали. Уз то су господари с њима сурово поступали, да и не спомињемо моралне од-ношаје о праву прве ноћи. Колико је то стање било несносно нашем народу, сведочи и та околност, што су кметови притицали оружју, подизали велике буне против власти и господштине, настојећи да поболь-шају своје тешко стање. Било је слушајева, да су

се наши људи, који су доселили из Босне и спустили се на властелинска добра, чим су се упознали с новим приликама, остављали нову постојбину, и враћали се натраг под турску управу. И да нису власти запречиле исељење мало би ко остао у грађанској Хрватској и Славонији.

У војничкој крајини положај ратара био је повољан. Темељ народном животу биле су задруге, које су имале своја земљишта и права. Држава их је чувала. За то су задруге давале држави војнике, сву опрему и храну за њих; војници били су сви мушки задругари од 18—60 године. Сасвим је природно, за што су кметови из других предела тражили, да их сједине с војничком крајином. Французи су увидели важност задруга, чували их, и нису дозвољавали деобу.

Наполеон је био велики противник кметова. У свима земљама, које су потпале под његову власт, укидао је кметство, и ако су друштвене прилике биле силније од њега и спровођању његових наредба много сметале. У илирским провинцијама требало је уложити много енергије и добре воље, да се промену привредне прилике. Један интендант описујући влади господарствене прилике спомиње, како је феудални систем, с којим је здружена сила „мртве руке“ тежак по ратаре, препоручује ослобођење њихово од ропства: „људи би постали прави чланови људског друштва, и држава задобила би их за себе“. Гувернер Фуше писао је цару, да је народ у главном задовољан новим француским управним системом; противна су му само велика господа, која жале за аустријском управом.

Но нису француски управници само писали симпатично о ратарима, него су чиновници, официри, који су иначе строго поступали, отворено исказивали демократска начела против кметства, и потстрекавали кметове. Кметови у више места су се заиста бунили против властеле и обуставили давање радника. Спахије су се тужиле на владање кметова, а карловачки магистрат притужио се влади,

што се француски официри мешају у одношаје господара и кметова. Аустрија је преко агената радила на томе, да се народ исељава из Илирије и обећавала им земљишта у Банату, али је илирска влада препречила исељавање. Кратка француска владавина није могла одмах коначно решити аграрно питање, али га је покренула у корист потиштених.

Влада је довела из Италије стручне економе, које је слала по селима за ширење напредне економије. Увела је опћинске магацине, у које се смештала сувишна храна за случај, да година омане и изда храна, да би се резервом могло ратарима прискочити у помоћ. Сељацима у оним крајевима око Цетин-града, где су продирали Турци, попалили села и опљачкали добра, делила је бесплатно дрва за градњу домова, храну и новац. Да би се народна снага ојачала, Мармон је забранио уобичајено прерано женење, које је владало особито код Срба, установио, да се мушки могу женити после навршене 18. године, а женске после 16. године. Турци су некад сваке пете године узимали харач у крви и одводили мушки подмладак, да га потурче. Срби да то избегну женили су децу, јер ожењене Турци не одводише. Тако је у народу уобичајено женење деце испод петнаест година. А да се сузбију епидемичне болести, које су затирале свет, доведени су лечници из Француске и Италије. Мармон, описујући све прилике у Илирији пише: Бринуо сам се за њихове потребе, задовољавао њихове жеље, да се осете задовољни под својим новим сувереном.

*

Промет и трговина. — За Француску је Илирија имала велике важности, не само у политичком и војничком погледу, него још више у привредном. Наполеона је одвела, на велика предузећа по свету, мисао, да уништи Енглеску, да оствари континенталну систему против ње. Баш то је био главни разлог, зашто је тражио све приморске земље на Јадранском мору. Тако је Аустрији запречио трговачки саобраћај с Енглеском. И ако је Енглеска трпила штете,

трпила је исто толико и Француска. Наполеон није могао, да сасвим запречи енглеским лађама улаз у европске луке, али су Енглези осујетили извоз из Француске, и довоз колонијалне робе са истока и са југа. Довоз, који се спроводио од Црног мора Дунавом, био је врло скуп, ради царине коју је узимала Аустрија, и био отежан ратним догађајима на доњем Дунаву. Наполеона је вукла жеља на исток, да Француској осигура слободне путеве и трговачке везе с истоком. Њен додир преко Илирије с Турском омогући јој везу с истоком, и довоз колонијалне робе копненим путем.

Аустрија је била везана са Солуном и Цариградом путевима преко Србије и Босне. Наполеон је сад везао Илирију с истоком путем од Костајнице на Предор, Сарајево, Приштину, Скопље-Цариград, Скопље-Солун. Француска је обратила пажњу овом путу, послала у Турску инжињере и много жртвовала за његов оправак.

Костајница на Уни постаје врло важна трговачка тачка. Преко Уне изградио се мост. И данас на том мосту виде се у камену на десној обали урежана слова N I и B (Бертран). Држава подиже велике магазине за претоварење робе, проширује уску костајничку улицу, коју је уз Уну притиснуо брег Ђед, а на њега поставља топове за заштиту овако важне трговинске позиције.

Од Костајнице водио је друм кроз Илирску Хрватску преко Карловца на Трст и на Љубљану. Акционари великог пута од Карловца до Трста т. зв. Лујзиног друма добили су погодности за наплаћивање друмарине. Трст је проглашен за слободну луку и постао извозна тачка робе, што је стизала, преко Турске и Илирије, за Италију и Француску.

Саобраћај на овим путевима вршио се на коњима и колима и то непрекидно. Збринуто је, да је било много коња и кола, да промет тече и не запиње. Кроз Турску су саобраћај вршили кириџије на коњима. Коњски товар износио је око 150 килограма. Кириџије су држале од два до осам коња.

Примали су робу, кретали се на пут у друштву, као караван, сви наоружани, спремни да се бране од нападача. Каравани су били мањи и већи, кретали се на пут са двадесет до осамдесет људи. Пред караваном је био старешина капеџи баша или барјактар; овај је обично био један од трговаца, који има највише робе у каравану. Пошто је у Србији пламтио рат, каравани су ишли до Сарајева и ту се раздвајали; једни су ишли на Костајницу за Француску, а други на Брод за Аустрију.

Француски конзул у Травнику, Фуркад, који је 22. децембра 1812. отпутовао из Костајнице у Травник извештава:

Из Босне се у Илирију извози: гвожђа, воска, пшенице, пастрме, кожа, волова и свиња; највећи део те куповине плаћа се дукатима млетачким, талирима аустријским и грошевима шпањолским.
Непрекидни пролазак странаца, ствари које кириџије у бescење овамо, онамо растурују, европски обичаји уведени на границама илирских области, сатови, огледала, лепо оружје, које се види по богаташким кућама и друге безбројне ситнице почимају већ и Бошњаке неосетно, и мало по мало да навикавају на наше обичаје и на наш начин живљења
Варош Придор је доста знатна за Французе. Његова се област граничи с нашом Илиријом. Солунски каравани овде истоварују велики део робе, одређене за наше трговце. Ту се та роба товари у лађе на Сани, њом се спушта у Уну и с мало трошка и времена све стиже у наш лазарет у Костајници.

Да се види, како се развијала трговина овим путем, споменућемо, да је у току 1811. године превезено на Костајницу 60.000 бала памука, а следеће године повисио се превоз на 200.000 бала.

Са Србијом није било саобраћаја из Илирије. Капетан Рада Вучинић, Србијин заступник за Француску, у ноти, коју је предао 21. фебруара 1810. француској влади у Паризу, заузима се за трговачке свезе између Француске и Србије преко Илирије. Разлаже, како Србија има много рогате марве, свиња, жита, вуне, лоја, воска и меда, и може све продавати јефтиније, него ли аустријске земље. Упо-

зорава, да би се ова роба могла превозити Савом до Сиска, од Сиска Купом до Карловца, одавде кроз Илирију у Француску.

Цар Наполеон, заинтересован за промет и трговину преко Илирије, одобравао је све одредбе, које су служиле на подизање истих. Извештен о предлогу за трговину са Србијом, одмах је одредио, да се приступи саобраћају Савом до Београда, Дунавом до Црног мора, и да се у ту цел подигне у Сиску главно пристаниште. Кроз Покупље изграђен је нови друм, који је Сисак и Посавину везивао са главним друмом Трст—Костајница—Цариград.

Путеви се делили на троје: на државне, поштанске и земаљске. За државне путеве бринула се држава, за поштанске држава и дистрикт, а за земаљске кантони и општине; ове задње уздржавали су општинари и радили око оправака подвозом и работором.

Да би се овим новим путевима што јаче развио трговачки увоз и извоз, Наполеон је с Мармоном преговарао, да царинска тарифа не буде превисока, а за ствари, које иду Савом, да се не узима царина. Мармон је заиста удесио царинско питање тако, да је оно припомогло развитку трговине и државним финансијама. Предност је имала домаћа индустрија Илирије, за њом индустрија француска, а по том талијанска и напуљска. Аустрија је добила транзитну погодност а за реванш је Аустрија дала исту Француској на Дунаву и на Сави. Наполеон је царинску управу излучио од политичне. Радио је на томе, да Француска оснује конзулате у Бањој Луци, Сарајеву, Приштини, Скопљу и у Београду.

Турци, и ако су пазили на добре односе с Француском, почели су сумњати у чисте намере Наполеонове и одуговлачили су решењем за дозволу отворања конзулата. Но Француска је поставила ипак трговачке агенте. Такав је већ седео у Приштини и пазио, да се не праве неприлике караванима, који су преносили робу за Француску и из Француске.

Мармон је увео у Илирији златан и сребрн но-

вац, а да би што пре дошао до истог, снизио је вредност аустријским банкнотама и Илири су слали банкноте у Аустрију, да им се исплате у злату и у сребру, јер су државне финансије у Аустрији стајале пред банкротством.

*

Верски односи. — Француска управа приступила је решењу верских односа у Илирији на основу претходног рада у Далмацији. Верска сношљивост и слобода вероисповедања одмах је проглашена. Толеранц патент цара Јосифа II. од 2. (15.) новембра 1781. олакшавао је Француској, да у Илирији уведе црквене француске законе.

Римокатоличка црква у Аустрији после смрти цара Јосифа опет је добила привилегиран положај. С тога је римокатолички клер с неповерењем гледао у француску владавину, имајући на уму тешки положај римокатоличке цркве за време револуције. Но Наполеон је конкордатом од 1801. ублажио поступак против цркве, повратио јој углед, а у новоосвојеним крајевима обраћао јој пажњу. У Илирији су уведени сви црквени закони из Француске. Римокатоличкој цркви у Илирији припадало је 1,312.000 душа. Приходи њени износили су 2,185.000 франака, из којих се издржавало 3105 свећеника 796 калуђера и 260 калуђерица. Влада је дала припомоћ од 100.000 франака на црквене цели. Свештенству је дозвољавала васпитање младежи у школама по катихизисима, одобреним од владе. И они, који су с неповерењем гледали на нову управу, смирили се, тако да у Илирији није долазило до сукоба и непријатељства између духовништва и владе.

Французи нису трпели калуђера и против њих су немилосрдно поступали. Особито су страдали они редови, који су живели од милостиње, јер су им забранили прошење, и тако их присилили да се разиђу.

Фрањевци су уживали наклоност маршала Мармона, који их је помагао. Они су се врло коректно понели у Далмацији, кад су аустријски агенти бунили народ против Француза, и нису учествовали.

Они су чак Мармона изабрали били за свог покровитеља. Мармон је као добар политичар увидео њихове везе с Босном, где су такође имали своје манастире, и настојао је, да с њима живе у пријатељству. У Истрији и Далмацији остале су све бискупије и жупе као и пре. Само су бискупије љубљанска и сењска биле друкчије заокружене према новим државним границама. Тако је део загребачке надбискупије, што се протезао с десне стране Саве и припао Илирији, придодан сењској бискупији.

Православној српској цркви сванули су нови ненадани дани. Њен је положај у Хрватској био потиштен, и ако је имала владарске привилегије. Војничке и цивилне власти притешњавали су свештенство и народ, с намером да га одалече од светосавске цркве и поунијате. За време цара Јосифа II, проглашењем толеранц патента, олакшан је био положај православнима, али после његове смрти опет је уведен стари управни систем. Наполеон и демократија француска донели су српској цркви и народу жељеног мира и слободу.

Православна црква у Илирији имала је сад по попису на 250.000 душа, а у самој ствари и више. Уз Далмацију припала је од митрополије карловачке цела горњокарловачка епархија, општине у Трсту, Пероју у Истри и Бојанци у Крањској. У Илирији је било 396 православних свештеника и 100 калуђера. Приходи православне цркве износили су 333.000 франака. Угарско Намесништво известило је владикау Мојсеја Мијоковића интиматом 31. октобра 1809. г. о уговору мира између Аустрије и Француске. Према истоме мењао се одношај горњокарловачког владичанства према јурисдикцији карловачког митрополита. Митрополит Стратимировић 25. новембра 1809. с. к. опростио се од горњокарловачког владичанства засебном посланицом.

На позив нове владе оде владика Мијоковић са свима протама у Карловац, и у цркви 12. (25.) децембра положи с њима пред ђенералом Кара Сира заклетву верности цару Наполеону I. Истог дана

објави то по целом владичанству и заповеди свештеницима, да се у црквеним молитвама од сада моле *о всепресвешљејшем и државном императорје нашем Наполеоне* 1. Владика доби упуту, да управља самостално, на исти начин, као што је и до тада управљао, по деклараторији и конзисторијалној системи. Нова влада је установила владикама државне плате, свештенству осигурала по дотадањем обичају бир (лукно), и помоћ у новцу, одредила је припомоћи на црквене и школске потребе. У Горњем Карловцу изједначила је плату српском православном пароху с римокатоличким, на рачун градске благајнице.

Питање попуђења владичанске столице у Далмацији још не беше решено. Народ са свештенством поделио се у две странке; једна је радила за архимандрита Герасима Зелића, друга под утицајем француске владе за Венедикта Краљевића, кога су Аустријанци на интервенцију француске владе пустили из затвора. Из затвора дошао је у Љубљану, где га је Мармон лепо примио и заузимао се за њега. Ради ратног стања изабрана депутација није се могла кренути у Париз. Тек кад се све смирило, запутила се у Париз, камо је стигла концем новембра 1809. г. Остала је тамо и дочекала свадбу Наполеонову са Маријом Лујзом, била примљена од цара и царице и више пута угошћена за царском совром. Приликом потписивања одобрења саборског рада и предложених молби, цар је изјавио депутацији, да ће штитити своје поданике православно славенског вероисповедања, али и они треба да се понашају, као добри и верни поданици; ако он једном руком и потписује великодушне закључке сабора, држи у другој по Богу мач, који га чини моћним, да казни бунтовнике, ма где они били. При повратку депутација је известила народ о свом боравку у Паризу и да је цар све саборске закључке потпуно одобрио. 26. марта (7. априла) 1810. Наполеон издаје из палаче Кампјењ овај декрет:

„На предлог нашега министра финансија, одлучили смо и одлучујемо:

Чланак I. Именујемо Епископа Венедикта Краљевића за Епископа провинције далматинске.

Чланак II. Провинција Бококоторска припадаће епархији далматинској.

Чланак III. Архимандрит Зелић биће велики викар Епископа далматинског на управи грчког богоштовја у Бококоторској уз годишњу плату од шест хиљада франака.

Чланак IV. Наређује се нашем министру финансија да изврши ову одлуку“.

16. (29.) априла шаље маршал Мармон из Карловца овај декрет владици Краљевићу и у писму истиче му, како се за њега заузео ради његовог доброг понашања спрам Француза и ради патње, коју је ради своје оданости њима, претрпио. 10. (23.) јула одредио је маршал Мармон за резиденцију епископску и конзисторијалну канцеларију манастир Salvator римокатоличких калуђерица у Шибенику.

Епископ Краљевић заиста је у августу примио овај манастир с црквом. У септембру је отворен и семинар за православне богослове. А да олакша положај влада је одредила издавање плате свештеницима.

*

Школе. — 4. јула 1810. н. к. потписао је маршал Мармон указ о новом школству у Илирији. Обнародован је 4. октобра у званичном листу *Telegraphe officiel*, што је излазио у Љубљани. Указ наређује оснивање основних народних школа, средњих школа, лицеја (*colléges, lycées*) великих школа (*le facultés*). Свака опћина била је обвезана на подизање основне школе за дечке, а свако среско место и за девојчице. Учитељи су морали сваке суботе долазити у штопска места, и ту би учили француски. У оскудици учитеља морали су опћински чиновници учити децу читању, писању и рачунању. Гимназије су биле полугимназије и то: двадесет и пет за целу Илирију. Лицеји су били више гимназије и то: у Љубљани, Трсту, Бјелаку, Горици, Реци, Карловцу, Задру и у Дубровнику. Основане су две школе за уметност и обрт: једна у Љубљани, друга у Задру.

Сењски и сплетски семинари уређују се као лицеји, само се настава води у црквеном духу. Задарски и љубљански лицеји се подижу на велике централне школе, за које су спремали лицеји. Обе централне школе морале су имати књижницу, физикални, кемички кабинет и ботанички врт. Љубљански је отворен, али задарски не. Наредбом од 2. (15.) априла 1811. године имала се централна школа, као илирска академија, основати, место у Задру, у Дубровнику. Указ наређује, да досадање школе престају.

Сваки управитељ гимназије био је уједно надзорник основних школа дотичног краја, лицејски ректор надзиравао је гимназије. Обртне и уметничке школе подређене су биле ректорима централне школе. Над свима школама у Илирији постављен је генерални школски интендант, који је пазио, да је у свим школама једнообразна настава. Ово је место заузео професор из Задра Рафајило Зели паулински калуђер, с којим је Мармон, док је био у Задру студирао кемују. Сви надзорници били су дужни двапут у години поднети извештаје о стању школа.

Наставни језик у основним школама био је народни језик: словенски и српско-хрватски; у гимназијама и у лицејима (вишим гимназијама) наставни језик био је талијански и француски, изузимајући неке предмете.

У централну школу могли се уписати они студенти из лицеја, који су положили испит из граматике, реторике, математике, логике, француски, латински и талијански језик. У овој школи, која је одговарала свенаучишту, спремали се младићи за лечнике, апотекаре, инжињере, архитекте, правнике и професоре. У љубљанској централној школи за професоре су именовани и домаћи синови а Мармон је довео познате му професоре из Далмације и Дубровника. Илирски језик дубровачког дијалекта предавао је професор Сиврић, који је позван из Дубровника. Јавну катедру влада није установљавала, док се не реши, који ће дијалекат бити примљен за званичан језик у Илирији. Централна школа у Љубљани при-

вукла је многе ђаке из илирских провинција, који су дотле учили на страним високим школама тако, да је већ прве године било уписано на овој школи до хиљаду студената из свих илирских покрајина.

Филозофско-богословске школе биле су у Љубљани, Сењу, Задру и у Дубровнику за римокатолике за православне у Плашком, за Фрањевце у Карловцу. Влада се бавила мишљу, да у Карловцу, у Франкопановом граду на Дубовцу, изгради за православне владичанску резиденцију, богословију и семинар. О овоме је повела преписку с плашком конзисторијом, но до остварења није дошло, због наступелих ратова и кратке француске владавине.

*

Идеја о југословенском народном јединству. — Французи, који собом донесоше слободу вероисповести и савести показаше већ у почетку добру вољу за подизање националног духа и културе у Југословена, а предњачио им је сам цар Наполеон. Пошто се информирао о приликама у Илирији, на поласку из Шенбруна у Париз, заповедио је секретарима, да му што пре поднесу исцрпне информације о словенским народима.

Споменуо сам, да је женијални цар водио у штабовима учене и књижевне људе, који су га информисали о земљама и народима, у које је долазила његова војска. У главном штабу био је информатор за Аустрију, универзитетски професор у Паризу, Марцел де Сера, с титулом *inspecteur des Arts, sciences et manufactures*. Њему је у део пало, да спреми за цара информације о Словенима. Преко универзитетског библиотекара у Бечу, Јосифа Ота, упознао се с младим славистом Јернејем Копитаром, који је тад студирао у Бечу и 1828. г. издао словенску граматику: *Gramatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steiermark*. За информирање о Словенима ставио му је седам ових питања:

1. Је су ли језици Чеха, Пољака, Руса, Крањца, Хрвата и т. д. сви словенски? — 2. Који је дебло, који су гране и огранци? — 3. Географска

*

међа наречја, питање коме обраћам највећу важност?
 — 4. У чему се разликује илирско од словенскога?
 — 5. Ако илирство није никакав језик, као што је
 чуо од старог господина (мисли Ота), откуда и за-
 што то име? 6. Какав је постанак словеншчине, и
 од кога језика, мислите да потиче обзиром, с којим
 је у најближем сродству? — 7. О словима, којима
 се пише словенштина?

Копитар је одговорио на ова питања. Словене
 је поделио у две групе: у источне: Руси, Срби, Сло-
 венци, и западне: Чеси, Лужички Срби, Пољаци.
 Опће је име Словен, које су задржали Словаци и
 Словенци; словеначки је језик самосталан. Известио
 га о именима словенских народа. За име илирско
 рекао је, да је злоупотреба. Илири се за право на-
 зивају Срби или Славеносрби, чији су огранак Хр-
 вати. На темељу позитивних одговора Копитарових,
 и по Апендијевој словници, написао је цару опши-
 ран извештај о историји словенских народа, о сло-
 вима, којима се служе различита словенска наречја,
 и о различитим словенским језицима. У последњем
 одељку говори о илирским Словенима, описује срп-
 ски језик, спомињући збирку народних песама Ан-
 дрије Качића, издану у Млеткама 1759. године. Или-
 рима (Србима) прибараја Бугаре и Хрвате, који су
 настањени у Либурнији, Истри и северној Далма-
 цији. Напоменуо је да Илири имају већ превод Хо-
 раца, оригиналне трагедије и епос. (Год. 1814. ово
 је градиво разрадио и штампао у четири књиге у
 Паризу под натписом: »Voyage en Aotiche, ou essai
 statistique et géographique sur cet empire.« Са арми-
 јом из Италије дошао је у Љубљану, као информа-
 тор Етијен Марије Сиове знаменити старинар, где
 је постао члан окупационе владе. Брзо се спознао
 са Зојсом, протектором Копитаревим, Линдеом, с про-
 фесором Водником, и другима. Од њих је сазнао о
 приликама словенског народа. Ове слависте упознао
 је с француским државним факторима.

Кад имамо на уму, какве је информаторе имао
 Наполеон, и с киме су долазили у додир, јасно нам

је, како је он могао донети брзе и целисходне одредбе, гледе правца у управи и културном раду. Противно аустријском традиционалном систему, који је по провинцијама делио народе и њихове говоре, Наполеон све провинције, у којима су живели Словенци и Србо-Хрвати, сједињује у једну југословенску државу, у којој се имао увести један народни језик и правопис.

Далматинци, који су тежили за сједињењем с Хрватском, дочекаше га без икаквог напрезања и борбе. Словенци, четири стотине година на својој рођеној груди сасвим потиштени од Немаца, осетише у успостављању Илирије свој препород. Последњи знаци њиховог народног живота виде се у г. 1414. Тада су још по обичају и праву Словенци у Корушкој, скупљени 18. фебруара н. к. на господетском пољу, примили од војводе Ернеста хапсбуршког, коме су свечано предали војводски клобук (шешир), заклетву на свом словенском језику. Војвода је имао право да на двору аустријског цара говори словенски. Ова народна манифестација обављена је тада последњи пут. Од то доба Немци су најенергичније сузбијали Словенце, однародили им виђеније породице, наметали Немце за чиновнике и свећенике, и столећима трудили се, да у клици затру словенску мисао. Французи, чим се појавили, решпектоваше им народни језик и на њему послаше у народ прокламације, па чак и мировни шенбрунски уговор издадоше на словенском језику.

Словенци одахнуше од германског притиска, осетише се као самосталан народ, подиже им се национални дух. Влада није оклевала него поведе реч о питању једног југословенског језика за све илirsке провинције.

Маршалу Мармону, дотадањем гувернеру у Далмацији, биле су познате језичне, књижевне и културне прилике и тежње Југословена. Рачунајући с њима, удешавао је политику и тактику у Илирији, која је одговарала истима, пазио да Француску омили Југословенима, и привуче их к њој. Познато му је

било, да је Дубровник у култури и књижевности испредњачио испред свију југословенских племена. Ту су већ многи радили на сређивању народног језика, граматике и правописа. Апендини је у својој граматици изданој 1808. заузео одлучно стајалиште, које се на ово сводило: Југословени говоре једним језиком, називао га *илирским*. Од свих дијалеката овог језика најсавршеније је далматинско-босанско наречје (ту мисли и херцеговачко); на темељу овога изграђен је дубровачки књижевни језик, који је најзгоднији за јединствени језик међу Југословенима.

Маршал Мармон је нагињао, да се дубровачки књижевни језик и правопис прими за јединствен и званичан у Илирији. Поставио је проф. Зелија, кемичара из Задра, за врховног надзорника илирских школа, а калуђера Сиврића из Дубровника за професора српско-хрватског језика дубровачког дијалекта на љубљанској централној школи.

У прилог Мармонове мисли много су допринели готови велики речници малобраћанина Јоахима Стулија, који би олакшавали учење и упознавање српско-хрватског језика. Стули је сад помоћу мармоновом издао и трећи речник: *Vocabulario italiano illirico* у две свеске. I. А—L стр. 838. II. h—Z стр. 862. Будиму 1810. У уводу расправља о сродности језика старих народа малоазијских с језиком старих и нових народа трачких и илирских. У посвети Мармону пише:

„Дуго година сам скупљао градиво и непрестано сам стрепио, да га нећу моћи издати. Но све су запреке биле отклоњене, кад сте ми ви прискочили у помоћ. Знамените су ваше ратне заслуге а знамените су такође заслуге за наш народ. Ви сте почели ново доба у култури илирскога језика. Помогли сте, да се родила словница овог језика, а сад сте му даровали речник. Нека би народи илирских провинција имали још дуго срећу уживати вашу присутност“.

Словенци, и ако су били врло оскудни у књижевности, осокољени новим слободним духом, нису олако прешли преко језичног питања. Нису се сламали с Мармоновим мишлењем о народном јединству.

Јернеј Копитар из Беча развио је агитацију преко барона Зојса, с којим је стајао у живој преписци, да Словенци не напуштају свог језика и да се боре против уведења српско-хрватског језика за јединствен у Илирији. Није признавао јединство југословенских језика, а нарочито није дозвољавао, да је кајкавщина и хрватска. Југословене је делио у две групе: у Србе штокавце, и у Словенце кајкавце. Кајкавце у Хрватској и у Угарској сматрао је Словенцима, по теорији Трубарјевој и Крчеличевој. Он је познавао само географске Хрвате, који су српског племена. Бавио се мишљу, да пређе у Илирију и да напише словенску граматику за Французе, но пошто је добио место у Бечу остао је тамо, да ради у аустријском духу против јединства илирских Словена.

У расправљање о језичном питању увукао је Копитар и Дубровскога. Пожуривао га на издавање старословенске граматике и на састављање правописа за Словене, који се служе латиницом, обзиром на нове прилике у Илирији, напоменуо му је о потреби опште словенске ортографије и упозорио га, да је концем XVIII. столећа Словенац Поповић предлагао, да се нека слова из ћирилице приме у латиницу. Бранио је своје становиште о југословенству, доказивао му, да се Хрвати односе к Словенцима, као Чеси Словацима. Дубровски се није слагао с Копитаревим уским погледима и заступао је мишљење, да су Југословени један народ. У једном писму разлаже Копитару: „Крањци су мешавина Словенаца, Обара и к њима придошлих Хрвата, за то нису тако чисти Хрвати као Загрепчани. Хрвати су сада свеза између Словенаца и Срба. Прави хрватски језик је загребачки, и тако су сви Ваши Словенци Хрвати, као што су Хрвати (по Вашем) Словенци“. Гледе опште ортографије за све Словене мислио је, да не зависи од конгреса слависта, него од руског цара. Ако он каже: „Буди сему“ за једну ортографију, она ће и бити општа словенска.

Професор В. Водник, који је живио у Љубљани

и уживао углед код Француза, такође није био споразуман, да се илирски (српско-хрватски) језик прими за званичан у свима илирским провинцијама. Заступао је мишљење, да ни једно наречје не добије превласт над другим, дакле да унутрашњи језик у управи и школама буде чисто провинцијални. Разликовао се мишљењем од Копитара, у питању језичног југословенског јединства. Док је Копитар упорно бранио партикулизам Словенаца, дотле је Водник пристајао у начелу на јединство словеначког и српског језика, али тако, да се претходно има извести композиција оних разлика, које луче словенски и српски језик, приближити наречја, сачинити правопис и онда приступити изведењу јединства књижевног језика Југословена.

1811. г. издао је словенску граматику: *Pismenost ali gramatika za prve šole*. У њој износи песму *Илирија оживљена*, у којој између осталог брани словенско име против илирског.

Ilirsko me kliče Latinie in Grek,
Slovensko me pravio damači vsi prek,
Dobrovčan, Kotoran, Primoric, Gorene,
Prokopjan po starim se zove Slovene

Водниково држање подсећа на држање Срб Милутина (владике Никанора Грујића) који је, против покрета из тридесетих година прошлог столећа, да се сви Југословени уједине у имену илирском, заузео слично становиште у песми, испеваној *Гају*:

Прву си бразду на њиви запар'о,
Сам те је Гениј на то подговар'о.
Златним ће српом жети плоде труда
Браћа ти свуда
Само дај сваком своје име дично,
„Србин“ — пуна уста, „Илир“ неприлично.
Звук зашто римски Југославу да дамо,
Свој кад имамо!

Водник је спремао материјал за словеначко-француски речник и састављао књиге за школе.

У то се време јавља Сава Мркаљ са својом књижицом: Сало дебелога Ера либо Азбукопретрес, у Будиму. Писмена краљевскога свеучил. Венгерскога. 1810. 8°, 18. посвећено је Михаилу Којићу купцу и грађанину пештанскоме, наука љубитељу....

Да ли је он овај рад написао самостално или под утицајем покрета о јединству југословенског језика и правописа у Илирији, не може се установити из књиге, јер о том ништа не спомиње. Књига је врло важна. Мркаљ, позивајући се на Доситеја, Соларића, заступа мисао о новом правопису за народни језик. Из словенских писмена, која се употребљавају у славеносрпској књижевности, изабрао је 25 писмена, zgodних за српски језик: а, б, в, г, д, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, њ (танко јер). Противан је употреби дебелог јера, испушта по два писмена за з и у, и оставља по једно, і нек буде ј, слово х, „за ког сељани Сербљи не знаду, но мало уљудни“, ипак задржава, а задржава њ (јер), као испомоћ за писмена ђ, љ, њ, ћ, док се не направе нова слова. Све своје мисли свео је у ову реченицу: *ош данас све наше правописаніе под ово долази начало: пиши како што говориш.*

И ако је маршал Мармон показао добре воље за уведење српско-хрватског језика, као званичног и заједничког свих илирских Словена, ипак није хтео ово питање на пречац решити. Морао је рачунати с политичким приликама, и са осетљивошћу Словенаца, који су показивали много симпатије и одушевљена за Илирију и за Французе. Увреду њихових националних осећаја с француске стране, могла би бечка влада искористити за себе. Копитар је из Беча утицао на Словенце, сметао провађању народног јединства, и радио на сепаратизму словенском. Дубровски се није жацао, да му пребаци за то његово аустро-словенско држање. А и Јагић га сад окривљује, да је он у најзгоднији час омео остварење јединства књижевног језика у Југословена.

Одласком Мармоновим из Илирије у Шпанију, које се догодило 13. (26.) априла 1811. изгуби Југо-

словенство свога искреног пријатеља, који је много почео и много хтео, и као први гувернер Далмације и илирских провинција стекао великих заслуга за културни напредак њених становника.

Пошто је настала промена у управи увођењем сталне организације, а нови гувернер ђенерал Бертран, иначе пријатељ и поузданик царев, није познавао све народне прилике као Мармон, обустављено је званично питање о јединственом језику. Влада је примила Водниково мишљење, да се оставе провинцијални дијалекти у унутрашњој управи и у школи. Последица је била, да је професор илирског језика дубровачког дијалекта, Сиврић, био премештен с љубљанске централне школе у Задар, а ово место остало непуњено. Словенцима је остављен језик у школама, и Водник је добио позив, да састави потребне школске књиге на словеначком језику.

Но ипак расправљање о једном народном језику за Илирију није било овим завршено. У Хрватској се подигао 1812. г. поп Шиме Старчевић „у незрелом вику од двадесет и седам несвршених година“ против становишта, да се језик дубровачке књижевности прими за званичан језик илирских Словена. Написао је и у Трсту штампао: речословницу илирско-француску. Исте године издао је друго дело: *Nova ricsoslovnica ilirska vojnicској младости крајисној poklonjena trudem i nastojanje Shime Starcsevicha хупника od Novoga u Lici. U Társtu 1812.* Противан је био Апендинију и натуривању наречја једног краја целом народу, особито дубровачког. Дубровачки књижевни језик, пун је туђег духа, облика и фраза, није народан. Истицао је над њим лепоту и чистоту језика простог човека у Лици, и заговарао, да се овај прими за јединствени језик илирских Словена. То је прави народни језик којим говори већина народа: Которани, Приморци, Бошњаци, Славонци и Хрвати. Био је противан дубровачком јужном дијалекту (ијекавштини) и препоручивао једноставнији западни дијалекат (икавштину), којим се служили Качић, босански и славонски књижевници.

Противан правопису Дубровчана, који су за *č, ž, š, ć* употребљавали по два слова *cs, x, sh, ch*, дотерао је правопис славонских књижевника. Бавио се акцентуацијом народног језика, и увидео је у њему четири акцента, као што је то исто утврдио доцније Ђуро Даничић.

Љубљана је постала политични и културни центар за све провинције Илирије, а за наше крајеве Карловац и Дубровник, откуда се ширио дух демократизма, словенска и француска култура по другим крајевима. Појавила се мисао о зидању сталног позоришта у Карловцу. Карловачки грађанин Лудвиг Адамовић, оснивач позоришта на Реци, понудио се влади, да ће о свом трошку саградити позориште и велики хотел на останцима цркве св. Јосифа, где је за време цара Јосифа II. била већ гостионица. 1810. г. Мармон је дао дозволу за градњу позоришта, које се имало зготовити за две године. Као многе замисли и ова је остала неостварена због ратних догађаја.

По свима југословенским крајевима одахнуло се од средњевековне бирократске атмосфере, и под новим демократским духом заструјио нови бујнији живот. Између Француза и Југословена настаде јачи и живљи саобраћај. Француски књижевници упознаше се са животом Словенаца и Србо-Хрвата. Официри и чиновници француски измешаше се с домаћим људима, оживе демократија и друштвеност. Француски језик и култура брзо су освајали грађане Илирије. Новине *Télégraphe officiel des provinces Illyriennes*, чији је први број изишао 3. октобра п. н. к. у Љубљани под уредништвом француског књижевника Карла Нодијеа, одржавао је свеже између Француске и Југославије.

*

Одједи народног покрета из Илирије у Аустрији. Пажња Наполеона и Француза спрам народносних осећаја и жеља у Далмацији, а сад опет овакав напредни културни покрет у Илирији деловао је на поправљање просветних прилика у аустријским сло-

венским земљама. Чим се појавила Апендинијева илирска граматика, пита влада, како то, да нико не пише граматiku словенску. Копитарева граматика излази већ исте године. А када ће Аустрија заратовати с Французима у 1809. год. дала је влада Колинове *Währmanns Lieder*, које се певале у војсци, превести на словенски и хрватски језик. Штампала их у много аксемплара, и растуривала међу словенске војнике. Надвојвода Иван на свом путу, кроз Словенију изразио је жалење, што не зна словеначки језик, и што не може словенске јунаке поздравити њиховим језиком. Приликом освећења нових застава у Љубљани 4. априла дао је дневну заповед војсци на немачком и на словенском језику. На универзитету у Грацу основана је катедра за славистику. Ту излази Шмиговчева словенска словница за аустријске Словенце.

У хрватским и српским крајевима осећао се такође нови курс. Национална свест долазила је до изражаја. Богословска омладина на семенарију у Загребу отворено се одушевљавала за народносне идеале и народну свест будила широм домовине. Када су Мађари 1811. године са пожунскога сабора поручили Хрватима, да место латинског језика у звањима уведу мађарски, ови су то одбили. Надбискуп Максимилијан Врховац, бан, и сам је запливао народном струјом и 13. (26.) марта 1811. послао на подређено свећенство посланицу, у којој је патриотски расправљао о важности народног блага: песама, пословица, приповедака, у којим је сакривено богатство народног језика, и позивао све на скупљање хрватских и славонских речи. Влада је покренула мисао о покретању хрватског листа у Загребу под уредништвом Фра Андрије Доротића, који је био у своје време вођа покрета за сједињење Далмације с Хрватском под круном Св. Стевана.

Аустријска влада особито је обратила пажњу Србима не само на југу монархије, него и онима у Србији, јер јој је годило, што јој се правитељство Србије приближило, и обратило за помоћ. У вези с

тим може се довести покрет против црквенословенског Славеносрпства, што је значило покрет против руског утицаја на Србе. Копитар из Беча, прави сазе са Соларићем, (1810.) Мушицким (1811.) и са Урошем Несторовићем и помаже овај покрет.

За илирске српске школе у митрополији карловачкој именован је 1810. надзорником Урош Стев. Несторовић са задатком, да унесе нови дух и правац у основну школу. Он је као нотар кр. илирске дворске [канцеларије у Бечу, која је претворена у кр. угарску дворску канцеларију, стекао поверење највиших државних фактора. Имајући дотицаја с Копитаром, задахнут је био новим националним духом, који је допиркивао из народне Илирије. Пропутовавши све школске округе поднео је предлог за реорганизацију основних школа. Важно је, што је заузео становиште против црквенословенске граматике. — Говорећи о том, за што досадање школе после тридесет година рада не показаше успеха овако резонира:

„Ми Илири Славо-Срби, не смео читати и писати као што говоримо. Ми се морамо служити готово сасвим страним језиком, којим ни један учитељ не говори, који наша деца никад научити неће, а од кога наши очеви и мајке ни речице не разумеју... Мора се дакле у школе увести онај језик, у коме „родитељи упознају своју децу, а деца своје родитеље“. Његов реферат се тичао свих православних основних школа, дакле и румунских и грчких — „Славеносрпске школе обзиром на ред у њима и остале потребе заслужују првенство. *Илирска нација броји више капиталних школа*“.

Порадио је живо на томе да се 3. (15). новембра 1812. године отвори у Сентандрији прва српска учитељска школа. О свечаности отворења писао је Несторовић ово:

„Народ и сви сталежи без разлике прихватише ову свечаност тако радосно и са таким одушевљењем, да су прогласили овај дан за општу народну светковину. Илири из Срема и Славоније приредише разне свечаности, које трајаху по неколико дана.... На глас о отворењу ове школе стекао се из околице и даљих места толики народ, да се није могао смес-

тити ни у цркви а још мање у школској дворани. С тога је већи део радозналост и раздраганост народа морао остати на улици и у предсобљима непрестано кличући: „Живео цар Фрањо!“

Исте године Милован Видаковић радио је о томе, да српски књижевни језик не остане, ни црквенословенски, ни кујиски, као што бабе говоре и предлагао је, да се изведе композиција између црквенословенског и народног језика, да се ови допуњују.

Док се на западним странама радило да дубровачки књижевни језик постане књижевним, на источним странама под утицајем русофилства чувао се црквенословенски језик у књижевности. Тадањи прваци народни у црквенословенском језику гледали су свезе с моћним руским народом и јачу заштиту славено-српског народа против германштине, коју је аустријска влада од Лике до Влашке кроз целу крајину снажно потпомагала.

Долазак Вуков у Беч 1813. пада у најзгоднији моменат југословенског покрета. Копитар пише Жупану у Љубљану, како ће Срби све наткрилити, и да је тамо дошао Вук, који врло добро позна народно благо и песме. Неке је он већ добио на резенцију. 1814. г. излази Вукова: Мала простонародна славено-српска Пјеснарица.

*

Словенска Илирија постала је привлачна тачка за Србе и Хрвате из других држава, јер је тамо народни живот постао бујнији и напреднији. Између Илирије и Србије успостављене су дипломатске везе, а радило се и на трговачким. Француска влада преместила је одмах, приликом оснивања Илирије конзула барона Меријажа у Видину, који је већ имао дотицаја с вођама српског устанка, у Љубљану за отправника српских државних послова. Карађорђе одржавао је везе с Љубљаном, преко курира Николе Шкуљевића. Везу између Париза и Љубљане гледе српских посала одржавао је војвода Кадорски. Но да се учврсти боља свеза између Србије и Француске, Карађорђе је 10. (23.) јануара 1810. дао декрет капетану Раду

Вучинићу за народног депутата на француском двору, „и пуну власт пред престолом његовог императорског и краљевског величанства вољу, жеље и тегобе народа опширно изјаснити,“ добио је писмо за цара Наполеона, за министре, и ноту на основу које би се дао углавити мир с турском.

21. фебруара 1810. саопћава барон Меријаж из Трста министру Шампању у Париз, да је маршал Мармон стигао у Трст и на последњој станици сустигао га српски посланик Вучинић из Београда са опширним упутствима црног Ђорђа и Српског Савета. Напомиње, да је то исти онај, који је доносио у Беч депеше за министра и цара Наполеона.

Барон Маријаж саопштава 12. (25.) априла 1810. министру да се српска влада интересира за уређење Илирије и да је сенат наручио *Code Napoleon* и француски кривични закон, јер жели по њима изградити законе за Србију.

*

Илири пред Наполеоном. — Кад је Мармон свршио све послове око уведења привремене организације илирских покрајина, уверио се о миру на границама и о добром расположењу илирских поданика спрам Француске, припремао је велику депутацију из свих провинција, која ће ићи у Париз, да поздрави цара и види лепоте и сјај француске престонице. У депутацији су учествовали владике, бискупи, свештеници, официри из војничке крајине и грађани из свих крајева. Наполеон је ову депутацију свечано примио 15. августа 1811. г. и на поздрав изасланика одговорио је: „Господо посланици илирских провинција! Ја примам изјаву Ваших осјећаја. Желим да се упознам са потребама ваших земљака и да им осигурам благостање.

Ја полажем много на то, да вас видим задовољне, а бићу срећан кад чујем, да су ране толиких ратова зацељене и да су сви ваши губитци надокнађени.

Уверите моје илирске поданике о мојој царској заштити.“

VI.

1810.—1814. г.

Шенбрунски мир донео је Наполеону не само словенске покрајине него и пријатељство Аустрије. Он је редовно са побеђенима склапао пријатељство и савезе, јер је као победник имао првенствен положај. Стара је била политика министра Таљерана, да Француска склопи савез с Аустријом.

За залог мира проси ћер цара Фрање Марију Лујзу, пошто се са својом женом Јозефином раставио. Хтео је, да овом женидбеном везом са старом и угледном владарском династијом подигне свој владарски углед. Цару Фрањи беше врло тешко да своју кћер даде за човека из народа, тим више, што је он већ био одбијен на руском двору. Кнез Метерних радио је на овој женидби, из чисто политичких рачуна. Овом женидбом постигло би се двоје: разбијање савеза између Француске и Русије, потпуно приближење Француске и Аустрије, која би тиме добила већи утицај у Србији и на Доњем Дунаву, и поправљање слабог финансијалног стања. Свадба је свечано обављена 25. фебруара (7. марта). Србијанци су поздравили Наполеону овај пир посебним изасланством.

Услед ове женидбе збиља су охладнели односи између Русије и Француске. Русија је увиђала, да ће Аустрија сад наслоњена на Француску јаче проширити свој утицај у Србији, а није била сигурна ни од суседне Француске, која се преко Илирије могла с Аустријом умешати у српске послове, тим пре,

што су се Срби у очајности обратили обема за помоћ.

Русија је увидела своју погрешку, што је олако напустила Србе. Сам цар Александар негодовао је својим ђенералима ради неуспеха против Турске и због напуштања Србије. Сменио је главног заповедника кнеза Багратиона, поставио грофа Каменског и појачао војску на Доњем Дунаву. Ђенерал Исајев добио је задатак, да обнови изгубљене сазе са Србима.

Турци су услед нових прилика постајали непустљивији према руским захтевима, подбадани с поља. Непријатељства између Русије и Турске била су настављена.

Српске вође измирише се, и почеше радити јаче на устанку. У марту 1810. пређе на Острву један део руске војске из Влашке у Србију. У Крајини се сједињује са српским четама. Кара Ђорђе је продирао на нишку страну. У јуну већ је сва Србија била на ногама. Сједињена руско-српска војска постизала је велике успехе. 10. (23.) септембра извојева сјајну победу над Турцима код Варварина. У октобру разбију Срби на Дрини војску, што је стигла из Босне. Ове победе подигле су дух и самопоуздање у народу. Руска војска дође на сталан боравак у Београд, Шабац и у Делиград.

Улаз руске војске у србијанске градове узнемирио је Русију. Наполеон је већ изјавио Метерниху, како Француска не може трпети руски протекторат над Србијом, и утврђивање Русије на десној обали Дунава. Саветовао му је, да Аустрија узме у заштиту Србију, да ју измири с Портом, па ако заузме и Београд, неће му бити криво. Он је ову изјаву темељио на томе, што су се Срби обратили и Аустрији за помоћ. Аустрија је опрезно улазила у српске послове, чувајући се, да не увреди Русију, и да покаже своју склоност заузела се за Србију код Порте.

Наполеону није било криво, да Србија постоји и да има кнеза, само је хтео да је под утицајем

Аустрије. Време би већ дошло, када би из Илирије проширио свој утицај на њу. Колико је ценио вредност Србије, сведочи и то, што је дозволио, да Србија држи у Паризу и у Љубљани своје поверенике. 23. марта 1811. примио је српског посланика Раду Вучинића, који му је принео честитања врховног предвођитеља Карађорђа и Савета, на добитку сина. А када је овај у априлу замолио отпуст за одлазак из Париза, Наполеон наређује, да га министар задржи и да му додели новчану помоћ за издржавање.

Нема сумње, да би се Наполеон отвореније и јаче уплео у балканске послове, да није био везаних руку. Енглеска је агитирала у Шпанији и Француска је била у ратном заплету. У илирским провинцијама требало је учврстити државни ред, задовољити њихове становнике и приљубити их Француској. Знао је, да Аустрија тежи за овим покрајинама, и да тамо ради против француске управе. Маршал Мармон, познавалац прилика у Илирији и на Балкану, потребан му је био за рат у Шпанији, и морао га је одазвати са управе илирских провинција.

Мармон, приспевши у марту у Париз известио је цара о ситуацији у Илирији. Цар је био задовољан, те одредио комисију, која ће све предлоге Мармонове гледе Илирије саслушати. Али држање Црне Горе задавало је бриге. Мармон је са жалошћу констатовао свој неуспех, да задобије Црну Гору под француски протекторат. Митрополит Петар је толики пријатељ Русије, да би код првог јачег заплета с Црногорцима иступио као непријатељ Француске. Предложио је, да се у Далмацији предузму припреме за освајање Црне Горе.

Наполеон је форсирао да се на граници Далмације спроведе фортификација, а гледе Дубровника писао је 13. (26.) марта 1811. војном министру:

Због важности дубровачке луке решио сам, да од овог града учиним велико утврђење. Желим да ми пошљете пројект за утврђење града, рачунајући ту пристаниште и отво-

рене затонѐ, како би моје ескадре биле заштићене од сваког случаја. Ове ћу године на то потрошити по милиона франака.

На Мармоново место у Љубљану послао је свог љубимца и најискренијег пријатеља ђенерала Бертрана.

Француска дипломатија је деловала код скадарског Мустајпаше, да узнемирује Црну Гору. И тако владика Петар није могао у сусрет српској војсци, јер је био везан за борбе од стране Скадра.

*

Зближење Француске и Аустрије изазивало је зближавање између Русије и Енглеске и ново груписање европских држава. Енглеска се није дала усамити, као што је то хтео извести Наполеон. Он је 7. (20.) октобра 1810. био издао пооштрење о спровађању континенталне системе на целом европском континенту. Мислио је, да ће на тај начин моћи сломити отпорну снагу непомирљиве Енглеске. Али се преварио у рачуну. Енглеска је радила против њега не само у Шпанији, него и у Русији. Поверљиво је упозорила Русију на потајни уговор, који је Француска склопила с Перзијом против ње, понудила је Русији своје услуге, да ју измири с Турском. И ако је Русија била обвезана, да спровађа континенталну систему, радосно је прихватила приближење Енглеске.

У згодни час јој дође победа, коју концем августа 1811. извојева ђенерал Кутузов код Рушчука над Турцима. Русија је сад могла, да часно прими интервенцију Енглеске за склапање примирја и мира с Турском.

Русији је био потребан овај мир, јер се на њим северозападним границама већ осећало кретање Француза. После успеха у Шпанији Наполеон је на југу утврђивао Илирију, а на северо-истоку варшавску краљевину; проширио њене међе, прибавиши јој пољске крајеве, који су потпадали под Пруску, и спремао се, да по жељи Пољака, прозове овај териториј, краљевином Пољском.

Русију је нервирало подизање словенских др-

*

жава без њеног учешћа, а у оснивању Пољске на-
зреваше опасност по своје интересе. Руски цар
Александар упозорио је и аустријског цара Фрању
на подизање Пољске, којој би могли припасти горње
земље његове државе, радио је да се обнове прија-
тељске везе између њих, и за тај случај ставио
му у изглед проширење Аустрије у Влашку. Али
је Наполеон преухитрио Александра, и загаран-
товао Аустрији посед Галиције за моменат успо-
ставе Пољске. Александар је протестирао и код
Наполеона ради прилика у варшавској губернији.
Односи између Александра и Наполеона постадоше
запети.

Турска, подбадана од Француске и Аустрије,
отезала је склапање мировног уговора због Србије.
Русија је тражила за Србију слободну унутрашњу
управу без повреде султанових суверених права, на
што Турци не пристајаху.

Природна последица оваког положаја, било је
отворено зближење Енглеске и Русије, и да руска
влада дозволи улаз енглеским лађама у своје луке.
Овај догађај само је јаче раздражио Наполеона, и
он је пољско питање подстицао. Већ се осећало, да
је између Француске и Русије настало запето стање.

У Русији се чиниле спреме за велике догађаје. У
дипломатским круговима претресало се о оном плану
мајора Милетића за оснивање славено-српског цар-
ства и о нападају Француза у Далмацији, који је
предложен био цару Александру 1907. г. Цар по-
стави за главног заповедника војске у Влашкој ад-
мирала Чичагова, који се одушевљавао овим планом.
Њему је цар својеручно писао:

„Ви ћете обећати народима Србије, Босне, Далмације,
Црне Горе и Илирије, независност и установљење славенске
краљевине“.

Чичагов је донео у Србију прокламацију руског
цара спремљену српском народу, поставио је пуков-
ника Полева као повереника Русије код Карађорђа,
с којим је имао спремати експедицију српских чета у
Далмацију. Гроф Ивелић преговарао је у овом правцу

с црногорским владиком Петром и херцеговачким војводама.

Почетком 1812. г. Наполеон је већ прикупљао велику војску. Српско-хрватске чете из војне границе, које су биле у Паризу, биле су 2. јануара 1812. постројене пред царским двором. Војни министар де Фелтр свечано им је предао државног орла и изговорио:

„Овога честитог и славног орла, који ће вас одвести до победе, не остављајте никада, војујте под њим храбро за цара и домовину. За њих сте дужни под тим орлом живети и умрети!“ У фебруару их премести у Пруску ближе руској међи.

Француски командант у Котору Готије радио је, да осујети додире енглеске ескадре у јадранском мору с Црном Гором, и интригирао је код владике Петра против Енглеза. 10. (23.) фебруара 1812. пише владици:

„Ја знам, да ће енглески емисари доћи к вама, по Енглези су невере! Чувајте се, преосвештени Господине, да вас они не преваре, као што су преварили све континенталне државе, које су за собом увукли у несретне ратове, па онда их оставили. Нека се Црногорци ни мало не мешају у ствари великих народа, већ нека стоје на миру у свом завичају и буду пријатељи Французима, својим суседима. Тим ће начином они сачувати своје благостање, своју независност и своје спокојство“.

У илирским провинцијама власти су испитивале о расположењу Срба официра, те су све, за које се мислило, да не би с вољом ишли у рат против Русије, задржали код куће.

У јулу дође на Цетиње изасланик енглеског контр-адмирала пуковник Данев, да преговара с владиком о нападају на Французе у Боци и Далмацији. Владика је пристао на то, да ће ударити с војском у Боку, чим прими вест о склопљеном савезу између Русије и Енглеске, и о том ће благовремено известити контр-адмирала, ради изашиљања бродова у бокељске воде.

Међутим помоћу Енглеске пошло је Русији, да

16. (29.) маја 1812. склопи с Турском мир у Букурешту и да с те стране осигура своје границе.

Русија се овог пута својски заузела за Србију и ударила је темељ као држави. Српски народ први пут би признат у међународном уговору као политички народ, док је до сад сматран као бесправна конфесија. По томе уговору се Турска обвезала, да амнестира устанике, Србији даје аутономију, а каква ће ова бити има се споразумети са Србима, градове пак заузима турска војска.

У Србији настаде велико незадовољство због уступања градова Турцима. Србима су лебдели пред очима велики напори, проливена крв и принесене жртве, верност и оданост Русији, и нису могли да схвате овакав крај. Народна скупштина, одржана у Тополи, у јулу изаслала је Јакова Ненадовића ђенер. Чичагову, да му поднесе скупштински закључак, како је по Србе штетно, да се сами погађају с Турцима, и да им још уступе градове. Молила је помоћи у мунисији, и да се руска војска не креће из Србије, док се не би свршили преговори с Турцима. Русија је изаслала грофа Марка Ивелића, да умири Србе, обавести их о тешком положају ради рата с Француском и Аустријом. Срби упућени у тешки положај Русије пристали су на преговарање с Турцима. У августу изађе руска војска из Србије.

*

Рат Француске, којој је помагала Аустрија с Русијом већ је отпочео. Наполеон је спремио до сад нечувену велику војску од различитих народа, која је бројала око 600.000 војника. У три одељења наступала је против Русије: лево крило под Макдоналдом у ком су били Пруси према Петрограду, центрум под Наполеоном на Москву, десно крило под Шварценбергом на Кијев.

Наше регimente из Војничке крајине, под заповедништвом пуковника Шљиварића, додељене су биле четвртом кору.

9. (21.) јуна стигао је на границу цар Наполеон, и сутрадан прокламацијом огласио рат Русији.

12. (25.) прелазила је војска реку Њемен. Очевидац поручник Буде Будисављевић описује то овако:

„На 25. јуна прешли смо с IV. кором под командом Еугена вицецраља од Италије руску међу Њемен и пушке набили“. — „Било је кише дању по нешто, а на ноћ чудо. Ноћили смо у једном орању и сву ноћ били на ногу, и ту већ набито оружје било у јутро пуно воде“.

Огромна војска кретала је напред. Код Вилкомира сударила се с Русима, који се овде раздвојише. Код Палоцкога дође до велике борбе и 5. (18.) августа Руси опет устукнуше. Овде се истакле крајишке чете. Цар их је дао похвалити, а дванаесторицу је одликовао медаљом почасне легије (*légion d'honneur*). Погинуло и рањено је на две стотине наших људи, рањен је капетан Ребрача, погинуо поручик Обрадовић.

Руси су у повлачењу палили села, затрпавали бунаре, рушили мостове и остављали иза себе пустош. С тога је лево и десно крило застало, и само је Наполеон ишао све дубље.

25. августа (7. новембра) дочекаше га Руси код *Бородина*, где се развила велика борба. Руси послушаше савет ђенерала Кутузова, повукоше се к северу, оставивши Наполеону отворен пут у Москву. 2. (15.) октобра Наполеон је ушао с војском у савим пуну Москву, која је, потпаљена, на више страна, горила.

Бородинска победа Наполеонова била је привидна. Знамените речи Кутузовљеве: „Приказивају отступатъ“ биле су све само мамац за лакомост Наполеонову. Вредно је напоменути, како је тад судио владика Петар, чувши за Наполеонов улаз у Москву. Рекао је: То ће бити само руска вештина, да дубље увуку непријатеља, како ће га лакше на своју славу упропастити.

Тако је и било. Наполеон је увидео опасност положаја и затражио примирје. Руси не дадоше ни одговора. Да избегне срамотну пропаст, крену већ после месец дана са изнуреном војском натраг. Сад се Руси подигоше свом снагом и ужасно га прога-

њиху. На реци Березини страдала је француска војска. Наши граничари се овде исказаше. Они нису ишли у Москву, него су чували позадину. На Березини су штитили градњу моста и прелаз. 11. (24.) новембра ушли су у село Стуђанку, за њима дођоше пионири и понтонири, развале село, и приређиваху грађу за мост. 13. (26.) новембра стиже Наполеон. Под командом капетана Пелеша и Милића пређе чета добровољаца на другу страну, да заштићава градњу моста. Једно четрдесет корачаја од реке била је наложена велика ватра, и крај ње се Наполеон с маршалима грејао. Била је љута зима.

„Наполеон — као што пише Буге — имао је на себи зелене лисичијом кожом постављене хаљине, те шубару на глави, навучену преко ушију, био је добре воље, и јео је хлеб с куваним месом. Наши граничари носили су велике комаде грађе, а кад је крај цара прошао војник Марко Војновић, насмија се он и рече: „Но, ово је баш јак човек“.

Кад је мост био готов, појаве се Руси. Наполеон је сам командирао топништво и граничаре, заштићавајући прелаз. Сутрадан је цар Наполеон позвао преда се рањеног мајора Вакановића, испитивао о губитцима, по том приступио пред чету и рекао:

„Јуче сам се својим очима уверио о вашој храбрости и верности. *Ви сте себи стекли неумрлу славу и част да вас бројим међу моје прве чете.* За ову вашу храброст обећавам вам све испунити, што ћете од мене праведног тражити, чим се повратимо дому. Ја сам с вама задовољан, врло задовољан“.

Какав је био прелаз на мосту прича нам очевидац Буге Будисављевић:

„Ко је био већ на мосту, тај је могао лако одмицати, али онима натраг прогурати се до моста кроз ону силну светину, било је немогућно. Свак је гледао само себе спасти. Ја сам се протискао до обале, обалом до моста. Загазим у воду, докле сам могао, попнем се на једну коњску лешину, пружим руке горе не би ли се дохватио дасака, али рукама једва сижем до њих. Мостом пролазе на стотине људи. Зовем, да ми ко помогне успети се, али нико и не гледа. Једва једном иде сам један гренадир од старе гарде. Довикнем и њему. Он ми пружи руку и помогне ми успети се на мост. Тај човек спа-

сио ми је живот на оној студени. Никад га више нисам видео... На десној обали Саксони беху запалили једну кућу. Ту сам се и ја осушио и огрејао“.

У том рату пропало је у Русији преко 900 Личана (мало не сви); међу тима пало је само од мекињарске компаније 212 људи.

У бегству им Козаци нигде не дадоше мира. „Од Козака нигде нисмо имали мира. Ако би где кад уграбили што меса, па сели да сваримо — ето ти козака! Проли чорбу, месо у торбу, па бјежи!“ — вели Буде.

На Беразини су рањени од наших мајор Вакановић, капетан Теодоровић, официри Драгић, Сенковић, Бројевић, Црнојевић, Паспаљ, Будић, Ђурић. Наполеон је с Березине одјурио преко Пољске и немачких држава главом без обзира у Париз, а војску оставио ђенералима. Војска ова измучена далеким путевима, глађу и цичом зимом вукла се сва измуждена, бацајући од себе оружје, остављајући по непрегледним снежним равницама изнемогле, да на очиглед пролазника скапавају. До границе стигло је једва десети део. Наполеон је 6. (19.) децембра освањено у Паризу, да се у овим мучним тренутцима нађе на престолу, с којег му је лакше било стишавати духове ради велике несреће.

Руска војска, прогањајући француску, уђе у Пруску, обнавља и подиже сломљену Германију.

*

Наполеон није клонуо духом, подиже дух у народу, и одмах нареди прикупљање нове војске, тако да је већ у фебруару 1813. г. истурио против савезне војске 350.000 младих момака, под водством најбољих ђенерала Неја, Бертранда, Мармона, Макдоналда, Лористона, Екмила, Велуна на бојно поље. Из Хрватске стигоше у Саску 1200 војника, који попунише проређене редове крајишких чета. Наполеон је у Ерфурту прегледао чету под командом капетана Драгића од 116 момака, одликова га медаљом почасне легије, и одредио у царску гарду за главну стражу.

Врховна команда савезне војске била је у рукама цара Александра.

Наполеон се уздао у помоћ *Аустрије* и понудио јој за отштету Шлеску. Метерник је обазриво поступао, и пазио на интересе аустријске династије и државе. У г. 1812. потајно је дао Русији знати, да ће Аустрија и ако је обвезана потпомоћи савезника, наћи начина, да место стотину хиљада пошље само тридесет хиљада на границу. Тако је било. Ови су први застали. Овога пута улазио је Метерник још обазривије, и трудио се да сачува самосталну политичку акцију, заузео становиште, да се уговор за одбрану и напад односио само на 1812. годину, тражио отступање илирских провинција Аустрији за нове услуге, и заплетао ствар, док Наполеон не нападе савезнике и без аустријске помоћи. Метерникова девиза била је: или са оружјем победити или бити пријатељ победника.

7. (20.) априла дође до велике битке код *Лицена*. У очи битке рекао је Наполеон Дуроку: „Ја сам опет господар Европе“. Битком је лично руководио и излагао се највећој опасности по живот. Његова звезда и опет га обасјала. Изишао је као победник. Да је имао коњицу, запречио би био и отступницу непријатељу и уништио би га. Сенат охрабрен овим успехом шаље Наполеону још 180.000 младих војника.

Савезници отступише к Дрaжђанима, али Наполеон пресеца им смело пут и 9. (21.) маја изазива нову битку код *Будишина*. Побеђује славно. Русији је требало примирја, но Наполеон сећајући се, како му руски цар, на понуђено примирје из Москве, није хтео ни одговорити, мислио је после ове победе само на реванш. Али се сад уплела Аустрија, као оружани посредник, и тражила од Наполеона да прихвати примирје. Бојећи се, да Аустрија не ступи у савез с Русима, удовољи њеној жељи, и у замку Плејсвицу склопи примирје, које је имало потрајати до 7. (20.) јула. После потписа примирја Наполеон оде у Дрaжђане.

Дне 14. (27.) јуна је у Рајхенбаху тајни спора-

зум између Русије, Аустрије, Прусије и Шведске о условима, под којима би се имао склопити мир с Наполеоном. Пошто је истекао рок примирја продужен је још до 10. августа. За то време упутио се Метерник у Дражђане, да с Наполеоном преговара. Рајхенбашки услови за мир с Француском били су: успостављање и повећање Прусије гданским територијем, укидање варшавске велике војводине, повратак илирских покрајина Аустрији, и распуштање рајнског савеза. Наполеон није хтео попустати, он је увек упорно бранио интересе Француске а непријатељске услове без размишљања одбијао. Кад му је Метерник напоменуо, да би могао дочекати савез свих европских сила против себе, он му је одговорио: „Добро, чим вас је више, тим ћу вас сигурније и лакше победити“. Но ипак пристао је, да се одржи у Прагу конгрес за склапање мира. С Метерником, кога је иначе волео, хладно се растао у уверењу, да Аустрија неће с њим заратовати.

Наполеон је већ учинио погрешку, што није одмах после победе Будишинске присилио савезнике на мир, него им дао времена, да се спремају. Његов рачун, да може Аустрију одбити, јер ће она остати неутрална, омануо га и проузроковао му наглу пропаст.

У очи дана, кад је истицао рок примирју, имао се одржати конгрес у Прагу за склапање мира. Но 28. јула (10. августа) — последњи дан за преговоре о миру — не стиже француски изасланик Коланкур. У поноћ савезници изјавише, да је примирје истекло и 3. (16.) VIII. имају се непријатељства наставити. Два дана после ове одлуке стиже Коланкур с пуномоћи Наполеоновом за уступање Илирије Аустрији. Беше закаснио, јер је Аустрија већ ступила била у савез с Русијом, Пруском и Шведском, и огласила Француској рат.

Савезници 3. (16.) августа кренуше своје војске, које су бројале на 600.000 момака, и после победа

код Кулма, на Кацбаху, код Гросберна, Наполеон напусти Дрезден, у који уђе руска војска.

*

Половином августа започело је наступање аустријске војске у илирске провинције, где је француска посада била слаба. 8. (21.) августа уђоше Аустријанци под заповедништвом ђенерала Павла Радивојевића у *Карловац*, а одавде се сутра дан већ разиђоше у Слуњ, Огулин и даље, а чете из славонске регименте заузеле Дубицу и Костајницу.

21. септембра (4. октобра) уђоше аустријске чете у Љубљану и 1. (14.) октобра ђенерал Латерман прогласи у главном граду илирских провинција, да престаје француска владавина у њима и да их преузима Аустрија. Наполеоново ратовање против Русије учинило је француску управу непопуларном међу Југословенима, и аустријска је влада употребила ово нерасположење у своју корист. Њена војска била је добро примљена. Под ђенералима Томашићем и Милутиновићем имала је аустријска војска ући у Далмацију, где су се Французи спремали на отпор код Книна и Задра.

Владика Петар позвао је 14. (27.) августа прокламацијом народ, да се диже на оружје против Француза. Посла гласника на оток Вис, где је била усидрена енглеска ескадра, да извести команданта Хосте-а о том покрету. У септембру спусти се владика с Црногорцима у Приморје, где им се прикључе Приморци. С једним делом војске опколи Будву и 11. септембра уђе у њу. Будва с општинама приме владикау Петра поново за господара.

Други део црногорске војске и Приморци под губернатором Вуком Радонићем 10. новембра изведоше опсаду Котора и 12. новембра после оштре битке освоје тврђавицу Тројицу. 15. новембра освоје топове на Веригама, а 18. на Росама. Истог дана уплови у которски залив енглеска фрегата Бахант под командом капетана Хоста, да помогне освојење Котора. С овим дође аустријски изасланик абат Брунаци, донесе владици лист од надвојводе Франца

Еста, у коме нуди аустријску помоћ. 2. октобра заједнички ударе Енглези и Црногорци на Нови и Шпањолу, и после дводневне битке освоје их. После неколико дана отплове Енглези из которског затона, да чувају обалу морску до Дубровника. Конавлани устадоше такође против Француза.

Ове победе подигоше углед владици те уз њега пристану 1. октобра општине Доброте, Прчањ и Пераст, откуд истераше Французе.

Владика позове Французе у Котору, да се предаду, но они не хтедоше. Он онда сазове у Доброти скупштину Црногораца и Бокеља дне 29. октобра (12. новембра) *и иста закључи сједињење Боке и Црне Горе*, те о том састави протокол:

„Двије пограничне провинције Црна Гора и Бока заклињу се узајамно Господом Богом, да ће бити вијерне и свагда у сваком случају и догађају остати уједно састављене. Како су се сада предале под високо и моћно покровитељство трију сајузних држава Русије, Аустрије и Велике Британије, тако у име истих провинција њихови дотични главари изјављују, ако би игда политична опстојатељства принудила једну или другу провинцију подложити се једној понаособ буди којој од речених држава, да ће обадвије подложити се истој влади, на оне погодбе и с онима повластицама, које су уживале, и које се надају добити и унапред“.

Овај записник потписали су владика Петар и губернатр Вуко Радонић у име Црне Горе, а онда начелници бокељских општина: Будве, Рисна, Доброте, Прчања, Пераста, Паштровића, Грбља, Мајина, Побора, Брајића, Столива, Контаде, Љуштице, Кртола, Шкаљара и Муле.

Одмах је уведена влада за Боку под именом средоточне *(централне) комисије*, у којој је било девет бокељских а девет црногорских представника, с председником владиком.

Владика извести о овом догађају рускога цара, а централна комисија договараше се о том, да изашаће два представника осталим савезним дворovima, који ће тражити признање новог стања. Но сад избише несугласице између *римокашолитских* и

православних општина и не могло се сложити у избору депутата. Абат Брунаци знао је шта му ваља радити, и бунио је римокатолике. Кад владика види, шта се ради, пошље Саву Пламенца као свог повереника руском цару с молбом, да прими Црну Гору и Боку под своје покровитељство, а ако се он не би хтео примити, дао му је пуномоћи да исто моли од аустријског и енглеског владара.

Чим је Пламенац отпутовао, општине, у којима римокатолици пошљу засебну молбу аустријском цару Фрањи, да с војском заузме Боку.

*

Док се ово збивало у нашим крајевима велике војске савезних владара напредовале су против француске војске и приморале Наполеона, да на пољанама око *Лајпцига* прими одсудну битку.

Овде су биле скупљене војске свих европских народа и за то је битка лајпцишка прозвана још битком народа. Срби су учествовали у француској, у аустријској војсци, а једно коњичко одељење из Нове Србије под заповедништвом мајора Милетића било је у руској војсци.

Велика битка почела је 3. (16.) октобра. Наполеон је увидео свој тешки положај. У току битке другог дана преко таста цара Фрање затражио је примирје, али га владари одбише. Борба је била крвава и трајала три дана непрестано. 6. (19.) октобра кобно се свршила по Наполеона. Претрпео је ужасан пораз. У наглим маршевима с остацима разбијене војске повлачио се к Рајни, где је мислио задржати савезнике. Савезници су наставили прогањање војске према Рајни а другим правцем продирали у Француску. Намера им је била да продру до Париза, да оборе Наполеона с престола и Француску сведу у границе, какве је имала 1792. г.

*

Велики европски догађаји заталасали су и Дубровчане, а покрет у Боци против Француза захватио је и њих и увукао у борбу. Баш у очи лајпцишке битке изби у Конавлима устанак против

Француза. На чело устанка ставише се Влахо М. Кабога и Џиво Натали. За кратко време приступише Жупљани, Бргађани и становници на полуострву Пељешцу. Грађани у Дубровнику остали су на миру. Дубровачка властела и пучани подигли су устанак за независност дубровачке републике, каква је била пре доласка француског.

Устаници су изаслали депутацију енглеском заповеднику, који је већ заузео дубровачке отоке: Ластово, Мљет, Шипан, Лопуд, Калочеп и Корчулу. Он их прогласи савезницима под гаранцијом великобританске владе, тражили су успостављање републике и заштиту. 2. (15.) новембра по договору с енглеским заповедником истакоше у Цавтату дубровачку заставу св. Влаха. Народ је поздравио успоставу заставе из пушака, а Енглези из топова са фрегате „Бахант“. У цркви се одслужи благодарење. Скупштина властеле и народа, уз пристанак заповедника Хостеа, прогласи *успоставу дубровачке републике* са њеним старим законима. За привременог гувернера изабра *Влаха Кабогу*.

Устанак је овим добио одређен правац. Устаници су били одушевљени и пожртвовни; хранили се о свом трошку, а муницију су добивали од Енглеза. Наскоро опколише Дубровник и 10. (23.) новембра истакоше на тврђавици *Жарковици* дубровачку заставу. Главни стан пренесе Кабога у *Груж*.

Но пошто су Французи из града топовима дохваћали устанике и узнемиривали их нападајима, пренесе седиште народне управе из Гружа у Ријеку. 9. децембра н. к. изведоше Французи нападај на Груж, но устаници, и ако изненађени, одбише га. Гувернер изда проглас о овом и позва Дубровчане, да по црквама одрже благодарења за успех.

Но наскоро се промени ситуација. Аустријска војска 17. (30.) новембра освојила је Книн, и помоћу енглеског топништва и лађа приступила опсади Задра, те се у брзим маршевима спуштала кроз Далмацију.

Бенерал Теодор Милутиновић с граничарима

из Баната у брзим маршевима журио се кроз Далмацију приближавао се дубровачким међама. 3. јануара 1814. н. к. основану с војском у *Гружу* баш у дан, када се предаде Задар. Дубровчани немоћни, да од Француза сами освоје град, и да се опру Милутиновићу беху присиљени, да ступе у савез с њиме, али и даље са својим четама, и под својом заставом, остали одељени. Милутиновић се договори с устаницима да они и даље држе опседнути град, а он се упути кроз дубровачко земљиште у Боку, да помогне освајање Котора.

*

Кад се у Боци пронели први гласови, да ће аустријска војска ући у Боку, владика Петар послао је половином децембра два писма: једно ђенералу Милутиновићу, а друго барону Томашићу, ново именованом управитељу далматинскоме, и саопштио им, да је народ изаслао свог посланика рускоме цару с молбом, да савезни владари реше сулбину сједињења Боке и Црне Горе, и замолио, да до решења аустријска војска не улази у Боку.

Пошто је аустријска војска ушла на дубровачко земљиште, опрезни владика у друштву с члановима централне комисије 23. децембра 1813. (3. јануара 1914.) поново се обратио ђенералу, с напоменом, да без налога савезних дворова не улази у Боку, и о томе известио заповедника енглеског бродовља под Дубровником Овај пожури с лађама у бококоторски залив. У споразуму с владиком истури топове на брду Врмцу и у савезу с Црногорцима и Приморцима осу ватру на Котор. Француски заповедник Готје предаде се. Градске кључеве приме 9. јануара два члана централе: губернатор Вуко Радонић и Винценц Ловренчевић. Владика преузе управу и над Котором, пре но што је стигла аустријска војска. Ђенерал Милутиновић, који је стигао с војском пред Нови, кад је чуо, да су га преухитрили, поврати се к Дубровнику, камо отпловише и Енглези.

*

Француска посада у *Дубровнику*, опкољена од енглеске ескадре, аустријске војске и устаника, није се могла одржати. Радило се једино о форми, како да се изведе предаја града, и ко ће га примити. Аустрија је ишла за остварењем старе своје жеље, да Дубровник присвоји к себи. Но, ђенерал Милутиновић, видећи расположење Дубровчана, поступао је опрезно и крио је своју праву намеру.

Дубровчани су развили на страни агитацију, да се после престанка француске владавине успостави републику. Устаници су били изаслали посланика Франа Бону у Трст вицеадмиралу енглеском, да га моли за посредовање код велико-британске владе, у њихову корист. Он се баш тад повратио, поднесе извештај властели, скупљеној у *Мокошци*, како му је вицеадмирал дао наду, да ће британска влада признати дубровачку републику. Гуворнер Кабога извести о стању устаника, и о намерама ђенерала Милутиновића. Ова скупштина имала је донети одлуку, да ли да се прогласи успостава независн дубровачке републике или не, но она не донесе коначне одлике. 5. (18) јануара 1814. поново се састала скупштина у дубровачкој Ријечи, даде изјаву, да се састала на основу домаћег устава, и донесе одлуку о успостави републике, овласти маркиза Миха Бону посланика у Бечу, да у име њено затражи код савезних дворова успостављење *дубровачке републике*, каква је пре била, да Влахо Кабога продужи вршење дужности провизорног губернатора, да се постави један одбор за извршења ових закључака.

Сутра дан одбор извести о томе заповедника енглеске ескадре и ђенерала Милутиновића. Уједно га замоли, да под своје заповедништво прими један одред устаничке војске, да призна републичину заставу, и кад освоје Дубровник, да места чиновника Француза одмах преузму Дубровчани. Ђенерал их врло лепо прими, саслуша њихове захтеве и обећа све извршити.

Међутим је у самом граду букнула револуција

против Француза и то сасвим независно од устаника изван града, јер су биле њихове везе с онима у граду прекинуте. Устаници у граду постали су господари ситуације и успоставили су на плаци заставу св. Влаха.

Грађани се ставе у дотицај с одбором у Гружу, и тражише, да се одмах прогласи демократско-аристократски устав, док је још француски заповедник Монтрихард у граду, но били су противни, да устаничка војска улази у град.

Влахо Кабога и Мато Поза пођоше Милутиновићу, саопштише му о догађају у граду, и ставише захтев, да призна успоставу републике и дубровачке заставе. Милутиновић им одговори, да он преговара с француским заповедником, а не с Дубровчанима, и да ће он, ако не успе у преговорима, силом заузети град. Енглески заповедник изјави, да он признаје само право Аустрије на Дубровник.

14. (27.) јануара 1814. г. би у Гружу потписана капитулација између француског, аустријског и енглеског заповедника. 16. (29.) јануара уђоше аустријске и енглеске чете у град, и разоружаше народну граду. Сутра дан ђенерал даде скинути с Орланда заставу св. Влаха, и успостави аустријску црно-жуту.

Аустрија се журила, да пре свршетка рата изведе окупацију свих илирских провинција, као њене својине, које јој је Наполеон већ уступио, и да пред конференцију за мир изађе с готовим чином, бојећи се, да би савезни владари могли заузети другачије становиште, нарочито гледе дубровачке републике и Боке.

Босански везир, чувши о догађајима у Дубровнику, посла изасланика, који од новог заповедника у Дубровнику заиска, да га преда турској заштити. Но он му одговори, да Porta нема више никаква права на Дубровник. На св. Влаха, осми дан по уласку Аустрианаца, заузе ђенерал у Госпи позлаћену кнежевску столицу, и као некад што је кнез учествовао је у свечаној литији по граду. 2. (15.)

фебруара захтевао је полагање заклетве верности цару Франци.

Дубровчани се нису задовољили овим актом, кога су сматрали насилним, него су развили рад дипломатским путем, нарочито преко Турске, да успоставе републику.

Владика Петар сад увиде, да је дошло у опасност јединство Боке с Црном Гором. 10. (23.) марта замолио је из Котора руског посланика у Бечу, грофа Стаклберга, да задржи улазак аустријске војске у Боку, док од савезних владара не стигне решење о судбини Боке. Он није могао ни за час посумњати, да би Русија после свих жртава, које је принела Црна Гора, могла ју напустити.

*

Савезне војске продирале су кроз Француску. Наполеон је јурио од једне војске другој, надчовечним напором извојевао неколико победа, али већ није могао да сузбије продирање савезника. А кад су савезници пошли на Париз, рачунао је да ће им утврђени Париз дати јак отпор, и он крену војску, да зађе с леђа савезницима.

Но лајпцишка битка решила је Наполеонову судбину и у Паризу. Његови најбољи пријатељи напустише га. Напустио га чак и маршал Мармон. Цареви Александар, Франсо и пруски краљ Вилхелм без битке уђоше 18. (31.) марта 1814. у Париз. На жељу владара француски сенат донесе већ 6. априла н. к. одлуку о свргнућу Наполеона и његове династије с престола и о прогонству на оток Елбу. На престо уздиже Лудвига XVIII. из бурбонске династије.

Наполеон се одрече у Фонтанеблу 11. априла престола и 3. (15.) маја енглеска фрегата превезе га на оток Елбу, где му владари доделише један батаљон војника, да с њиме утоли жељу. 17. (30.) маја савезни владари склопише у Паризу с новим краљем уговор о миру, и 22. маја (4. јуна) отступише из Париза, у договору, да се на јесен састану на

*

конгрес у Бечу, на ком ће одлучити о подели освојених земаља.

Последице парничког мира биле су, да је нестало југословенске Илирије, дубровачка република и Бока анектиране Аустрији, Србија остала под Турском, а Црна Гора сабијена у старе међе. Владика Петар извештан о судбини Боке ојађеним срцем напусти с Црногорцима ову област. Пламенац је донео владици писмо цара Александра, датирано у Паризу 20. маја 1814. које гласи:

Приглашава Васъ, Ваше Преосвященство, для общей пользы, не только не препятствовать аустрийскимъ войскамъ въ занятіи крѣпостей и возвратитъ ся храбрыми вашими Черногорцами въ предѣлы ваши, но и употребитъ влѣяніе ваше къ склоненію жителей Бокки да Катаръ непрекословно повиноватъся поставленію союзныхъ державъ.

1. (14.) јуна уђоше аустријске чете у Котор.

Владика Петар писао је руском цару, и жалио се, што је Бока одузета Црној Гори, те изгубљена нада, на коју је народ од давнина имао на Русију и што је сад доведен до несреће, ради које криви њега.

Дубровчани и владика Петар још су се уздали у бечки конгрес, и развили рад дипломатским путем.

*

Хрвати су очекивали, да ће сад аустријска влада задовољити жељу народну и извести: сједињење Хрватске, Славоније, Далмације и Истре. Али се Хрвати наскоро разочараше. Бечка влада не узе обзир на народне осећаје и жеље. Раздели хрватске земље под више управа. Далмација остаде као засебна провинција.

Војничку крајину додели ка засебан териториј под генерал-команду, а онај део цивилне банске Хрватске с речким и карловачким окрузима, који су били под Французима додели под владу у Љубљана и увѣде званични немачки језик. Овај крај прозва се: „Provisorisches Gouvernement in Civil Croatien“. Словенска мисао, која је под Наполеоном оживила, поново би спутана. За сваку сигурност влада на-

реди да надбискуп, све племство, имају положити нову заклетву верности аустријском владару. Међу Хрватима појави се незадовољство. Хрватске жупаније закључују да траже сједињење хрватских земаља, спремише депутацију краљу, али бан Игњат Ђулај јави, да ју краљ неће примити.

11. (24.) јула 1814. састаде се у Карловцу хрватско племство и поднесе молбу краљу, да се све хрватске земље здруже под банску управу. У тој преставци пишу и ово:

„Од туге пуцају нам срца наша, што ми најчишћи потомци оних Хрвата који год. 648. ову земљу поседоше, ми потомци, који више од хиљаду година сачињавасмо слободно краљевство, ми који смо морали дати наша добра за крајину и за сигурност земаља нашега величанства, ми који смо у грчким, млетачким и турским ратовима толико претрпили и већи део нашега краљевства за спас других земаља изгубили, ми који смо посвећеној кући нашега величанства у толико одлучних прилика непоколебиве верности посведочили, сада се налазимо после толиких дела отаца наших и наше изражене верности на рубу пропасти, отргнути од браће и рода свога, да доскора и само име народа, домовине, језик и обичаје изгубимо, — нама се не отима милост већ права наша.“

*

Србија после букурешког мира, остављена на милост Турцима, није могла да дигне главе. У августу 1812. напустила ју је руска војска. Велики везир Ахмед паша, који је заступао Турску у преговорима букурешког мира, радио је на томе, да се са Србима успостави мир, и одредио пуномоћнике за преговоре са Србима, но Аустрија је омела ове преговоре и тражила од Порте, да се Ахмед паша уклони. Султан Махмуд подлегао је аустријском утицају, и сменио Ахмед пашу, поставио Хуршид пашу, пријатеља Аустрији.

Преговори са Србима се отезали. Турци су упорно тражили предају градова, разоружање народа, безусловну покорност, дакле успоставу стања какво је било пре устанка 1804. године.

Кад је Аустрија оставила 1813. Француску и приступила Русији, Метерник је радио код Порте, да не попусти Србима. Рачунао је за пријатељске услуге на награду од Русије. А кад год је Аустрија с Русијом била у пријатељству Срби су зло пролазили. Но Срби не хтедоше сагнути толико главе, да после деветгодишње велике и успешне борбе постану опет проста раја. Карађорђе је свео све српске захтеве на минимум: а) да се народу остави ситно оружје, б) да се Турци не враћају у Србију, но да се пошље царски човек с онолико Турака, колико се уговори за главнија места. Још се уздао у Француску. 30. јуна (12. августа) последњи пут писао је Вучинићу у Париз, да се заузме за Србију.

Рада Вучинић, Хрваћанин, патриотски и неуморно је заступао интересе српскога народа пред Наполеоном. Његове ноте су биле врло информативне о величини српског племена, његовом географском положају о његовим аспирацијама о његовом значају и о будућности. Радио је свом снагом, да о Српству обавести министре и Наполеона, да његову пажњу скрене на српски народ и да стекне симпатије за уједињење Српства под заштитом Француске. Веровао је, да се Србија може само помоћу Француске подићи. Велики догађаји не дадоше, да дочека икакве успехе свога рада.

Када 1813. г. дође до наставка рата између савезника и Наполеона, Турци употребише ову згуду с великом војском ударише на Србију с три стране: уз подунавље, низ Подриње, и низ Поморавље. Срби се борили јуначки, али остављени сами себи, а већ изнурени толикогодишњом непрекидном, крвавом борбом подлегоше пред далеко јачом турском силом, не добивши никаквог признања за силне принесене жртве.

У септембру и октобру 1813. г. Турци покорише Србију и градове, а 6. (19.) октобра паде им у руке и Београд.

Значајно је, да у исто време, мал не у исти дан падају Наполеон код Лајпцига и Карађорђе код Београда.

У Цариграду су прославили пад Београда и Карађорђа тродневном славом и грувањем из топова. Султан од усхићења даровао је аустријском посланику златну бурмутицу, оковану драгим камењем, за успомену на овај успех.

*

Било је оптимиста међу Југословенима, који су још последње наде полагали у конгрес европских владара, што се имао састати у Бечу, да коначно среди прилике у освојеним земљама од Наполеона. Но кад се они стадоше у новембру 1814. г. склопише св. алијансу за утврђење својих империјалистичких права и апсолутизма против пробуђене народне свести, која је под владавином Француза у европским земљама преоитимала све више маха. Света алијансија је народне идеале и права затирала, и југославенски се оптимисти разочараше.

А Русија? Помиње се, да је цар Александар, противан хегемонији Аустрије на јадранском мору, помишљао на сједињење Боке Црној Гори, на успоставу дубровачке републике, и да је своје становиште дао на знање енглеском заступнику, но Метерних је умео неким легендарним триком, да ово питање скине с дневног реда на конгресу.

Руске дипломате мислили су, кад је на Марсовом пољу у Паризу, после свргнућа Наполеонова с престола, одслужена свечана литургија, да је постигнут врло велик успех за Словенство. Нису могли предвидети, колико су нанели штете словенској ствари на Балкану. Петроградска Извјестија из г. 1810. дотичући се ових прилика згодно су тад приметили: „Не треба крити, да Русија овог времена није знала своје користи (осим јединог руског посланика у Лондону, грофа Павла Александровића Строганова, који се енергично заузимао за Црну Гору) и није умела разликовати пријатеље од непријатеља.“

Српски народ после бечког конгреса стављен је у тешки положај, и сва његова десетгодишња борба остала је непризната. И ако потиснут, предан на милост и немилост Турцима није клонуо. Стекао је големо искуство: ако жели напретка, не треба да чека од никуда помоћи, него му се ваља поуздати у своју сопствену снагу.

Правилно је оценио исполинску борбу од 1804. до 1814. г., овековечио велика дела славних вођа и ратника, опевавши их у народним песмама, и њима се крепио за будућност, у вери, да за оне силне жртве мора доћи награда. У дубини своје племените душе сачувао је благодарну успомену на мучни рад и на све подвиге предака, и дао јој видљива израза у оном моменту, кад је потомке врховног предводитеља Карађорђа подигао на највише место, које народ може дати на земљи сину своме, и кад је митрополита Петра Петровића Његоша узвисио на светитељски трон и окитио му главу ореолом вечности.

Српски народ није могао лепше ни достојније прославити стогодишњицу крваве борбе, него што ју је прославио, прихватавши правац политике и борбе, који је заснован под врховним предводителем. И жртве су крунисане грандиозним успесима.

*

Додатак. —

Наполеон је на Елби проводио свој живот у раду, уређујући острво тако као да ће до краја века на њему спровести. Праве мисли и намере је крио. Бодрим оком пратио је рад бечког конгреса и породице бурбонске. Његови поверљиви људи су га потајно и тачно о свему информисали.

Кад је сазнао за диференцију међу владарима на бечком конгресу и да је бивши његов министар спољних послова Тељеран ставио предлог, да га уклоне са Елбе на сигурније место, он отворено иступи. 1. марта 1815. н. к. пређе са својом гардом у Француску, растури у народ прокламацију да ће дати слободан устав и пође напред. У Греноблу му

приђе шест хиљада краљевских војника. Народ га свуда дочекивао с одушевљењем. 10. марта уђе у Лион, а одавде се запутио право у Париз. 6. (19.) марта уклони се краљ Лудвиг из Париза а 20. уђе Наполеон.

У априлу је саопћио савезним владарима о презимању престола и о својој мирољубивости. Но место одговора савезници одаслаше велику војску на Француску. Наполеон је опет морао у рат, да брани престо. У битци код Ватерлоа 5. (18.) јуна сједини Енглези и Пруси под Велингтоном и Блехером победише Французе. Овом победом била је Наполеонова улога завршена.

Пошто је при повратку у Париз увидео, да је изгубио ослон у народу, поднесе 8. (21.) јуна оставку на престо у корист сина, а он се одлучи на прелаз у северну Америку. Повери се Енглеској, стави се под заштиту њених закона и укрца се на лађу Белерофон. 17. (30.) јула саопћи му адмирал Кет, да су му савезници одредили, у интересу европског мира, острво св. Јелене у атланском океану за пребивалиште. 3. (16.) октобра превезен је Наполеон, као заробљеник, на св. Јелену у пратњи пријатеља ђенерала Бертрана и његове породице.

У нездравом крају, далеко од отаџбине, у осами, непрестано под пажњом страже, кињен од гувернера Худзона, као орао у кавезу, венуо је, док није 5. маја 1821. н. к. у јутро свенуо за навек. Последња му је жеља била, да му тело сахране у Француској, а жени да пошаљу срце. Сахрањен је на св. Јелени а срце у засебној посуди с њиме.

Год. 1840. повери краљ Луј Филип ђенералу Бертрану пренос Наполеоновог тела са св. Јелене у Француску. Пренесоше га и сахранише у инвалидском вому у Паризу.

О Наполеону се различито суди. Но нико не пориче, да је он освајајући земље и градове с оружјем, уносио уједно револуционе, напредне и демократске идеје француског народа широм Европе. Хтео је споразум и свезе Француза са Словенима.

Југословенима поданицима установио је државу, у којој су се у духу народних тежња слободно развијали, радили на уведењу јединственог књижевног језика и правописа и спремали уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.

Наполеоновим падом, пада ова држава, а процес народног јединства Југословена, који је освајао духове, заустављен је и прекинут. Требало је да прохуји стотину година, док се опет почело гледати на јединство књижевног језика и културе Југословена с гледишта, с кога се оно посматрало и исправљало у Наполеоновој држави Илирији, и да Југославија оживи под потомцима врховног предводитеља српскога народа Карађорђа Петровића.

ЛИТЕРАТУРА:

- Гласник српског ученог друштва, Београда.
Споменик српске кр. Академије наука, Београд.
Српско-далматински магазин, Задар 1869.
Отаџбина. Огист Боп: Карађорђе и Француска, Београд 1888.
Memoiren des Marschall Marmont, aus dem französischen, Postdam 1857.
Österreich im Wort u. Bild, Wien.
Историја Црне Горе. Д. Милаковић с руског, Панчево.
Историја Црне Горе. Ђ. Поповић, Београд 1850.
Васкрс српске државе. Стојан Новаковић, Београд 1904.
Срп. Књижевни Гласник. Др. Мих. Гавриловић, Београд, 1902.
Житије Герасима Зелића, Београд.
Pad Dubrovnika. Dr. Lujo knez Vojnović I. II., Загреб, 1908.
Споменица о паду дубровачке републике. Срђ, Дубровник 1908.
Karlovac. Radoslav Lopasić, Karlovac 1879.
Hrvatsko kolo. Dr. F. Šišić, Загреб 1909.
Poviest Hivatske. T. Smičiklas,
Kraljski Dalmatin 1806—1810. Dr. Petar Karlić, Zadar 1912.
Ustava in uprava ilirskih dežel. Dr. B. Vošnjak, Ljubljana 1910.
Veda. Dr. Iv. Prijatelj i Dr. Branko Drechsler, Gorica 1911., 1912.
Енциклопедија славјанског филологије. И. В. Јагич, С. Петербург 1910.
Православна Далмација Е. Н. М., Нови Сад 1901.
Сало дебелого Ера Либо Азбукопретрес, у Будимграду 1810.
Rječoslovje slovinsko-Italiansko-latinsko. J. Stulli, Dubrovnik 1806.
Lexikon Latino-Italico-Illyricum. J. Stulli, Budae 1810.
Повесница срп. народа у Славонији. Ј. П. Јовановић, Загреб 1892.
-

Сви европски народи, приликом стогодишњице битке народа код Лајпцига прошле године, оживели су успомену на Наполеона и на његово доба.

И ми Југословени не можемо прећи преко овог доба ћутке, јер је цео један перијод наше повеснице везан за Наполеона. Примио сам, да је баш овај перијод многима код нас слабо познат, а ако им је по нешто из њега познато, то је тако магловито, као да се тиче ког другог, далеког народа.

Ово ме је потстакло, да на основу материјала, који се налази расут по словенској, хрватској и српској књижевности, покушам сабрати у једну целину догађаје овог доба, који расветљују односе Наполеона и Југословена од 1796. до 1814.

Књига има намеру да освежи успомену у животу нашега народа, када је војевао по Италији, на обалама Рајне, када је у дубровачкој републици, у Боци котарској, у Далмацији, у Хрватској, Истри и у Словенији провео под владом Наполеона Бонапарте и када је војујући за слободу у Србији и Црној Гори долазио у додир с њиме и с француским народом.

Што ова књига излази сада тек на јавност, а била је оглашена још 1914. г., криве су ратне неприлике које су тада избиле. Последњи табак отштампан је баш на дан проглашења мобилизације, па сам ју ради душманског прогонства, коме смо сви ми Срби, стављени изван закона, били изложени, морао склонити, да сачека дан ослобођења од варваризма, и кад смо га срећни дочекали, излази на светло.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ.

I.

Увод.

Одјек француске револуције у Европи. — Коалиција против Француске. Наполеон Бонапарте. — Ратовање. — Сукоб Наполеонов са Србима и Хрватима. — Предаја Мантуе. — Аустријанци се повлаче. — Французи у Словенији. — Проглас Словенцима. — Народна влада у Љубљани. — Примирје у Леобену (Љубну). — Пад Венеције. — Далмација. — Становништво. — Просветне прилике. — Верски односи. — Привреда. — Немири. — Народ тражи јединство с Хрватском. — Улаз аустријске војске. — Дубровачка република. — Односи с Француском. — Симпатије за Француску. — Наполеон заштићава дубровачку републику. — Француска мисија. — Култура у Дубровнику. Бока котарска и Црна Гора. — Бокељи траже савет владике. — Народна управа и гарда. — Француска порука владици. — Изасланство Порте. — Будва. — Владика прима заштиту над Боком. — Споразум с Аустријом. — Аустријска војска у Боци. — Француска демонстрација. — Гроф Турн моли помоћ Црне Горе. — Захвално писмо. — Мир у Кампоформију. Од 3. до 25. стране.

II.

1798.—1805. год.

Незадовољство с кампоформијским миром. — Француски поход у Египат. — Други савез против Француске. — Незадовољство у Црној Гори. — Додир између Русије и Црне Горе. — Сплетке против владике Петра. — Авантура Димитрија Вујића. — Прилике у дубровачкој републици. — Долазак Руса на Крф. — Оснивање јонске републике. — Тешки Положај Француске. — Борбе. — Разлаз Русије са савезницима. — Наполеонов повратак у Париз. — Нове борбе. — Мир у Ленвилу. — Односи у Европи. — Интриге против владике Петра. — Руска акција против владике. — Обрана Црногораца. — Проглашење Наполеоново за цара 1804. — Цар Наполеон Дубровнику. — Однос европских владара спрам новог цара. Устанак у Србији. — Поправљање односа између Русије и Црне Горе. — Наполеонова политика. — Трећи савез. — Наполеон у Бечу. — Битка код Славкова (Austerlitz) 1805. дец. 2. — Пожунски мир. — Далмација, Бока и Истра припадају Француској. — Успомена у нашем народу на ове ратове. — Културне прилике у Далмацији под аустријском владом: Просвета. — Положај срп. прав. цркве. — Питање владике. — Питање сједињења Далмације с Хрватском. Од 26. до 53. стране.

III.

1805. до 1807. г.

Тешкоће за окупацију Далмације. — Бока трджи заштити Црне Горе и Русије. — Долазак руске вејске. — Бритство руско-црногорско. — Тешки положај Дубровника. — Преговори с Русима и Французима. — Сукоб Француске и Аустрије због Боке. — Држање Русије. — План за оснивање славено-српског царства. — Улаз Француза у Дубровник. — Оснивање француског конзулата у Травнику. — Карађорђе и владика Петар. — Српски устанак. — Повреда дубровачке неутралности. — Борбе руско-црногорске с Французима. — Опсада Дубровника. — Споразум Русије с Француском. — Покушај приближења Француске Црној Гори. — Сукоб Француза с Пруском. — Нове борбе. — Француске победе. — Судар између Русије и Турске. — Континентална система против Енглеске. — Ново груписање држава. — Савез Русије, Србије и Црне Горе. Рат с Турском и Французима. — Устанак у Пољицама. — Борбе у Херцеговини. — Сједињење руско-српске војске на Дунаву. — Конвенција руско-српска. — Битка код Фридланда. — Измирење Александра и Наполеона. — Примирје с Турском. — Мир у Тилзиту.

Од 54. до 77. стране.

VI.

1807—1809.

Последице мира у Тилзиту. — Наполеонове жеље. — Француска преузима Боку. — Састанак владике Петра с ђенералом Мармоном. — Наполеонов лист. — Французи траже конзулат за Црну Гору. — Одговор владике. — Односи Француза с Црном Гором. — Устанак у Брајићима. — Верност црногорска Русији. — Последице примирја у Слобозији. — Повлачење Руса из Србије. — Незадовољство у Србији. — Преговори с Портом. — Александар и Наполеон у Ерфурту. — Цар Александар не одобрава уговор о примирју. — Нови заповедник руске војске у Влашкој. — Обнова сзве Русије са устаницима. — Границе нове Србије. — Проглашење Карађорђа за наследног кнеза. — Преговори у Јашу. — Дубровачка република. — Укидање републике. — Мармон о Дубровнику. — Помен на стогодишњицу пада републике. — Културне прилике у Далмацији под Французима: Разделење. — Управа. — Војска. — Слобода вере. — Декрет Наполеонов за православне. — Српски црквено-народни сабор. — Адреса цару. — Школе. — Народни језик. — Лист. — Привреда. — Зелић о француској управи.

Од 78. до 103. стране.

V.

1808.—1810. г.

Положај држава после тилзитског мира. — Српско питање. — Затегнути односи Русије с Турском. — Сукоб Наполеонов с Аустријом. — Борбе и Лици. — Наполеон у Шенбруну. — Аустрија тражи примирје. — Аустријска војска продире у Далмацију. — Француска победа код Ваграма. — Примирје у Знајму. — Руско-турски рат. — Савез Србије и Црне Горе. — Руска мала помоћ. — Турски успеси. — Преокрет у Србији. — Карађорђе и Савет обраћају се Наполеону. — Изашиљање срп. посланика. — Шенбрунски мир. — Истра, Горица, Крањска, Корушка и Хрватска припадају Француској. Наполеон оснива Илирију. — Француска порука о Србији. — Оправдање Наполеоново ради оснивања Илирије пред парламентом. — Име Илирије и Сава Текелија. — Разделење илирских провинција. — Становништво. — Управа, војска. — Трговина и привреда. — Верски односи. — Слобода православне цркве. — Школе. — Народносно питање. — Званички језик и правопис. — Идеја о југословенском јединству. — Поправљење словенских прилика у Аустрији. — Друштвеност. — Беше са Србијом. — Југословени пред Наполеоном.

Од 104. до 143. стране.

VI.

1810.—1814. год.

Измирење Француске и Аустрије. — Женидба Наполеонова. — Односи међу држава. — Поправљање односа између Русије и Србије. — Заплет с Турском. — Савез руско-српске војске. — Мармонов извештај цару. — Уплетање Наполеоново у српске послове. — Енглеска против Наполеона. — Примирје између Русије и Турске. — Оснивање пољске краљевине. — Зближење Енглеске и Русије. — Запети односи Русије с Француском. — План за напад Француза у Далмацији. — Илирске чете у Паризу. — Ривалисање Енглеске и Француске око Црне Горе. — Енглески адмирал на Цетињу. — Мир у Букурешту. — Незадовољство у Србији. — Рат Француске с Русијом. — Поход на Москву. — Илирске чете с Наполеоном. — На Березини. — Бегство Наполеоново. — Патње војске. — Русија обнавља Пруску. — Наполеон скупља нову војску. — Колебање Аустрије. — Наполеонове победе. — Примирје. — Нови савез против Француске. — Улаз аусријске војске у илирске провинције. — Борбе у Боци. — Сједињење Боке с Црном Гором. — Битка народа код Лајп-

цига. — Устанак у дубровачкој републици. — Престанак Илирије. — Улаз аустријске војске у Далмацију. — Успостава дубровачке републике. — Пад Котора. — Предаја Дубровника. — Аустријски ђенерал хоће окупацију Дубровника. — Противљење Дубровчана. — Улаз аустријске војске у Дубровник. — Победи савезника. — Улаз савезника у Париз. — Мир. — Отступ Наполеонов. — Последице парижког мира. — Пад републике. — Неуспех Црое Горе. — Јадни положај Хрватске. — Пад Србије. — Бечки конгрес. — Наполеонов свршетак.

Од 144. до 170. стране.
